

Musul Sorunu ve **NASTURİ İSYANI**

Dr.Suat AKGÜL

Musul

berikan

SUAT AKGÜL

Musul Sorunu ve Nasturî İsyanı

**ELEKTRONİK BASIM YAYIM
SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.**

Tel: 0312.384 23 27 • Fax: 0312.384 49 13

Yeni Ziraat Mahallesi 13. Sk. 21/1 Dışkapı/ANKARA

BERİKAN

Yakın Tarih Serisi – No: 14

**MUSUL SORUNU ve
NASTURÎ İSYANI**

Yazar

Suat AKGÜL

Genel Koordinatör

Cuma AĞCA

Tashih

Adnan ŞENEL

Dizgi&Düzenleme

Vedat BEKİ

Kapak Düzenleme

Artı 5 Ajans: 0312.341 01 91

Baskı&Cilt

Atılım Ofset Matbaacılık

0312.341 01 80 – 384 64 24

Baskı Tarihi

Ankara, Temmuz 2001

ISBN: 975-8308-73-4

İÇİNDEKİLER

Takdim	VII
Önsöz	IX
Musul Vilayetinin Coğrafi Konumu, İdarî ve Nüfus Yapısı	1
Musul Sancağı	2
- Kerkük Sancağı	5
- Süleymaniye Sancağı	7
- Musul-Kerkük Bölgesinin Tarihi	8
- İslâm Fütûhâtından Önce Musul Bölgesi	9
- İslâm Fütûhâtı	10
- Musul'da İlk Türk Devleti (Tulunîler) Hâkimiyeti	11
- Musul Bölgesinde Büyük Selçuklu Hâkimiyeti	12
- Irak Selçuklu Devletinin Ortaya Çıkışı	14
- Zengiler Devrinde Musul	17
- Erbil Atabeyliği	19
- Musul'da Karakoyunlu-Akkoyunlu Dönemi	20
- Safevîler Döneminde Musul	21
- Musul'un Osmanlı Hâkimiyetine Girmesi	22
- Osmanlı Devleti Yönetiminde Musul	23
- I. Dünya Savaşında Irak'ın İngilizler Tarafından İşgali	29
- Lozan Konferansı	43
- Ankara Antlaşması	51
- Musul-Kerkük'ün Türk Tarihi Açısından Önemi	57
- Nasturluk	61

- Türk-Rus İlişkilerinde Nasturîler	67
- Nasturî-İngiliz İşbirliği	77
- Ayaklanmanın Nedenleri ve Musul Sorunu	93
- Türk-İran İlişkileri	98
- Türk-İrak İlişkileri	102
- Türk-Rus İlişkileri	103
- İngilizlerin Musul Sorunu Dolayısıyla Giriştikleri Faaliyetler	103
- Ayaklanma Öncesi Durum	105
- Hangediği Olayı "İlk Ateş"	107
- Bastırma Harekâtı ve Alınan Önlemler	109
- Bakanlar Kurulunun Ayaklanmayı Bastırma Karar	113
- Harekât Hazırlığı	114
- Kürt Aşiretlerinin Yardımı	128
- İç Güvenlikle İlgili Sorunlar	132
- Askerî Birliklerde Firar Olayları	133
- Harekâtın Başlaması ve Sonuçlandırılması	134
- Başbakan İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşaya Nasturî Harekâtının Başlamasına Kadar Olan Durumu Özetleyen Raporu	169
- Nasturî Harekâtında Genelkurmay Başkanlığının, Durumun Ciddiyet ve Önemini Belirten Raporu	173
- Sonuç	175

TAKDİM

Türkiye, geleceği olan bir ülke. Türk insanı da geleceği kucaklamaya aday olan bir topluluk. Türklerin tarihi çok eski, köklü ve de oldukça zengindir.

Türkiye'nin jeopolitik konumu ve tarihi misyonu bu ülkeye bir çok sorumluluklar yüklemektedir. Kendisini, çevresini, komşularını ve dünyanın diğer devletlerini iyi analiz etmeli, iyi incelemelidir. Çünkü Türkiye büyük devlet olmaya, Türk insanı da büyük millet olmaya yeniden adaydır.

Türkiye'nin geleceğinin güçlü olması, okuyan, araştıran, inceleyen, soruşturan, sorgulayan, yorumlayan, yazan, değerlendiren ve; neden ve niçin yaşadığının bilincinde olan insanların çoğalmasıyla doğru orantılıdır.

Bu hedefe doğru bir ışık hızıyla gitmesi gereken insanımız için kendi tarihimiz ve dünyanın önemli bazı olaylarını anlatan bir kitap serisi hazırlamayı görev bildik. Bu amaçla 24 adetlik set halinde bir "Yakın Tarih" serisi hazırladık.

Bu sette hizmetinize sunulan kitaplar içerisinde bulunan elinizdeki "Musul Sorun ve Nasturî İsyanı" adlı kitap da, çok önemli dersler çıkarılacak olup, okunması gerekenlerden bir tanesi.

İngiliz istihbaratının Türkiye'de çıkardığı Nasturî isyanı tarihimize az bilinen bir olaydır. Musul'u elde etmek için İngilizler tarafından çıkarılan bu isyanı, Nasturîleri ve bastırma hareketinin ayrıntılarını göreceksiniz.

Şüphesiz, bu kitaplar dönemine ışık tutmakla beraber bazı yanlış, yanlış veya maksatlı bilgileri de içermekte. Ancak okuyucu araştırarak, soruşturarak, daha çok okuyarak doğruyu bulacaktır.

Gelecek, okuyan insanların omuzlarında yükselecektir. Bu seri; doğruyu bulma ve Türkiye'yi geleceğe taşıma yönünde bir adım olacaksa amacına ulaşmış sayılacaktır. Tüm okuyucularımızın hizmetine bu kitaplarımızı saygıyla sunarken, diğer faydalı, gerekli ve önemli serilerimizin de özenle hazırlanmakta olduğunu bildiririz.

BERİKAN

Temmuz, 2001

ÖNSÖZ

Türkiye, Ortadoğu coğrafyası içinde yer alan bir ülkedir. Osmanlı devletinin yüzyıllar boyu bu bölgeyi yönetmiş olmasının getirdiği tarihî sorumluluk ve Türkiye sınırlarının dışında kalan Türk unsurunun varlığı gibi nedenlerden dolayı Türkler; bölge ve bölgenin sorunları ile içiçedirler. Ortadoğu'nun bir parçası olan Musul-Kerkük bölgesi, Türkiye için taşıdığı coğrafî, tarihî ve etnik özelliklerinden dolayı ayrı bir önem göstermektedir. Üstelik Musul-Kerkük bölgesi "Misâk-ı Milli"ye dahil olduğu halde, sonradan Türkiye sınırları dışında kalmıştır.

Dünya gündeminde önemli bir yer işgal eden Musul-Kerkük (*Kuzey Irak*) bölgesinin, Türk devleti ve milleti ile olan tarihî ve etnik bağlarının vurgulanması bir zorunluluktur. Zaten yaklaşık bin yıldır Türk nüfusunun yaşadığı ve yönettiği bir bölgenin sorunlarını geçmişindeki gerçekler göz önünde bulundurulmadan çözmek de mümkün değildir.

Osmanlı İmparatorluğunu aralarında paylaşma plânları yapan Avrupalı devletler bu plânlarını uygulamaya koymak için Osmanlı topraklarındaki azınlıkları kullanmayı bir gelenek haline getirmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğunun, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleriyle yakından ilgilenen İngiltere kadar Rusya, Fransa ve Amerika da kendi tarihî

emelleri doğrultusunda bölge halkını kendi yanlarına çekmek için girişimlerde bulunmuşlardır. Bu devletler Ermeniler başta olmak üzere Rum, Nasturî, Süryanî, Keldanî, Yezidî gibi guruplar ile bazı Kürt aşiretlerini kullanmışlardır.

Misak-ı Millî sınırları içinde yer alan Musul-Kerkük bölgesi içinde yine aynı plânı uygulamaya koyan bu güçler sonuçta, Musul-Kerkük'ün Türkiye'nin elinden çıkmasına yol açacak gelişmelerin alt yapısını oluşturmuşlardır.

Bu çalışmada 1924 yılı içerisinde gerçekleşen Nasturî ayaklanmasının öncesi ve sonrası bir bütün olarak ele alınıp incelenmeye çalışılmıştır. Öncelikle, Musul ve Musul'daki Türk varlığı ile ilgili bilgilere yer verildikten sonra Osmanlı idaresi öncesi ve sonrasında Nasturîlerin durumu incelenmiştir. Ayrıca batılı devletlerle olan temaslarna değinilerek Cumhuriyet döneminde gerçekleştirdikleri ayaklanmanın Türkiye Cumhuriyeti tarihi içerisindeki önemi üzerinde durulmuştur.

1924 Nasturî ayaklanması, Musul meselesinin gündemde olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu olay doğrudan İngiltere ile de bağlantılıdır. Ancak, yaşanan olaylarda İngiltere kadar yukarıda adı geçen devletlerin de katkıları bulunmaktadır.

Bu gerçekler çerçevesinde, Osmanlı tebası olan Nasturî Hıristiyanlarının Osmanlı devletini paylaşma plânları yapan devletlerin tahriklerinden nasıl etkilendikleri, I. Dünya Savaşı sırasında önce Ruslarla daha sonra da İngilizlerle Osmanlı devletine karşı nasıl işbirliği yaptıkları incelenmiş, 1924 yılı ayaklanmasının tarihi süreç içerisindeki yeri ve önemi anlatılmaya çalışılmıştır.

İleriyi gören büyük komutan Atatürk 2 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de şu konuşmayı yapmıştı:

“Biz Millî Misak ile tespit ettiğimiz gerekli şartları elde etmeye mecburuz. Müzakereler, o halde cereyan ederken bu esaslardan hangileri, ne dereceye kadar temin edilmiştir, tetkik edebiliriz. Örnek: Millî Misakın birinci maddesini hatırlarsanız bu madde arazi ve hudut meselesidir. Hulbuki, bu günkü neticeye göre henüz karşımızdakiler bugünkü millî hududumuz dahilinde bulunan memleketimizin kısımların bize vermek istemiyorlar. Mesela; Musul ve Musul'un güneyindeki kıtayı bizim elimizden bizim anayurdumuzdan zorla almak istiyorlar. Aramızdaki uyuşmazlık biz bu noktayı hallerderken bunu bir vatan meselesi, bir memleket meselesi olarak mütalaa ediyorlar. Zihniyetteki fark bundan ibarettir. Petrolü alabilmek için bir milleti evinden kovmak istiyorlar. Bir milletin evinin bir köşesini herhalde işgal etmek istiyorlar. Aynı zamanda o köşede bu içtimaî topluluğa örfen, hissen, dinen bağlı bir insan kütlesi vardır. *Hayır onlar da esir edeceğiz* diyorlar. Biz diyoruz ki; *Bu evin sahipleri bizim umum evimizin sahipleri-dir ve bu ev bizim evimizin bölümlerinden biridir. Bunu oturanlarından soralım.*

– *Hayır soramayız... Zira onlar adam değildir, diyorlar.*

Efendiler, İngilizler, en hasis maksatların temin edebilmek için dünyanın en alçak duyguların açıklamaktan bir an ayrılmıyorlar ve kaçınıyorlar.”

Yine Atatürk, Cebbarî Aşiretinin lideri Seyyid Muhammed'e 1 Ağustos 1925 tarihinde şu mektubu göndermişti:

“Memleketin bölünmez bir parçası olan Musul'un ahalisinin yakında kurtulacağına itikat ve itimat olunarak öteden beri devam eden mücadelede kararlı olmanızı selamet ve gelecekteki mutlu günleriniz namına yüksek görüşlerinize bırakırım.

Türkiye hükümetinin şefkati ve Musul'un hükümetimize ait olması dolayısıyla yakın bir gelecekte asla ümit kesmeyecek zulümlere karşı yüksek bir cidal ile aydınlık bir gelecek temin olunması din kardeşlerimizin huzur ve saadeti için değerlidir.

Kurtuluş günleri yakındır. Kurtuluş güneşinin doğuşunun sabırla beklenilmesi gerektiğini hatırlatır, Yüce Yaradandan herkese başarılar dilerim.”

Bu kitabı, Musul'la ilgili bu duyguları taşıyan bu büyük insana; M. Kemal Atatürk'e ithaf ediyorum.

Suat AKGÜL

Temmuz, 2001, Ankara

MUSUL VİLAYETİ'NİN COĞRAFÎ KONUMU, İDARÎ VE NÜFUS YAPISI*

Osmanlı devleti idaresindeki Musul vilâyeti, doğuda İran, kuzeyde Diyarbekir, güneyde Bağdad, batıda Şam, kuzeybatıda ise Halep vilayetleri ve Zor sancağı ile çevrelenmişti.

Bundan başka başta petrol olmak üzere yeraltı kaynaklarının zenginliği bölgenin her zaman için ilgi odağı olmasına neden olmuştur.

Çaldıran savaşı ve zaferinden sonra İran'a tâbi bir çok Kürt ve Türkmen boylarının itâat altına alınmasını sağlamak için İdris-i Bitlisî, Musul bölgesine gönderilmiş ve buradaki beyler taltif yolu ile Osmanlı devletine bağlanmıştı. Diğer taraftan Şah İsmail'in Diyarbekir'i almak için görevlendirdiği Kara Han üzerine gönderilen Karaman Beylerbeyisi Hüsrev Paşa, Koçhisar yakınında yapılan savaşta galip gelerek İran kuvvetlerinin tamamen bölgeden çekilmesini sağlamış, bir

(*) Bu bölüm, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan "Musul-Kerkük ile ilgili Arşiv Belgeleri" (Ankara 1993) adlı kitaptan özetlenerek alınmıştır.

çok kale ile Sincar, Musul ve Urfa'yı Osmanlı topraklarına katmıştı (1516).

Musul'un eyalet haline getirilmesi Kanunî Sultan Süleyman'ın 1534 Bağdad seferinden sonra olmuştur.

İlk idarî teşkilâtta Musul eyaleti, Paşa sancağı olan Musul sancağı ile Bacvanlu, Tikrit, Eski Musul, Horen ve Bana livalarını içine alır. Beylerbeyisinin yıllık 680 bin ve mirivalarının 200 – 220 bin akça değerinde hasları olup, eyalet sınırlarında 224 zeâmet ve timar bulunuyordu (1595).

İran ile Osmanlı devleti arasında zaman zaman meydana gelen savaşlar neticesinde Musul eyaletinin sınırlarında değişiklikler olduğu gibi bu savaşlar haricinde Osmanlı devletinin kendi iç tasarrufları ile de Musul eyaletinin sınırlarının değiştiği görülmektedir.

Musul 1850'de eyaletten mutasarrıflığa tahvil olunarak Bağdad eyaletine bağlanmış fakat 1878'de yeniden vilâyet şekline dönüştürülmüştür.

1312 (1895) tarihli salnâmeye göre Musul vilayeti, üç sancağa ayrılmış olup bu sancaklar ile sancaklara bağlı kazalar da nahiyeler aşağıda verildiği gibidir.

MUSUL SANCAĞI

a) Musul (Merkez kaza): Şeyhan ve Aşayir-i Seb'a olmak üzere iki nahiyeye ve 506 köyüne sahiptir. Musul'un içinde 7714 hane, 23 han, 2677 dükkan ve mağaza, 36 hamam, 129 cami ve mescid, 12 medrese, 6 eczane, 1 mekteb-i rüşdiye, birer tane Keldânî, Süryânî ve Musevî okulu ve sıbyan mektebi, 4 tekke ve zaviye, 17 kilise ve manastır, 3 kışla, 9 karakolhâne, 1 patrikhâne, 1 hastane, 135 değirmen, 2 matbaa ve 3 emlak-seniye komisyonu bulunmaktadır.

2 Musul Sorunu ve Nasturî İsyanı

b) *İmâdiye Kazası*: Güneyinde hakkâri sancağı, kuzeyinde Duhok, doğusunda Zibar, batısında Zaho kazaları olup şehrin etrafı sur ile çevrilidir. Zibar ve Musul kapısı olmak üzere iki kapısı mevcuttur.

122 bin 122 Müslüman, 1.007 Katolik, 221 Yahudi ve 28 Protestanın yaşadığı kazanın 200 hanesi vardır.

c) *Akra Kazası*: Musul'un doğu tarafında bulunan bir kalenin eteğinde kurulu olan kazanın doğu ve batı tarafları yüksek dağlarla çevrili olup, güneyde Zibar kazası ile sınırdır. Kalenin üç kapısı olduğu gibi etrafı da duvarlarla çevrilidir.

Kazada bulunan tahminî 1000 hanede erkek nüfus olarak 4.921 İslâm, 1.747 Katolik ve 494 Yahudi meskundur.

Merkezde 2 tekke, 1 cami, 1 hamam, 7 mescid, biri Keldânî diğeri Süryânî-i Kadimlere ait 2 kilise ve 1 havra bulunmaktadır.

Surci adıyla anılan bir nahiye ve 200 köye sahiptir.

d) *Zibar Kazası*: Doğuda Revanduz, batıda İmâdiye, güneyde Akra, kuzeyde Şemdînân ile sınırlıdır.

3.253 İslâm, 113 Katolik, 76 Musevî erkek nüfusu olup Şirvan ve Mezuribâla adlı iki nahiye ve 180 köye sahiptir.

e) *Duhok Kazası*: Doğusunda Akra, batısında Zaho, kuzeyinde İmâdiye ve Zibar kazaları, güneyinde ise Şeyhan nahiyesi bulunmaktadır.

Kazada hayvancılık ve ziraat önemli yer tutar. Çok çeşitli meyve ve sebze yetiştirilir. Ayrıca ipek böcekçiliği ve ipekçilik de önemli geçim kaynaklarındandır.

Ahalisini Doski, Ergüş, Şerifan, Artuşî, Şemkan ve Bena-nî aşiretleri teşkil eder. Artuşî aşireti göçebedir ve 300 hane-den meydana gelmektedir.

Resmî okulun bulunmadığı Duhok'ta onbir adet sıbyan mektebi mevcuttur. Bunlardan yedisi İslâm, ikisi Hıristiyan ve Keldânî, ikisi de Musevî sıbyanlarına mahsustur. Mekteplerde 250 İslâm, 75 Hıristiyan, 43 Musevî çocuğu eğitim görmektedir.

Duhok'un iki nahiyesinden Mezuri'nin 130, Etrafşehir nahiyesinin ise 90 köyü vardır.

3.929 haneli bir kaza olan Duhok'ta 4.921 İslâm, 1.747 Katolik, 494 Musevî erkek nüfus olup 140 dükkân ve mağaza, 7 han, 61 değirmen, 365 anbar, 4.630 bağ, 451 bahçe, 19.696 tarla, 45 câmi ve mescid, 10 özel okul, 1 idadiye, 4 tekke ve zaviye, 2 kilise ile manastır ve 1 hastane bulunmaktadır.

1310 (1893) tarihli salnâmede kazada 4.570 Müslim, 75 Yezidî, 1.558 Hıristiyan ve 425 Yahudi olmak üzere toplam 6.618 hanenin bulunduğu kayıtlıdır.

f) Zaho Kazası: Kuzeyde Van ve Bitlis, batıda Diyarbekir vilâyetleri, güneyde Duhok ve İmâdiye kazaları ile sınırlıdır.

Kazada 1.830 hanenin yanında 145 dükkân, 4 han, 1 hamam, 28 değirmen, 138 anbar, 532 bağ, 307 bahçe, 16 câmi ve mescid, 2 medrese ve kütüpane, 5 manastır ve kilise, 1 telgrafhane bulunmaktadır. 1.786 İslâm, 25 Ermeni, 31 Katolik, 324 Keldânî, 542 Musevî erkek nüfusa sahiptir.

1310 tarihli salnâmede Zaho'nun nüfusu hakkında şu bilgiler verilir: Kaza 5 bin nüfuslu olup Yahudi 500, Hıristiyan 700, kalan nüfus ise İslamdır. Kaza merkezinde 500 hane, 80 dükkân, 1 çarşı, 3 han, 1 cami, 1 mescid, 1 kilise, 1 havra ve 1 hamam bulunmaktadır.

1308 (1891) tarihli salnâmede de Selifanı adıyla anılan

bir nahiyesinin olduğu ve 109 köye sahip bulunduğu kayıtlıdır.

g) *Sincar Kazası*: Musul şehrinin batısında yer alan Sincar, Dicle – Fırat nehirleri havzasının ortasındadır. Telafr nahiyesindekiler de dahil 2.048 hane, 580 dükkan, 26 değirmen, 2.300 bahçe, 22.821 tarla, 2 tekke ve zaviye ile 400 çeşmesi bulunmaktadır.

Kazada 17 köy vardır. Köylerin bir bölümü Yezidilerle meskündür.

Sincar'ın nüfusu, erkekler baz alınarak yapılan tahrirde 4.271 İslâm, 4 Katolik, 2.352 Yezidî olarak tespit edilmiştir.

KERKÜK SANCAĞI

Musul vilâyetinin doğusunda yer alan Kerkük sancağı; kuzeyden Süleymaniye sancağı ve İran, güney ve doğudan Bağdad vilâyeti, batıda ise Musul ve Hakkâri sancakları ile sınırdır.

Kerkük sancağı merkez kaza da dahil altı kazaya ayrılmıştır. Bunlar Kerkük (*merkez kaza*), Revanduz, Erbil, Salâhiye, Köysancak ve Râniye kazalarıdır.

Kerkük sancağı 1309 (1892) yılı ortalarına kadar resmî yazışmalarda “Şehr-i Zor” olarak geçerken, bu ismin “Zor Mutasarrıflığı” ile olan benzerliğinin bir çok idarî karışıklığa neden olmasından dolayı değiştirilmesine karar verilmiş ve 1310 (1893) tarihli bir irâde-i seniyye ile “Kerkük” isminin kullanılmasına başlanmıştır.

a) *Kerkük (Merkez kaza)*: Sancak merkezi Kerkük şehri olup doğudan Süleymaniye, kuzeyden Köysancak ve Erbil kazaları, batıdan Musul sancağı, güneybatıdan Bağdad vilâyeti, güneydoğu tarafından da Selâhiye kazası ile sınırdır.

Kerkük şehrinde 12.461 İslâm, 229 Keldânî, 381 Musevî erkek nüfus bulunur. Şehirde 5 bin hane, 1 hükûmete konağı, 11 karakolhâne, 1 kale, 36 câmi ve mescid, 7 medrese, 15 tekke ve zaviye, 12 han, 1.282 dükkân ve mağaza, 8 hamam, 15 sıbyan mektebi, 1 mekteb-i rüşdiye, 12 fırın, 15 su değirmeni, 3 kilise, 1 havra, 1 eczane, 1 bedesten, 1 hastane, 30 kuşak ve bez tezgâhı, 11 ipçi kârhanesi vardır.

Kerkük şehri Kale, Karşıyaka ve Kurye adlı üç bölüme ayrılmıştır. Kale ile Kurye arasında kışın suları azgınlaşan bir akarsu mevcut olup üzerinde Nafiz Paşanın yaptırdığı on altı gözlü bir köprü bulunmaktadır.

Kerkük şehrinin nüfusu çoğunlukla Türk olup en fazla Türkçe konuşulur. Bununla birlikte az miktarda Arap ve Kürt de vardır. Köylerde genellikle Türkler yaşamaktadır. Bu köylerin en büyükleri Tesayn, Beşir, Tazehurmatu köyleridir ki iki yüzer haneleri bulunmaktadır. Köylerden birkaç tanesinde yaşayan Arap aşiretleri göçebedir. Kerkük'e bağlı toplam 352 köy bulunmaktadır.

b) Revanduz Kazası: Kerkük livasının kuzey yönünde yer alır. Kazanın Balek, Biradost ve Deyre namlarında üç nahiyeye ve 282 köyü bulunur. Kaza merkezinde 3.550 nüfus (*kadın ve erkek*) yaşamaktadır. Ayrıca 800 hane, 1 câmi, 2 mescid, 1 mekteb-i rüşdiye, 2 mekteb-i sıbyan, 170 dükkân, 1 hamam, 1 değirmen, 2 han vardır. Ahalisinin çoğunluğu İslâm olan Biradost nahiyesinin bir kaç köyünde Keldânî ve Yahudi bulunmaktadır. Halkı Türkçe ve Kürtçe konuşmaktadır.

c) Salâhiye Kazası: Kerkük'ün güneydoğusunda yer alan kazanın merkezi Salâhiye kasabasıdır. Kasaba ovada kurulmuş olup toprağı çok verimlidir. Merkezinde 1.088 hane, 2.500 nüfus (*kadın ve erkek*), 1 hükûmet konağı, 2 cami, 2

6 Musul Sorunu ve Nasturî İsyanı

medrese, 2 tekke, 2 hamam, 35 değirmen ile 1 telgrafhane bulunmaktadır. Ahalisinin çoğunluğu Türk olmakla beraber köylerinde Arap ve Kürtler de yaşamaktadır.

d) *Köysancak Kazası*: Köysancak kazası Kerkük livasının kuzeydoğusunda yer almaktadır. Şaklava ve Balısan nahiyeleriyle birlikte 120 köye sahip olan kazanın 1 hükümet konağı, 1 cami, 10 mescid, 6 mekteb-i sıbyan, 3 medrese, 3 tekke, 1.420 hane, 8 değirmen, 3 hamamı bulunur. Toplam nüfusu 4.200 civarındadır.

e) *Râniye Kazası*: Kerkük livasının kuzeydoğu tarafında yeralan kazanın merkezi Râniye köyüdür. Vezine, Kehne, Lahican, Mirkan, Navdest, Şaver, Betvin, Hazin, Hulkan, Çanaran nahiyeleri ile 250'ye yakın köy ve mezrayı içine alır.

Merkez kazada 1 mescid, 1 hükümet konağı, 15 dükkan ve 80 hane vardır. Çoğunluğunu Kürtlerin teşkil ettiği 150 kadar nüfusa sahiptir.

SÜLEYMANİYE SANCAĞI

Süleymaniye sancağı, Musul vilâyetinin üçüncü livası olup coğrafi olarak kuzeyde İran'ın Serdeşt, doğuda Bana ve Merbuvan, güneyden Kerkük'e bağlı Salâhiye ve batıdan Kerkük kazalarıyla sınırdır.

a) *Süleymaniye (Merkez kaza)*: Süleymaniye şehri livanın merkezi olup kuzeyde Köysere ve güneyde Jajile dağlarının arasında yer alır.

2.982 hane, 44 cami ve medrese, 1 mekteb-i rüşdiye-yi mülkiye, 1 rüşdiye-yi askeriye, 7 han, 952 dükkan, 1 hastane, 2 kilise, 34 değirmen, 1 hükümet konağı ve 8 hamama sahiptir.

Yaklaşık 8.703 Müslim ve 260 gayrî Müslîm erkek nüfusun bulunduğu Süleymaniye şehrinin ahalisinin çoğunluğu ticaret ve zanaatla meşgul olmaktadır.

b) Bâziyân Kazası: Bâziyân kazasının idare merkezi Kerkük ile Süleymaniye arasında bulunan Çemçemâl köyüdür. Köyde 1 askerî kışla, 1 telgrafhane, 1-2 dükkan ve kahvehane ile 70 hane bulunmaktadır.

Kazaya ismini veren köy, Tenbal yönünde ufak bir köy olup ahali Hemevend aşiretine mensuptur.

c) Mergé Kazası: Mergé kazasının idare merkezi Mergé köyüdür. Kazada 1 hükûmet konağı, 5 cami, 15 dükkan ve 500 hane mevcut olup Surtaş ve Bişter olmak üzere iki nahiyesi vardır. Bişter nahiyesinde yarı göçebe Bişter aşireti yaşar.

d) Şehr-i Pazar Kazası: Şehr-i Pazar kazası Süleymaniye'nin kuzeydoğu yönünde olup, idare merkezi Setik köyüdür.

e) Gülanber Kazası: Gülanber kazası Süleymaniye'nin güney ve güneydoğu yönlerini çevrelemiştir. İdare merkezi İlice köyü olan Gülanber'in merkezinde 1 hamam, bir kaç mescid ve medrese vardır. Kazaya adını veren Gülanber karyesi İran sınırında yer alır. Kazada meskûn Câf Aşireti, Osman Paşanın Gülanber kaymakamlığı sırasında yerleşik hayata geçirilmiş ve reislerine maaş bağlanarak görev verilmiştir.

MUSUL – KERKÜK BÖLGESİNİN TARİHİ

Musul, Ortadoğu'nun önemli bir noktasında yer alması nedeniyle çok çeşitli kültür ve medeniyetlerin bulunduğu bir

8 Musul Sorunu ve Nasturî İsyanı

bölge olmuştur. İnsanlık tarihinin ilk yazılı belgeleri bu bölgede ortaya çıkarılmış, insanların kalabalıktan teşkilâtlı topluma geçişte oluşturdukları bilgiler ilk olarak yine bu bölgede meydana gelmiştir.

İSLÂM FÛTÛHÂTINDAN ÖNCE MUSUL BÖLGESİ

Milâttan önceki yıllarda Musul bölgesinin de içinde bulunduğu “Mezopotamya” üzerinde çok önemli uygarlıklar kurulduğu bilinmektedir. Bunların en önemlileri “Asur” ve “Babil” uygarlıklarıdır.

Asur devletinin merkezi olan Ninova; Dicle nehrinin karşısında ve doğu yönünde, Musul’un yanbaşındadır. Ninova şehrini kuran Ninova veya Ninos, Asurluların hükümdarı olup 52 yıl hükümlan olmuştur. Asur devleti yaklaşık 1300 yıl varlığını sürdürmüştür.

Kerkük şehrini bina eden Asur hükümdarı Sarnabal’ın (M.Ö. 800 yılında) bu şehre “Kerhsuluh” adını verdiği tarihî kaynaklarda rivayet edilmektedir. Keldânîcede “Kerh” şehir anlamına gelmektedir. “Suluh” ise Sarnabal’ın esas ismidir.

Asurlulardan sonra Babil devletinin bölgeye tamamiyle hâkim olduğu görülmektedir. Fakat Babil’in hâkimiyeti Pers tecavüzleri karşısında uzun sürmemiş ve Musul–Kerkük bölgesi Perslilerin eline geçtikten sonra buraya çok kalabalık şekilde Pers nüfusu iskân ettirilmiştir.

İskender’in işgaline de marûz kalan Musul bölgesi ahâlîsi, Hıristiyanlığın ortaya çıkışından sonra bu dine yöneldi. Hıristiyanlığın nüfuz etmiş olduğu Musul, II. yüzyılın başından itibaren Asurluların dinî merkezi olan Ninova’nın yerini aldı.

İSLÂM FÜTÛHÂTI

Halife Hz. Ömer zamanında Medine devletinin sınırları Arabistan dışına taşmış ve Anadolu'ya kadar seferler düzenlenmiştir. Hz. Ömer'in komutanlarından Utba b. Farkat komutasında Dicle-Fırat havzasına yapılan seferler neticesinde 642 tarihinde Musul fetholunduğu gibi yine aynı sene içinde İyaz b. Ganem komutasındaki Müslümanlar Kerki'ye ve Ceyranı ele geçirdiler. Müslümanlar ahâlîye baskı yapmayıp isteyenlerin istedikleri yere göç edebilecekleri veya isterlerse bölgede kalabilecekleri konusunda serbestlik tanıdılar. Musul'un yönetimine tayin edilen Harsama, buraya Arapları yerleştirip onlara ev ve toprak vererek Musul'u askerî bir şehre haline getirdi.

Daha sonra bir süre Emevîlerin yönetimi altında kalan Musul, Emevî halifesi II. Mervan'ın Mısır'da öldürülmesi ve Ebu'l-Abbas Abdullah'ın halife seçilmesi ile Abbâsî devletinin kurulması (750) üzerine bu devletin hâkimiyeti altına girdi. Ebu'l-Abbas Abdullah'ın Musul'a vali olarak tayin ettiği, kardeşinin oğlu İbrahim B. Yahya'nın şehirde büyük bir katliam yaptığı bilinmektedir (751).

Musul'un 868 yılında Hâricî işgaline uğradığı fakat kısa bir süre sonra Halife Mutemed tarafından geri alındığı görülmektedir.

874 tarihinde Halife Mutemed, Türk kumandanı Asategin'i Musul vilâyetine vali tayin etmiş, fakat Asategin Musul'a kendi gitmeyip vekâleten oğlu Edgütegin Musul'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Musullular bu arada Yahya b. Süleyman'ı kendilerine emir olarak seçmişlerdi. Asategin ertesi sene Heysem Abdullah'ı Musul'a vali tayin ettiyse de Heysem de Musul halkı karşısında tutunamayarak geri dönmek

zorunda kaldı. Daha sonra İshak b. İyub kumandasında Musul'a gönderilen 20 bin kişilik kuvvet de başarı kazanamadı.

Bir süre sonra Musul'da yağmacı Kürt aşiretleri tehlikesinin ortaya çıkması üzerine Halife Muktefi, Hemdânîlerden Hüseyin'in kardeşi Ebu'l-hayca Abdullah'ı Kürtlerin üzerine gönderdi ve Ebu'l-Hayca 905 tarihinde Kürtleri kendi hâkimiyetine alarak reisleri Muhammed b. Bilâl'e baş eğdirdi.

Abbasîlerden sonra Musul bölgesinde 929-996 yılları arasında Şemdânîler, 996-1096 yılları arasında da Ukaylîlerin hüküm sürdüğü görülmektedir.

MUSUL'DA İLK TÜRK DEVLETİ (TULUNÎLER) HÂKİMİYETİ

Mısır ve Suriye'de Abbasî halifesine bağlı olarak kurulan ilk Türk devleti olan Tulunî devletinin kurucusu Ahmed b. Tulun aslında paralı bir askerdi. Ahmed b. Tulun, Mısır'da kısa sürede büyük bir yükselişle Türklerin etrafında toplandığı şahsiyet haline gelerek Abbasî devleti içinde etkisini gittikçe artırmış, hatta devletin bir kısım vergilerini bile toplamaya başlamış ve Fustat şehrine de hâkim olmuştu.

Ahmed, 884'te Suriye seferinde öldüğünde Suriye ve Irak bölgesi tamamen Tulunî devletinin hâkimiyet sahası içindedi. Ahmed'in yerine oğlu Humareveyh geçti.

Ahmed b. Tulun ile Abbasî Naibi el-Muvaffak arasındaki mücadele Humareveyh zamanında da devam etti. Naib, oğlu Ahmed'i Suriye'ye Humaraveyh üzerine gönderdi ve iki tarafın kuvvetleri Dımaşk ile Remk arasında Tavvahin denilen yerde 885'te karşılaştılar. Ahmed bozguna uğrayarak barış yapmak zorunda kaldı. Humaraveyh ise Musul'a hâkim

olarak Mısır, Suriye ve Anadolu bölgesine kadar vali olarak tanınmıştır (886).

Tulunî devleti 905 yılına kadar yaşamış ve Abbasî halifesi Muktefî'nin kardeşi Muhammed b. Süleyman tarafından ortadan kaldırılmıştır.

MUSUL BÖLGESİNDE BÜYÜK SELÇUKLU HÂKİMİYETİ

Doğuda hızla batıya doğru genişleyen Büyük Selçuklu devleti, Abbasî halifeliği üzerinde de önemli etkiler yaratıyordu. Tuğrul Bey, Halife Kaim bi-Emrillah'ın çağrısı üzerine Horasan'dan Bağdad'a gitmiş ve burada iken Musul ve civarındaki Muzar bölgesini Arap Emiri Kureyş b. Bedran b. Mukallid b. Müseyyeb el Ukaylî'nin elinden almıştır.

Tuğrul Bey, 1057 yılında halifenin kızıyla evlendi ve kendisine yedi kat hil'at giydirilerek zabtettiği yerlerde "saltanat hukuku hariç" olmak üzere istediği gibi hüküm sürmesine müsaade eden bir ferman ve "Sultanü'l-meşrik ve'l-mağrib" ünvanı verildi ve aynı yıl Musul'un idaresini İbrahim Yınal'a bıraktı.

İbrahim Yınal çok geçmeden Faumîler ile Halife Kaim bi-Emrillah'ın Türk komutanlarından Arslan Besasiri'nin teşviki ve desteği ile isyan etti. Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'ın üzerine gitmek için Bağdad'tan ayrıldığı anda Besasiri Bağdad'a girerek (1058) hutbeyi Fatimî Halifesi el-Mustansır adına okuttu. Tuğrul Bey bunun üzerine Alparslan, Kavurd ve Yakutî'nin yardımlarıyla Rey'de İbrahim'i yakalattı ve yayının kirişi ile boğdurduktan sonra Bağdad'a dönerek halifeyi tekrar makamına oturttu (1060).

12 Musul Sorunu ve Nasturî İsyanı

Tuğrul Beyin vefatıyla Büyük Selçuklu tahtına oturan Alparslan, Musul'ın idaresini Şerefü'd-devle Kureyş vermişti (1067). Alparslan'ın 1079'da katledilerek şehit olması üzerine yerine geçen oğlu Melikşah, Vezir Nizamülmülk'ün damadı Fahrü'd-devle Muhammed b. Güheyr tarafından Mervanî devleti üzerine sefer için ikna edilmiş, hazırlanan orduya da Artuk Bey ve Arap Emiri Seyfü'd-devle komuta etmişti. Savaş neticesinde Diyarbekir ve Meyyafarikin ele geçirilmiş, böylece Mervanî devleti ortadan kaldırılmıştı (1084). Bu savaştan sonra Sultan Melikşah, Mervanî devletinin yanında yer alan Musul Emiri Şerefü'd-devle Müslim üzerine yürüyüp Musul'u almış, fakat Tekiş'in isyanı yüzünden Musul'u tekrar Müslim'e bırakmak zorunda kalmışsa da çok geçmeden Müslim yenilgiye uğratılmış ve Musul'a Kasımü'd-devle lakabıyla tanınan Aksungur tayin edilmişti.

Melikşah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan taht mücadeleleri, Melikşah'ın kardeşi Tutuş'un Rey'de yapılan savaş sırasında öldürülmesiyle son buldu ve Berkियaruk Büyük Selçuklu tahtına oturdu (1095).

Sultan Berkियaruk Musul emiri olarak Kürboğa'yı tayin etti. Kürboğa'nın emirliği Berkियaruk tarafından Haçlılar üzerine seferle görevlendirilmesi ile daha da önem kazanmıştır. Haçlılar Antakya'ya girip Türk ve Müslüman halkı kılıçtan geçirdikten sonra Antakya önlerine gelen Kürboğa'nın idaresindeki birleşik Selçuklu ordusu, Suriye emir ve meliklerinin geçimsizliği yüzünden Haçlılara karşı başarılı olamadı. Kürboğa kuvvetlerini Musul'a çekmek zorunda kaldı ve Haçlılar bundan sonra Kudüs'e kadar ilerleyerek burayı işgal ettiler (1099).

Sultan Berkियaruk'a karşı Gence valisi olan kardeşi Mu-

hanmed Tapar isyan etmiş ve Azerbaycan dahil Rey'e kadar ilerlemeyi başarmıştı. Irak emirleri Berkiyaruk safına geçerken diğer kardeşi Sencer, Muhammed Tapar tarafını tutmuş, Hemedan'da yapılan savaşta Tapar, Berkiyaruk karşısında yenilgiye uğramış, veziri Müeyyedü'l-mülk esir alınmış ve öldürülmüştü (1101). Tapar ve Sencer tekrar toplanarak Bağdad'a yürüdüler ise de Halife Muztazhir'in araya girmesi ile antlaşma sağlanmıştı. Bu antlaşmaya göre Berkiyaruk "sultan", Tapar "melik" olarak tanınıyordu. Muhammed Tapar Arran, Azerbaycan, Diyarbekir, el-Cezîre ve Musul'a hâkim olmasına rağmen çok geçmeden tekrar sultanlık iddiasında bulunmuştu. Antlaşmanın bozulması üzerine iki taraf arasında meydana gelen savaşta Tapar yine yenilerek kaçtıysa da Berkiyaruk'un hastalanması nedeniyle yeni bir anlaşma yapılmıştı. Buna göre; Büyük Selçuklu devleti ikiye bölünüyor, Muhammed Tapar Azerbaycan, Diyarbekir, el-Cezîre, Musul ve Suriye'de "sultan" olarak tanınıyordu.

IRAK SELÇUKLU DEVLETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Berkiyaruk'un ölümünden sonra Muhammed Tapar, Bağdad üzerine yürüyerek Selçuklu Sultanlığını ele geçirdi ve Musul'un idaresini Fars ile Huzistan'da bağımsız bir şekilde hüküm süren Emir Çavlı Sakavu'ya verdi. Ancak Musul hâkimi Çökürmüş bu tayinden memnun kalmayarak Sakavu'ya karşı ayaklandıysa da öldürüldü. Bunun üzerine Musul ileri gelenleri Çökürmüş'ün oğlu Zengi'yi Musul hâkimliğine getirdikten sonra Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'a haber göndererek Musul'u teslim edeceklerini bildirdiler.

Çavlı ile I. Kılıçarslan Habur'da karşılaştılar, Kılıçars-

lan'ın Habur nehrinde boğulmasıyla (1107) Çavlı Musul'a gelerek idareyi ele aldı; ancak hâkimiyeti uzun sürmedi. Muhammed Tapar'a itaatsizlik gösterdiğinden dolayı görevden alınarak yerine Mevdud tayin edildi. Mevdud aynı zamanda Haçlılara karşı cihat ile görevlendirilmiş ve Taberiye'de Kudüs Haçlı kralını bozguna uğratmıştı (1113). Fakat Emir Mevdud, Şam'da cuma namazını kılariken bir Bâtinî tarafından öldürüldü. Muhammed Tapar, Musul idaresini Aksungur el-Porsukî'ye verdi, Aksungur da Haçlılara karşı mücadele ettiyse de büyük başarılar elde edemeden görevden alındı.

Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine tahta geçen Sencer, Büyük Selçuklu Sultanlığı için mücadele ettiği Mahmud'u damat edinerek "sultan" ünvanıyla devletin batı kısmını idaresine verdi. Böylece kendisine de "sultan-ı azâm" ünvanıyla tahta oturmasıyla "Irak Selçuklu Devleti" ihdas edilmiş oluyordu (1118).

Mahmud, Irak Selçuklu devleti sultanı olduğunda onüç-ondört yaşlarındaydı. Musul, El-Cezîre ve Azerbaycan meliki olan karesi Mesud'un atabeyliğini Ay Aba Cüyüş Bey yapıyordu. 1120'de Mesud ile Cüyüş Bey Mahmud'a karşı isyan ettiler. Aksungur Porsukî isyanı bastırmak için Esedabâd'a gönderildi. İsyân bastırılmış fakat Mesud ile Cüyüş Bey'e bir şey yapılmayıp Musul'un idaresi Cüyüş Beyden alınarak tekrar Aksungur Porsukî'ye verilmişti (1122). Mahmud'un 1131'de ölümü üzerine yerine oğlu Davud geçti. Fakat Davud'a rağmen Mesud, Irak'ta sultanlığını ilan etmişti. Diğer yandan Fars ve Huzistan Meliki Selçukşah da taht mücadelesine iştirak etmiş, Halife Müsterşit, Mesud ve Selçukşah arasında ittifak oluşturup antlaşma sağlamıştı. Antlaşmaya göre Mesud "sultan", Selçukşah "veliaht" olmuşlardı. Sul-

tan-ı Azâm Sencer, müttefik güçlere karşı Irak'a sefer tertip edip Dinever'de 1132'de yapılan savaşta galip geldi. Mesud ise kaçtı. Sencer yeğeni Tuğrul'u Irak Selçukluları tahtına oturttu (1132). Fakat Tuğrul sultanlığı boyunca kendine muhalif Davud ve Mesud'a karşı mücadele etti, iki sene sonra da öldü.

Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul'un ölümü ile tahta Mesud oturdu. Yeğeni Davud'un isyanını önlemek için de onu kızı ile evlendirdi. Abbasî halifesi Müsterşid bazı Türk komutanlarıyla ittifak yapıp Mesud'a karşı harekete geçmiş (1135), fakat Daymerk adlı yerde Mesud'a esir düşmüş, askerler Mesud'un safına geçmişler; daha sonra ise halife bir Bâtînî tarafından öldürülmüştü. Tuğrul'un ölümü ile Irak Selçukluları tahtına geçen Mesud'a karşı Abbasî Halifesi Müsterşid ve daha sonraki Halife Raşid'in oluşturdukları ittifaklar sonuçsuz kaldı. Sultan Mesud'un 1152'de ölmesi üzerine Irak Selçukluları tahtına Melikşah b. Mahmud oturdu. Fakat onu sultanlık için yetersiz bulan emirler kardeşi Muhammed'i sultan ilan ettiler.

Abbasî Halifesi Muktefi, kendi iktidarını sağlama almak açısından Süleymanşah'ı Muhammed'e karşı kullanmak istiyordu. Fakat Muhammed, Musul Hâkimi Mevdud'un yardımıyla halifenin orduyu mağlup ederek Süleymanşah'ı esir etmiş ve Bağdad'ı da kuşatmıştı. Kuşatmanın devam ettiği sırada halife, Şehzâde Melikşah, Arslanşah ve Atabey İldeniz'i Cibal bölgesinde ayaklandırdı. Bu durum karşısında Sultan Muhammed kuşatmayı kaldırarak isyancılar üzerine yürümek zorunda kalmış, Melikşah ise Hemedan'ı terk etmişti. Muhammed 1159'da Hemedan'da ölmüştür.

ZENGİLER DEVRİNDE MUSUL

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın kumandanı olan Zengi, Aksungur'un oğlu olup Irak Selçuklu Sultanı Mahmud tarafından 1127'de Musul valisi olarak tayin edilmişti. Atabey Zengi, Musul'da kuvvetli bir ordu kurmaya gayret göstermiş ve çevresini hâkimiyet altına almak için Diyarbekir ve Suriye taraflarına seferler düzenleyerek Sincar, Habur, Harran ve Nusaybin'i ele geçirip Halep'de hâkimiyet sağlamıştı. Zengi, Haçlılarla Halep için mücadele edip Artuklular ile barışı tercih etmiş ise de (1130) daha sonra Artukluların hâkimi buldukları Güneydoğu Anadolu, Şehr-i Zor ve Kuzey Suriye üzerinde de hâkim duruma geldi. Daha sonra Börileri de hâkimiyeti altına alıp Haçlılara ait Esarib kalesine hücumla, Kudüs kralını burada ağır bir yenilgiye uğratarak Urfa'yı zabtetti (1144).

Zengi, Selçuklu Sultanı Mahmud'un oğlu Alparslan'ı himayesine alıp 1146'da Mesud ile antlaşma yapmışsa da Caiber kalesi kuşatmasında öldürülmüştü. Atabey Zengi öldüğünde Musul merkez olmak üzere el-Cezîre'nin idaresini Seyfeddin Gazi almıştı.

Seyfeddin Gazi, Mardin Artuklu Hükümdarı Hüsameddin Timurtaş'ın aldığı Dara kalesini antlaşma yoluyla geri almış, kardeşi Nureddin ile birlikte Haçlılara karşı da mücadele etmiş ve 1148'de ölmüştü. Ölümünden sonra yerine kardeşi Kutbeddin Mevdud geçtiyse de emirlerin Nureddin Mahmud'u atabey yapmak istemelerinden dolayı Kutbeddin ile Nureddin arasındaki antlaşma neticesinde Nureddin Sincar'ı Kutbeddin'e terk ederek, karşılığında Hıms ve Rakka'yı aldı (1149).

Kutbeddin Mevdud'un 1170'de ölümünden önce yerine II. İmadeddin Zengi'nin geçmesini vasiyet etmiş olmasına

rağmen atabeyliğin II. Seyfeddin Gazi'ye verilmesi üzerine İmadeddin, Nureddin Mahmud'u yardıma çağırmış ve Nureddin Musul'a girmişti (1170). II. Seyfeddin Gazi yapılan antlaşmaya razı olup Musul'u aldı, İmadeddin'e de Sincar'ı bıraktı. Antlaşmaya göre Seyfeddin Gazi ile İmadeddin, Nureddin'e bağlı olacaktı.

Selahaddin Eyyubî 1174'de Dımaşk'a hâkim olunca, Seyfeddin Gazi, Musul'da tehlike oluşturacağı fikriyle Selahaddin'e karşı sefere çıktı. Fakat Seyfeddin Gazi, Haleb'in güneyinde Olbal el-Türkman'da 1176'da yapılan savaşta Musul'a geri çekilmek mecburiyetinde kaldı ve dört ay sonra da öldü.

Seyfeddin Gazi'nin ölümünden sonra vasiyeti üzerine kardeşi İzzeddin Mesud Musul atabeyi oldu. Bu arada Musul üzerindeki ihtiraslarından vazgeçmeyen Selahaddin Eyyubî, 1182'de Sincar'ı zabtederek Musul'u muhasara ettiyse de alamadı. İmadeddin ile Selahaddin arasında varılan antlaşma gereğince, Halep Selahaddin'e terk olunurken Sincar İmadeddin'e bırakılıyordu.

Selahaddin'in Musul'u üçüncü muhasarası da netice veremeyince ve İzzeddin Mesud Selahaddin ile başa çıkamayacağını anlayınca antlaşma yoluna gidildi. Antlaşmaya göre; İzzeddin Mesud, Selahaddin Eyyubî'ye tabi oluyor, Şehr-i Zor ile Zap arasındaki topraklar Mesud'a bırakılıyordu.

İzzeddin Mesud'un 1193'de ölümünden sonra yerine oğlu Nureddin Arslanşah geçti. Nureddin Arslanşah'ın 1211 yılında ölümü üzerine yerine atabey olarak oğlu el-Melik el-Kahir İzzeddin Mesud yedi sene atabeylik yaptıktan sonra Gulâm Lu'lu tarafından öldürüldü ve Lu'lu tarafından Nasreddin Mahmud Musul atabeyi yapıldı.

18 Musul Sorunu ve Nasturî İsyanı

Nasreddin Mahmud'un (1221-23 veya 1233-34)'de ölmesiyle Musul'daki Zengilerin hâkimiyeti sona erdi.

ERBİL ATABEYLİĞİ

Bir Türkmen başbuğu ve atabeyliğin kurucusu olan Zeyneddin Ali Küçük b. Beytegin, aynı zamanda Musul atabeylerinden İmadeddin Zengi'nin kumandanlarından idi. Zengi, 1131'de Erbil'i ele geçirdiğinde burayı Zeyneddin Ali Küçük'e teslim etmişti. Erbil'in yanında Şehr-i Zor, Tikrit ve Sincar'a hâkim bir durumda olan Zeyneddin Ali, hayatının sonuna doğru bu bölgeleri Musul Atabeyi Kudbeddin Mevdud'a bırakarak Erbil'e çekilmişti. Kudbeddin'in 1168'de ölmesiyle yerine geçen oğlu Muzaffereddin Gökbörü, Erbil valisi Mücahideddin Kaymaz ile anlaşmazlığa düşmüştü. Kaymaz, Gökbörü'yü zorla atabeylikten uzaklaştırıp Zeyneddin Yusuf'u atabeylik makamına oturtmuşsa da idareyi fiilen yürüten Kaymaz'ın kısa süre sonra tevkif edilmesiyle Zeyneddin Yusuf, Selahaddin Eyyubî'ye tâbi olmuştu. 1190'da da tekrar atabeylik makamına oturan Gökbörü, Selahaddin Eyyubî'ye müracaatla Erbil'in kendisine verilmesini istedi. Selahaddin Erbil'e ek olarak Şehr-i Zor, Karabeli ve Kıfçak derbendini de Gökbörü'ye verdi. Böylece ölümüne kadar Selahaddin'e bağlı kalan Gökbörü ondan sonra hâkim olduğu yerlerde Eyyubîlerden özerk bir yönetim tatbik ettiyse de Zengilere karşı Eyyubîlerle ittifak yapmıştı. Bedreddin Lu'lu ile mücadele eden Gökbörü, Moğollar'ın ilerleyişi karşısında Lu'lu ile mücadaleye son verdiği gibi Halife Nasır li-Dinillah'tan yardım talebinde bulunmasına rağmen halifenin kendisine yeterli yardımı yapmamasından dolayı, Moğolların önünden Bağdad'a kaçan Celaleddin Harezmsah'a tâbi oldu.

Moğollar, Harezınşah'ın ardından Erbil'e girdilerse de kısa süre sonra bölgeyi terketmek zorunda kalmışlardı.

Zengilerin, Musul atabeyliği üzerindeki hakimiyeti Atabey Nâsıreddin Mahmud'un ölümü ile sona erdi. Mahmud ölmeyen önce Erbil'in halifeye teslimini vasiyet etmiş ve 1232 yılında da vefat etmişti. 1231'den itibaren Musul idaresini Bedreddin Lu'lu müstakil olarak yürüttü. Lu'lu, Moğol istilasında Musul'u tahrip olmaktan kurtarmak ve hükümeti Moğollara teslim etmemek için Hulâgu ile ittifak yapıp ona tabi olmuş (1243), fakat Lu'lu'nun oğlu Malik Salih İsmail'in aynı siyaseti takip etmemesi ve Memlûklı Sultanı Baybars ile Moğollara karşı ittifak yapması üzerine Musul 1261'de yağma edilip Malik Salih de Moğollar tarafından öldürülmüştü.

MUSUL'DA KARAKOYUNLU- AKKOYUNLU DÖNEMİ

Moğol istilasından önceki Maverâünnehr ve Horasan taraflarında bulunan Oğuz boyundan Karakoyunlular, Moğol istilasından sırasında Fırat ve Dicle'nin yukarı vadilerine göç edip yerleşmişlerdi. Karakoyunlu aşiretinin en nüfuzlu kolu olan Baharlı Kolu reisi Bayram Hocaoğlu, Karakoyunlu devletinin kurucusu olup Celâyirîlilerden Sultan Üveys zamanında onun hizmetinde bulunmuştu. Sultan Üveys'in 1365'de İlhanlılardan alarak ilhak ettiği Musul'u Bayram Hocaoğlu daha sonra zabtetmişti.

Sultan Üveys'in ölümünden sonra Celâyirîliler'e bağlı kalmak üzere Musul, Erciş ve Sincar'ı önce Bayram Hocaoğlu, sonra oğlu veya yeğeni Kara Mehmed idareleri altında bulundurmuşlar, Hocaoğlu ve Kara Mehmed, Memlûk Sultanı Berkuk adına hutbe okutarak Timur'a karşı Memlûklara ya-

kınlaşmışlardı. Kara Mehmed 1390'da beylik mücadelesi içinde öldürüldü. Yerine geçen Kara Yusuf Bey, Celâyirîliler ile birlikte Timur'a karşı mücadele ettiyse de yakalanarak hapsedildi. Fakat bir süre sonra Şam Naibi Şeyh Mahmud tarafından kurtarıldı.

1400 yılında Musul'a Hüseyin Bey adında bir naib bırakan Timur kendisi ile ittifak yapıp Anadolu ve Suriye seferine iştirak eden Akkoyunlu devleti kurucusu Kara Yülük Osman'a Diyarbakir eyaletini verdi. Kara Yülük Osman, Mardin'i 1409'da alıp kısa süre sonra da Musul'a hâkim duruma geldi. Aynı sene içinde de Artukoğulları devleti ortadan kaldırıldı.

1462 yılında melikler arasında meydana gelen itilaflardan dolayı bir çok yerleşim alanları basılıp yağma edilen bölgenin asayiş ve istikrarı, Musul Hâkimi Cihangir b. Ali Bey Türk-mânî'nin ölümünden sonra tekrar sağlandı. Fakat beş yıl sonra Akkoyunlu Uzun Hasan Bey ortaya çıkarak önce Musul vilâyeti ve havalisini ele geçirdi ve ölümünden sonra da Musul sırasıyla oğlu Halil ve aynı sülaleden Yakupşah, Ali Bey ve Rüstem Mirza'mn idareleri altında kaldı.

SAFEVİLER DÖNEMİNDE MUSUL

İsmail Safevî, içlerinde Musullu boyunun da bulunduğu Türkmen oymaklarının yardımıyla Akkoyunlu hâkimiyetine son verdikten sonra, el-Cezîre bölgesini ele geçirip burayı Avşar boyundan Ahmed beyin idaresine vermişti. Mardin merkez kazasına bağlı nahiye olan Koçhisar'da Osmanlı kuvvetleriyle Safevîler arasında meydana gelen savaş, İran hâkimiyetinde bulunan bölgenin Osmanlı idaresine geçmesiyle neticelendi (1516). Ertesi yıl da Hısınkeyf, Musul, Kerkük, Urfa ve Rakka kaleleri fethedildi.

MUSUL'UN OSMANLI HÂKİMİYETİNE GİRMESİ

Yavuz Sultan Selim, Safevîlerle yapılan Çaldıran savaşında elde edilen zaferden sonra, İran sınırını güvenlik altına almak amacıyla, İdris-i Bitlisî'yi, daha önce Şah İsmail'e bağlılık bildirmiş Kürt ve Türkmen emirlerinin Osmanlı devletine tâbi olmalarını sağlamak için, bölgeye göndermişti. Nitekim İdris-i Bitlisî buralarda çok başarılı çalışmalar yapmıştı. Osmanlı devletine tâbi olan emirlere, oturdukları yerler yurtluk ve ocaklık olarak ikta edilmiş, buradaki aşiretlerin Osmanlı devletine tabi olmaları sağlanmıştı.

Kanunî Sultan Süleyman, Tebriz seferinde Hemedan ve Kirmanşah yolunu takip edip Cebel-ü Hamrin, Sülükân Çayırı ve Leylan'dan geçerek 1534'de Kerkük şehrine girdi. Kerkük, Osmanlı idaresine girmeden önce de Türkmenlerin elinde bulunduğundan "Gökyurt" olarak adlandırılmış ve resmî kayıtlara böyle geçmiştir. Kanunî Sultan Süleyman Kerkük'te yirmi sekiz gün kaldı. Aynı yıl içinde Kanunî'nin Bağdad seferi ve Bağdad'ın fethiyle Musul bölgesinde Osmanlı hâkimiyeti kesinleştirilerek altı sancak ihtiva eden eyalet merkezi yapıldı. Bazı kaynaklarda verilen bu bilgiye karşılık 1312 tarihli Musul salnâmesinde 1090 (1679-80) yılında Musul'un eyalet olduğu ve üç sancağı ihtiva ettiği belirtilmektedir. Aynı salnâmeğe göre 1090 yılında Irak bölgesinde mevcut eyaletler ve livaları şöyledir:

Diğer yandan Mustafa Nuri Paşa, Musul'un Osmanlı devleti hâkimiyetine girmesinden hemen sonra eyalet şeklini aldığı belirterek Padişah III. Murad devrine tekabül eden tarihte Musul eyaletine bağlı sancakları Musul sancağı (*Paşa sancağı*), Bacvanlu, Tikrit, Eski Musul, Horen, Bana olarak

gösterir. Aynı kaynak Musul beylerbeyisinin yıllık 680 bin ve mirlivalarının 200–220 bin akça arasında hasları olduğunu ve bölgede 224 zeâmet ve timar bulunduğunu belirttiler.

OSMANLI DEVLETİ YÖNETİMİNDE MUSUL

1623 yılında Bağdad ümerasından Bekir Subaşı'nın halkı tahrik ederek isyan çıkartması ve Bağdad valisi Yusuf Paşayı idam ettirmesi üzerine, Subaşı'ya gereken cezayı vermek için Diyarbekir valisi Hâfız Ahmed Paşa maiyetindeki Kerkük Beylerbeyi Bostan Paşa Bağdad üzerine gönderildi. Subaşı Osmanlı ordusunun geldiğini haber alınca Şah Abbas'a Bağdad'ı kendisine teslim edip adına hutbe okutarak, para bastıracağını bildirmiş, bu sırada Bağdad'a gelen Hâfız Ahmed Paşa gördüğü şiddetli mukavemet karşısında şehir dışına çekilmek zorunda kalmıştı.

Diğer yandan Bağdad'ın Şah Abbas'a teslim edilmemesi şartıyla Bekir Subaşı'ya Bağdad vilayeti idaresinin verilmesinin garanti ve vaat edilmesi ve bu yönde irade çıkmasından dolayı Subaşı, teklifi ve emri uygun bulmuş ve böylece bölgedeki durumun düzelmesi üzerine Hâfız Ahmed Paşa Diyarbekir'e geri çekilmişti.

Bekir Subaşı'nın Bağdad valiliğini kabul etmesi ve bölgeden Hâfız Ahmed Paşanın çekilmesi Şah Abbas'ı harekete geçirmişti. Şah Abbas, Bekir Subaşı'dan Bağdad'ın teslimini istemiş ise de bu teklifin kabul edilmemesi üzerine Bağdad'ı muhasara altına aldı. Ahalinin açlık, susuzluk ve hastalık nedeniyle direnecek gücü kalmadığından şehir, Şah Abbas'a teslim edildi. Şah Abbas, Bağdad'a girer girmez Bekir Subaşı ve kar-

deşlerini, Bağdad kadısını ve ahaliden 4 bin kişiyi katlederek Kerkük üzerine de asker sevketti. Bu arada elinde fazla kuvvet bulunmayan Bostan Paşa da Diyarbekir'e çekildi. Kerkük kalesi de muhkem vaziyette olmadığından Şah Abbas'a bağlı kuvvetler tarafından kolayca zabtedildi. Şah Abbas Kerkük'ü de ele geçirdikten sonra Musul'a yöneldi ve çok kısa bir sürede burayı da ele geçirerek Musul valiliğini Çerkes Hüseyin Paşanın elinden alarak komutanlarından Kasım Hana verdi.

1625 yılında Köprü cihetindeki muharebede Karaman valisi Vezir Hasan Paşa maiyetindeki Osmanlı ordusunun İran kuvvetlerini mağlup etmesi üzerine Kerkük şehri Bostan Paşa tarafından tekrar geri alınmış, aynı yıl içinde de Hâfız Paşanın Bağdad'ı geri almak için giriştiği teşebbüs başarısız kalmıştı. Bu arada Kerkük üzerine yeni bir İran saldırısı daha olmuş ve Vezir Hasan Paşa şehit olmuştu.

1629'da İran seferine memur Serdar-ı Hüsrev Paşa, Zap nehrini geçerken suyun coşkun olması nedeniyle bir çok asker ve mühimmat yüklü hayvanın boğulmalarına aldırmayarak sefere devam edip, Gülanber kalesini yeniden inşa ettirerek Şehr-i Zor üzerine yöneldi. Buradaki İran kuvvetleri daha önceden çekilmiş oldukları için Şehr-i Zor kolayca ele geçirildi ve Arnavudoğlu Mustafa Paşaya verildi.

1630 yılında Hüsrev Paşanın Bağdad'tan Musul'a dönüşü sırasında İran kuvvetleri Gülanber kalesine karşı hücum geçtiler ve Arnavudoğlu Mustafa Paşa topları Kerkük'e gönderip kendisi de arkadan gelmekteyken Serçınar'da İran kuvvetleriyle yapılan savaşta şehit düştü. Bu olaydan sonra Şehr-i Zor tekrar Safevîlerin eline geçti ve Hüsrev Paşa da Musul'a geri çekilmek zorunda kaldı. Hüsrev Paşa burada bulunduğu süre içinde Musul kalesini tahkim ettirip şehri sur içine aldırttı.

1638'de Bağdad seferine çıkan Sultan IV. Murad, İmâdiye'ye gelişinde İmâdiye Hâkimi Kubad Bey tarafından törenle karşılandı. Kubad Beyin bu hareketi Sultan Murad'ı oldukça memnun ettiğiinden İmadiye'yi hayat boyu Kubat Beye ih-san etti. Maberzab, Şemamek, Dirdavud, İncesu, Altinköprü, Göktepe menzillerinden Kerkük'e gelen Murad Han, eyaletin idaresini Kayış Mehmed Paşaya verdiyse de çok geçmeden halkın şikayetde bulunması üzerine paşayı görevden aldı.

Şah Abbas Sultan Murad'ın geldiğini haber alır almaz Bağdad kalesini tahkim ve takviye etti. IV. Murad, Bağdad yakınlarında Samra kazasında karargâh kurup şehrin bütün giriş-çıkışlarını kontrol altına aldı ve Bağdad'ı kırk gün kuşatma altında tuttu. Bu sırada açtırdığı lağımlar vasıtasıyla kalenin bir kısmını yıktırarak şehre giriş için yol açtırmayı başardı ve neticede Bağdad'ı teslim aldı. Böylece Şah Abbas tehlikesi uzaklaştırılarak bölge tekrar Osmanlı hakimiyetine geçti ve 1639'dan beri bugünkü şeklini koruyan Türk-İran sınırının tesbit edildiği Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalandı.

Musul bölgesinden muhtelif bölgelere sıkça göç hadisesi olduğu görülmektedir. İran tecavüzlerinin yanında zaman zaman meydana gelen depremler ve kuraklıklar yüzünden ortaya çıkan kıtlık nedeniyle de halk başka bölgelere göçmek zorunda kalmıştır. Meselâ 1667 yılında Musul'da meydana gelen şiddetli bir deprem çok büyük zararlara neden olmuştur.

Yine 1711 yılında kıtlık yaşanmış ve ekili alanlar çekirge istilâsına uğramıştır. Devlet zaman zaman yaşanan bu gibi kıtlıklar karşısında tedbirini almakta gecikmemiş, halkın zahire gibi zarurî ihtiyaçları başka vilayetlerden karşılanmış ve ahalinin uğradığı zarar mümkün olduğu kadar telâfi edilmiştir.

1726-27 yılından itibaren Musul'un idaresi yerli ailele-

rinden ve eşraftan Abdülcelil ailesine mensup valilere verilmey başlanmış ve ilk olarak Abdülcelilizâde İsmail Paşa vali olarak tayin olunmuştur. Bu vali Musul'da bir çok yeniliğe teşebbüs etmiş ve bunları gerçekleştirmeyi başarmıştır.

1731 yılında yine Abdülcelilizâde ailesinden Hüseyin Paşaya Musul valiliği yanında vezirlik rütbesi de verilmiştir.

1733 yılında Şah Tahmasb, ansızın Osmanlı topraklarına saldırarak veziri Nergis Hanı Musul'u ele geçirmek için gönderdi. Hüseyin Paşa, Nergis Hana karşı şiddetle direnerek İranlılar'ı ağır bir yenilgiye uğrattı. Diğer taraftan Kerkük ve Erbil üzerine ayrıca sevkolunan İran kuvvetleri de Musul'da uğradıkları hezimete benzer şekilde mağlup olarak geri çekilmek zorunda kalmışlardı.

İran kuvvetlerinin Osmanlı topraklarına girmesini savaş nedeni sayan Osmanlı devleti hemen harekete geçti ve Moralı Topal Osman Paşa 170 bin askerle yola çıkarıldı. Şehr-i Zor Mutasarrıfı Mirmiran Ali Paşa, Köysancak Mutasarrıfı Babanlı Ahmed Paşa, Savicbulak Mutasarrıfı Rızâ Paşa da ordu-yu hümâyuna iştirak etmişlerdi.

1734'de Bağdad'a varan Serasker Topal Osman Paşa burada İranlılar'ı ağır bir yenilgiye uğrattı. Fakat Bağdad Valisi Ahmed Paşanın zahire yokluğunu bahane ederek geri dönmesi üzerine, aniden hücumla kalkan Nadir Şah kuvvetleriyle Kerkük civarında yapılan muharebbede şehit düştü.

1743 yılında Nadir Şah, büyük bir kuvvetle Irak sınırını aşarak Kerkük ve Erbil'e karşı taarruza geçti. Gücünün yettiği ölçüde bu taarruza karşı direnen Kerkük halkı, yapılan kanlı çarpışmalar sonunda büyük zararlar meydana gelmesi yüzünden, ırz, namus ve canlarının teminat altında olduğuna dair söz aldıktan sonra Nadir Şah'a teslim olmak zorunda kal-

mışlardı. Fakat İranlılar'ın verdikleri sözde durmayıp şehri yağmalamaya başlamaları üzerine galeyana gelen ahali ellerine geçirdikleri taş ve sopalarla İran askerinin üzerine saldırıp onları şehir dışına atmayı başardılar. Diğer yandan Nadir Şah Musul'a yakın bir bölgede karargâh kurup, şehrin etrafında 12 tabya ile bir takım metrisler yaptırmış ve Musul müftüsüne bir mektup göndererek boşuna kan dökülmeden Musul'un teslimini istemişti. Vali Hüseyin Paşanın halkı Kızıl Camiye toplayarak durumu anlatmasına rağmen, halkın şehri müdafaa kararı aldığı görülmüş, bunun üzerine Hüseyin Paşa, Musul surlarını tamir ettirmiş ve şehrin etrafında hendekler kazdırmıştı.

Nadir Şah'ın top ateşi ile hücumu geçtiği taarruz altı gün sürdü. Fakat Musul halkının şiddetli direnişi karşısında sonuç alamayacağını anlayan Nadir Şah geri çekilmek zorunda kaldı.

Diğer yandan Musul valisi ve cebhe seraskeri olan Hüseyin paşa aşiret ve oymak beylerini yanına alarak önce Bana Hâkimi Salih hanı mağlup, Bana'yı da tahrip etmişti. Hasan paşanın daha sonra Sine Hâkimi Hüsrev Han kumandasındaki İran ordusuna karşı sevkettiği Carhçı Mehmed Paşa da parlak bir zafer kazanmıştı (1777).

1771 yılında Musul şehrinde büyük bir karışıklık ortaya çıktı. Musul Valisi Abdülfettah Paşanın Trablus vilayetine gitmesi üzerine yerine vekil tayin olunan amcası Ahmed Ağaya karşı bazı aşiret reislerinin isyana teşebbüs etmeleri Musul halkını ikiye ayırdı. Halkın bir bölümü Ahmed Ağayı, bir bölümü de aşiret reislerini desteklediler. Bu iki fırka arasında meydana gelen çatışmalar sırasında çok sayıda kadın ve çocuk katledildi.

Daha sonra vali tayin olunan Abdülcelilzâdeler'den Meh-

med Emin Paşazâde Süleyman Paşa memleketin içinde bulunduğ u halin ıslâhına gayret sarfetmiş ve iyi sonuçlar almıştı.

1809 yılında vali Ahmed Paşa ile ahali arasında bazı şahısların gayretleri ile ortaya çıkan ihtilaf neticede şiddete dö nüş t ü ve Ahmet Paşa ahali tarafından katledildi. Olayın İstanbul'da duyulmasından hemen sonra harekete geçildi ve Abdülcelilzâdeler'den Mahmud Paşaya Musul valiliğ i verilerek olay kısa sürede bastırıldı.

1834 yılında vali Ahmed Paşa ile ahali arasında bazı şahısların gayretleri ile ortaya çıkan ihtilaf neticede şiddete dö nüş t ü ve Ahmet Paşa ahali tarafından katledildi. Olayın İstanbul'da duyulmasından hemen sonra harekete geçildi ve Abdülcelilzâdelerden Mahmud Paşaya Musul valiliğ i verilerek olay kısa sürede bastırıldı.

1834 yılında Musul valiliğ ine getirilen İnce Bayraktarzâde Mehmed Paşa ilk olarak, İmâdiye mutasarrıflığı görevinde bulunup, devlete karşı istiklâl davasına kalkış an Kürdî İsmail Paşayı Musul ahalisinden topladığı askerler ile mağ l up etti.

Diğ er yandan Revanduz'da devletten ayrı hareket eden Revanduz beyini ve bölgede zaman zaman isyana kalkış an aşiretleri ıslâh için görevlendirilen Reş id Paşa, Bağdad valisi Ali Paşa ve Musul valisi Mehmed Paşa ile birlikte Revanduz'a gidip isyancı beyi tutuklayarak Bağdad'a götürmüştü.

Osmanlı devletine itaat etmek istemeyen Şammâr aşireti ve Sincar'da bulunan Yezidileri tekrar itaat altına almak için fitne çıkaranların tesbit edilip cezalandırılmaları gerekiyordu. Besire denilen mevkide Şammâr aşireti şeyhleri ele geçirilerek mal ve eşyalarına el konulup Musul'a gönderildiler. Daha sonra Mardin muhasara altına alındı ve isyancılar altı haftalık direniş ten sonra teslim olmak zorunda kaldılar.

1850 yılında Musul eyaleti mutasarrıflık, 1862 yılında da

Kerkük sancak olarak Bağdad'a bağlanmıştır. 1878 yılında Musul tekrar vilayete tahvil olunarak Kerkük (*Şehr i Zor*) da Musul vilayetine ilhak edilmiştir.

I. DÜNYA SAVAŞINDA IRAK'IN İNGİLİZLER TARAFINDAN İŞGALI

Osmanlı devleti, Birinci Dünya Savaşına resmen girmenden önce İngilizlerin Basra körfezinden Irak'ı istilâ için Hindistan'da hazırlık yaptıkları yolunda istihbarat alınmaktaydı. 1914 ekim ayında, Basra körfezindeki Abadan petrol tesislerini korumak için Bombay'daki 6. İngiliz Fırkasının 16. Piya-de Livası görevlendirilmişti. Yavuz ve Midilli gemilerinin Sivastopol ve Odesa'yı bombalamasıyla meydana gelen durumdan sonra İngiltere 1914 kasım ayında Osmanlı devletine savaş ilan ederek zikrolunan birliklerine hareket emri verip Şattülarap ağzındaki Fav mevkiîni işgal etti.

Irak ve Havalisi Kumandanı Cavit Paşa, Bağdad'tan iki taburu ve Bedre'den de bir taburu Basra'ya sevk ederek, İngiliz gambotlarının Şattülarap nehrinden ilerlemelerini engellemek için Basra'nın güneydoğusunda bir set yaptırmıştı.

İngilizler 14-15 kasım 1914 tarihleri arasında Seyhan civarındaki Osmanlı mevzilerine taarruz ederek burayı işgal ettiler. Bunun üzerine Basra'yı müdafaa imkanı kalmadığını anlayan Osmanlı kuvvetleri 19-20 kasımda Basra şehrini boşaltarak geri çekilmek zorunda kaldılar. Şehrin ileri gelenlerinden bazılarının Basra'nın Türkler tarafından boşaltıldığını haber vererek İngilizleri işgal için şehre davet etmeleri üzerine Basra, İngiliz birliklerince işgal olunmuştur. Basra'dan çekilen Osmanlı kuvvetlerinin bir bölümü Sevkul suyu istikametinden Fırat vadisine diğer bir bölümü Şattülarap üzerin-

den Kurna'ya doğru çekildiler. Bu üzücü durum İstanbul'da büyük bir teessür uyandırmış, Irak ve Havalisi Kumandanı Cavit Paşa Irak askerlerinin cesaret ve metanet göstermediklerinden şikayetle ısrarla Türk askeri talep etti. Hem bu isteğin yerine getirilmesi hem de Basra'nın geri alınmasına hazırlık teşkili gayesiyle İstanbul'dan iki piyade, iki makinalı tüfek bölüğü ile Halep civarındaki 12. Kolordunun 35. Fırkasından bir alay piyade ve bir makinalı tüfek bölüğünün Irak cephesine sevki emrolunmuştu.

Erkân-ı Harbiye Reisi Enver Paşa, Irak'ta yerli halktan oluşturulacak mücahitlerle İngiliz işgaline karşı mücadele etmek düşüncesiyle Arabistan'da bulunan İbn Suud ve İbnürreşîd'e memurlar ve hediyeler gönderdi. Basra Mebusu Talib Beyi de bu işe memur tayin etti. Fakat gelişmeler Enver Paşanın plânladığı gibi olmamış, İngilizler 9 Aralık 1914'de Kurna'yı da işgal etmişler ve burada bulunan 38. Fırka Kumandanı Albay Suphi Bey ile 45 subay ve 989 er esir düşmüştü. Bunun üzerine Dahiliye Vekaletinde aşiret ve muhacir işleriyle meşgul Kurmay Binbaşı Süleyman Askerî Bey Irak'a gönderildi.

Süleyman Askerî Bey de Enver Paşa gibi İngiliz kuvvetlerine karşı aşiret ve mücahitlerden oluşturulan birliklerle karşı koyabileceği fikrindeydi. Bu arada İngilizler Irak'taki 6. İngiliz Fırkasının gücünü az bulduklarından Mısır'dan 12. İngiliz Fırkasını da Irak'a sevk etmişlerdi.

Cavit Paşa, Kurna'nın İngilizlerin eline geçmesine yol açan savaş hakkındaki raporunda aşiret askerlerinin kaçmaları, Arap askerlerinin silahlarını terketmeleri ve Türk askerlerinin azlığı nedeniyle savaşı kaybettiklerini ve iki taburla Şatra-Ammare hattına çekildiğini beyan etmektedir.

Ocak 1915 tarihinde Süleyman Askerî Bey, yarbaylığa terfien Cavit Paşanın yerine Irak ve Havalisi Kumandanlığına tayin olundu. Süleyman Askerî Bey Zübeyr muharebesinde (20 Ocak 1915) ayağından yaralandığı halde kumandayı terketmedi. Fakat her ihtimale karşı Askerî Bey yerine I. Kuvve-i Seferiye Kumandanı Yabay Kâzım Karabekir'in acele Bağdad'a gitmesi emrolunmuştu.

Askerî Bey İngilizlerin her halûkârda Basra'dan atılabileceğine inanarak hazırlıklarını hızlandırdı. 12-14 Nisan 1915 tarihinde Suaybe Becisiyye ormanlığı etrafında meydana gelen çarpışmalarda İngilizlerin üstünlük sağlamaları üzerine intihar etmiş, yerine Albay Nureddin Bey tayin edilmişti. Bu harekattan sonra Ammare ve Nasiriyye düşmüş, böylece İngilizlere Bağdad yolu da açılmıştı.

29 Eylül 1915'de Bağdad vilâyetinin kaza merkezlerinden ve büyük bir askerî öneme sahip olan Kutu'l-Ammare'nin, başında General Townshend'in bulunduğu İngiliz birliği tarafından düşürülmesi Bağdad'ı büyük bir tehlike ile karşı karşıya bırakmıştı.

Kutu'l-Ammare'nin İngiliz kuvvetlerinin eline düşmesinden sonra General Townshend, Bağdad'a doğru yürüyüşe geçti ise de Selmanpak'da Türk kuvvetlerince karşılanarak (22-23 Kasım 1915) büyük bir bozguna uğratılmış, kuvvetlerinin üçte birini kaybetmiş bir halde Kutu'l-Ammare'ye geri çekilmek zorunda kalmıştı. İngiliz birliklerini kurtarmak için bir İngiliz kolordusunun Basra'dan kuzeye doğru gönderildiğini haber alan Enver Paşa Çanakkale'deki İngilizlerin çekilmesinden istifade ederek buradaki 2. ve 6. Piyade Fırkalarıyla Müstakil Süvari Livasından oluşmak üzere 13. Kolordu teşkili ile bir kısım birliklerin Bağdad'a sevki ve Mareşal Von der Goltz Paşa-

nın 6. Ordu Kumandanı sıfatıyla Bağdad'ta işe başlamasını emretmişti. Bununla beraber 18. Kolordunun da hemen Hasan-kale'den Bağdad'a sevk edilmesi ve 9. Kolordu Kumandanı Vekili Miralay Ali İhsan Beyi 13. Kolordu Kumandanı tayin olunarak acilen Bağdad'a hareket etmesi tebliğ edildi.

Kutu'l-Ammare'ye kapanmış bulunan İngiliz işgal kuvvetleri, Von der Goltz Paşanın idaresi ve Ali İhsan Beyin kısa süre içerisinde düzensiz bulunan Osmanlı birliklerini disipline ederek ortaya koyduğu taktik neticesinde çok az zayıyla perişan edildi. 7 Mart 1916'da başlayan çarpışmalar Sabis mevkiinde yoğunlaşmış, sadece İngilizler bu bölgede o gün bin ölü bırakmışlardı. Hareket üç gün devam etti. Üstün idare ve disiplin anlayışı ile hareket etmenin sonucu zafer kazanılmış, İngilizler binlerce ölü ve yaralının yanında önemli miktarda silah ve mühimmatlarını terkederek doğuya doğru çekilmişlerdi. Bu savaşta Türk kuvvetlerinin zıyatı 268 şehit ve 962 yaralı olarak tesbit edilmişti.

11 Martta Zemzir muharebesinde Sabis zaferinin etkisi ve coşkusu hemen kendini göstermiş, İngiliz kuvvetleri ellerinde bulundurdukları tepeleri terkederek geri dönmüşlerdi. Zemzir yenilgisi İngilizlerin iyice zayıflamasına neden olmuş, alınan önlemler neticesi Kutu'l-Ammare'de kapalı bulunan İngiliz kuvvetleri açlığa maruz kalmış, uçakla erzak temini yoluna gitmişlerse de erzaklar Türklerin eline geçmişti. Bunun üzerine ihtiyaçlarını Dicle nehri üzerinden gemiyle tedarik etmeyi denedilerse de içerisinde 5 bin askeri iki ay besleyecek miktarda erzak bulunan gemi, Türk askerleri tarafından ele geçirilmişti. Townshend, erzak yetiştirme operasyonunun fayda vermediğini görünce 25 Nisan 1916 günü 6. Ordu Kumandanlığına teslim şartlarını müzakere etmeyi teklif etti. 26 Ni-

sanda başlayan müzakereler sonucu 29 Nisanda 5 general, 481 subay ve 13 bin 100 erden ibaret olan İngiliz kuvvetleri kayıtsız şartsız teslim olmayı kabul ettiler.

İngiliz kuvvetlerinin teslimi ile bölgede Türkler lehine (tan dengeden fazla istifade edilemedi. Yaz siddetlerinin başlamasından dolayı İngilizlerin yeni kuvvetler temin etseler bile uzun süre harekete geçemeyecekler fikrinden yola çıkılarak Erver Paşanın emri ile 13. Kolordunun 6. Fırkası Bağdad'dan İran sınırına sevkolunduğu gibi bununla da yetinilmeyerek Dicle boyunda yalnız 18. Kolordunun 51. ve 52. fırkaları ile 35. ve 45. fırkaları bırakılarak 13. Kolordunun 2. Piyade Fırkası ve Müstakil Süvari Livası Kutu'l-Ammare cephesinden İran'a gönderilmişti. Önemli miktarda kuvvetin İran'a sevk edilmesine gerekçe olarak İngilizlere yardım amacıyla İran'dan Hanikin'e doğru ilerleyen Rus Baratof Kolordusunun durdurulması gösterilmiş, böylece bölge Osmanlı güçlerinden arındırılmış, önemli geçitler ve kavşak noktalarının kontrolü zayıflamıştı. İngilizler bölgede doğan bu boşluğu iyi değerlendirerek Basra'da beklettikleri Hindistan kuvvetleriyle ileri safta bulunan birliklerini takviye ettikleri gibi daha çetin şartlar için erzak ve mühimmat tedarikine başladılar ve çok geçmeden Bağdad 11 Mart 1917 tarihinde İngiliz kuvvetleri tarafından hiçbir mukavemetle karşılaşmadan işgal edildi.

Bağdad'ın kolaylıkla işgal olunması İngilizlere moral kazandırmış, bir yıl önce uğradıkları felaketin üzerlerinde bıraktığı tesiri bertaraf ederek Irak'taki dengeyi lehlerine döndürmeyi başarmışlar ve daha ileri giderek 7 Mayıs 1918'de Kerbük'ü de rahatsızlıkla ele geçirmişlerdi. Bütün bu olaylar üzerine İttihat ve Terakki Hükümeti ekim 1918 tarihinde istifa et-

ti. Talat, Enver ve Cemal Paşalar ülkeyi terketmek zorunda kaldılar. İttihat ve Terakki Komitesinden yönetimi devralan Yaver-i Ekrem Ferik Ahmet İzzet Paşa, sadrazam sıfatıyla başkumandanlık ve Erkân-ı Harbiye riyasetini de uhdesine aldı (14 Ekim 1918) ve hükümet ilk iş olarak mütareke yapmaya teşebbüs etti. Kutu'l-Ammare'de muhasara edilmesinden dolayı teslim olmayı kabul eden ve Büyüka'da'ya getirilen General Townshend'in aracılığıyla İngiltere'ye müracaat edilerek Limni adasının Mondros limanında bulunan Agemnon ismindeki İngiliz zırhlısında mütareke şartları görüşüldü. Müzakerelerde İngiltere'yi Akdeniz Başkomutanı Visamiral Arthur Calthorpe ve Osmanlı devletini Bahriye Nazırı Rauf, Haricîye Müsteşarı Reşat Hikmet ve Erkân-ı Harp Kaymakamı Sadullah Beyler temsil etmişti. 30 Ekim 1918 tarihinde imza olunarak onaylanan Mondros Mütarekesi, 25 maddeden meydana gelmektedir.

6. Ordu 31 Ekim 1918 öğleden sonra geçerli olmak üzere mütareke akdedildiğine dair emri, Erkân-ı Harp Riyasetinden aldığı zaman İngilizlerin ağır baskısı altında bulunduğundan mütarekeyi olumlu karşılamış ve birliklerde ferahlama meydana gelmişti. Çünkü ordu, imzalanan mütareke ile İngilizlerin askeri hareketlerini tatil edeceklerini ve 6. Ordunun elinde bulunan hattı geçmeye teşebbüs etmeyeceklerini zannediyordu. Mütareke emrinin alınması Zaho istikametinde başlayan geri çekilmenin durdurulmasına imkan vermiş, Musul'dan Zaho'ya doğru geriye yollanan karargâhın ikinci kademesi ve bazı geri hizmet birlikleri tekrar Musul'a getirilmişti. Cerablus müfrezesi vasıtasıyla demiryolunun Cerablus bölgesinde sökülmesinden vazgeçilmiş ve Musul – Derbesiye arasındaki 6. Depo Alayı, Sincar müfrezesinin yerine bırakılmıştı.

6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, mütarekeye uyulması için bir taraftan kendi birliklerine uyarıcı emirler verirken diğer taraftan da İngilizlerle görüşme ve protokol yolları aramaktaydı. Bu sırada 6. Ordu birlikleri Rakka – Deyr-i Zor – Miyadin – Sincar– Tel’afet– Hamamalil– Büyük Zap Mansı- bı – Güveyr köprüsü – Dibeke – Kadıhane – Taktak – Çem- çemâl – Süleymaniye – Halice hattı üzerinde bulunmaktaydı. 6. Ordunun karşısındaki İngiliz kuvvetleri ise Ane – Elhaza – Gayyare kuyuları – Altinköprü – Kerkük – Tuzharmatu – Sa- lâhiye – Hanikin hattında bulunuyordu.

Ali İhsan Paşa mütareke üzerine, düşmanlığın ortadan kaldırılması gerekçesiyle barışa kadar, oldukları yerde kalma- larını ve iki taraf arasındaki arazinin tarafsız bölge sayılma- sını mektupla General Marshall’a teklif etti. Marshall da cevap olarak mütarekenin yedinci maddesine göre lüzum gördüğü stratejik noktaların işgal hakkına haiz olduğunu, onaltıncı maddeye göre de Irak’ta bulunan Türk birliklerinin teslimi gerektiğini bildirdi. Bunun üzerine Ali İhsan Paşa da mütte- fiklerin emniyetini tehdit edecek hiçbir durum olmadığından yedinci maddenin tatbikinin mümkün olmadığı, Irak sınırının çatışmalar yoluyla değil, diplomatik yolla tesbit olunması ge- rektiğini ve birliklerin teslimi hakkındaki teklifin kabul olu- namayacağı beyanında bulundu.

İngilizler 1 Kasım 1918 günü ahaliye zulüm yapıldığı id- diasıyla Gayyare’den Musul’a 20 km mesafedeki Hamama- lil’e kadar ilerlemişler ve yapılan protesto üzerine İngiliz Irak İleri Kıtaları Komutanı General Cassel harekâtı durdurmuştu. Cassel, mütarekeden haberi olmadığından dolayı harekâtı başlattığını ve Hamamalil’i terketmeyeceğini bildirdi. Ayrıca 2 kasımda Musul’u işgal etmek için emir aldığını ve Türk bir-

liklerinin beş mil geriye çekilmelerini, asayişi temin için bir Türk muhafız birliğinin Musul'da bırakılmasını da Ali İhsan Paşadan rica etti. Ali İhsan Paşa mektubu getiren Yarbay Listman'a mütarekede Musul'un işgali için bir hükmün bulunup bulunmadığını bilmediğini, bir karışıklığa meydan vermemek için kıt'aları Musul'un iki kilometre güneyine çekebileceğini, İngilizlerin de Türk kıt'alarından 5 kilometre daha uzakta bulunması gerektiğini ve Musul'un tahliyesi hakkında bir emir gelirse o vakit dostça tahliye işini konuşabileceğini söyleyip ardından da bu durumu İstanbul'a bildirmişti.

Bütün bu iyi niyetli temennilere ve davranışlara rağmen İngilizler, 3 Kasım 1918 günü başlattıkları ileri harekâta, Musul köprüsünün doğu kısmını ve şehrin kuzey ile batı çıkış noktalarını tutmak suretiyle devam ettiler. General Cassel de Musul'daki Alman konsolosluk binasına yerleşip, Dicle'nin doğusunda ve Musul'da bulunan Türk kıt'alarının yerlerinde kalmalarını istedi. İngiliz generalinin bu istekleri mecburî olarak kabul edilmiş, bu suretle 3 Kasım 1918'de Musul şehrinde Türk ve İngiliz birlikleri birlikte bulunmaya başlamışlardı. Aynı gün General Marshall'ın Bağdad'tan yazdığı mektubu getiren General Cabel, General Cassel'in söylediklerini tekrar ederek teslim meselesini konu edince, Ali İhsan Paşa sertleşerek "Teslim meselesini kesinlikle reddederim! Ben intihar eder, kıt'aları size teslim etmem!" diyerek konunun önemini ortaya koymuştu.

3 Kasımda Musul'a giren İngilizler o günden beri şehirden, hiçbir Türk kıt'asının ve nakliye kafilesinin çıkmasına izin vermemiş, Musul ve civarında Hıristiyanlara tecavüzde bulunulması ve bu tecavüzlerin devamı halinde Musul'u işgal edeceklerini ileri sürdüler. Bir taraftan da 6. Ordu bölgesinde-

ki İngiliz esirlerinin durumunu yerinde görmek üzere bir İngiliz subayının Nusaybin, Demirkapı ve Nimetli'de yaptığı incelemelere dayanarak General Fanshawe orduya yazdığı raporda Türk ordusunun elindeki İngiliz esirlere iyi bakılmamış olduğunu ileri sürerek, barış şartlarının ve ellerindeki Türk esirlerine yapılacak muamelenin Türk tarafının tutumuna bağlı olduğunu söylemişti. İleri sürülen bu iddialar aslında Musul'un işgali için aranılan bahanelerden başka bir şey değildi.

7 Kasım 1918 günü İngiliz Ordusu Başkomutanı General Marshall, 1. İngiliz Kolordusu Komutanı General Kop, 18. Tümen Komutanı General Fanshawe, Irak Siyasî Memuru Yarbay Wilson ve 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşanın da iştirakıyla İngiliz karargâhında uzun tartışmalar yapıldı. General Franshawe, Musul'u işgal için aldığı emrin açık olduğundan bu emri yerine getirmeye mecbur olup, buna itaat edilmediği takdirde Musul'a zorla gireceğini ve bu takdirde mütarekeyi 6. Ordunun bozmuş olacağını ve o zaman her türlü harekât ve icraatta serbest kalacağını söylemiş ve Ali İhsan Paşa da durumu İstanbul'a rapor halinde bildirmişti. Ayn günün akşamı General Marshall yine çok ağır şartları ihtiva eden bir yazıyı Ali İhsan Paşaya gönderdi. Ali İhsan Paşa yazıyı okuduktan sonra Osmanlı Harbiye Nezaretine istifasını verdiğini, yerine başka birisinin tayin edilinceye kadar İngilizlerle müzakerelere ordu kurmay başkanının katılacağını ve en kıdemli yetkili olan 2. Tümen Komutanının kendisine vekalet edeceğini söyledi. Bu davranış karşısında Marshall, Ali İhsan Paşanın 8 Kasım 1918 günü Musul'u terketmesini, aksi takdirde mütarekenâmenin onaltıncı maddesini uygulayacağını bildirdi.

Ali İhsan Paşa bir taraftan tahliye için genel karargâhtan emir beklemekle beraber diğer taraftan verilen müşterek kararın protesto altında tatbikine geçilmesi için gerekli emri ver-

mişti. Ordu ise 15 Kasım 1918 gününe kadar diplomatik yollardan yapılacak teşebbüsler neticesi Musul'u boşaltmamayı ümit ediyordu.

Müşterek kararın yürürlüğe gireceği 8 Kasım'da İngilizler 6. Orduyu güç durumda bırakmak ve çekilmeyi kolaylaştırmak için tecavüzlere başlamışlar, aynı gün bir İngiliz kıt'ası hükümet konağındaki Türk bayrağını indirerek yerine İngiliz bayrağı çekmiş ve şehirdeki bütün Osmanlı bayrakları da gönderden indirilmiştir. Musul'daki uçaklara ve telsiz telgraf istasyonu ile cephaneliklere el konulmuş, sonuçta bütün baskılara rağmen Musul'un boşaltılmasına başlanmış, bir piyade taburu ile iki batarya ve bir kısım ağırlıklar Musul'dan Nusaybin'e doğru yola çıkarılmıştı.

Ali İhsan Paşa, Dadaylı Halit Bey ve 2. Tümen Kumandanı Aşir Beyi 15 Kasım gününe kadar kalmak üzere Musul'da bırakarak 9 Kasım'da Nusaybin'e hareket etti. Aynı gün İstanbul'dan Musul'u tahliye emri alınmış ve Binbaşı Halit (*Akmansu*) İngiliz karargâhına giderek Musul'un boşaltılması için gereken emri aldılarını, General Marshall ile kararlaştırıldığı gibi boşaltmaya devam edileceğini tebliğ etmiş, 15 Kasım 1918 öğleye kadar da Osmanlı kıt'aları Musul'u terketmişlerdi. Süleymaniye ve Revanduz'daki kıt'aların bu tarihten sonra Anadolu'ya geçmelerine izin verilmişti.

İngilizler, Musul vilayetinin bir çok kazalarının boşaltılmasında iki taraf arasında kararlaştırılan şartlara uymayarak depolardaki silah ve yiyeceklere el koymak ve bir an evvel vilâyeti işgal etmek amacıyla buradaki Türk kıtalarını çıkarmaya çalışarak, Semil, Zaho, Tel'afer, Hokne ve Üveynat gibi depolar işgal ettiler.

Aşir Bey ile İngilizler arasında yapılan en son antlaşma-

ya göre tahliye işleminin 30 Kasım 1918 tarihine kadar devam etmesi kararlaştırıldı. Diğer taraftan İngilizler Musul vilayetindeki bütün Türk memurlarını görevlerinden alarak vilâyet sınırı haricine çıkardılar. Ayrıca Musul ve Bağdad ahalisinden henüz terhis olunmamış erler terhis olunarak istek üzerine bunların isim listeleri İngilizlere verildi.

17 Kasım 1918'de Şeyh Mahmud isminde bir şahıs ahalisinin büyük çoğunluğu Türk olan Süleymaniye, Kerkük, Tuzhurmatu, Kifri, Zaho, Bana, Revanduz, Duhok, Nebiyunus, Erbil, Altınköprü ve Sinayı nüfuz sahası içine alan İngiliz himayesine bir "Kürt Hakimliği" kurmuştu. İngilizler bu bölgede Türkçe konuşmayı dahi yasaklamışlardı.

I. Dünya savaşının neticesinde Almanlar'ın müttefiki olan Osmanlı devleti mağlup ilân edilerek elde kalan son Anadolu topraklarının büyük bir bölümü de işgale maruz kalmıştı. Nihayet 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'a emperyalist devletlerin askerleri çıkmış ve payitaht işgal olunmuştu. İstanbul'un işgali üzerine Meclis-i Mebusan fesh olundu ve üyelerinin bir kısmı İngiliz askerlerince tutuklanarak sürgüne gönderildi. Bu sırada kaçabilen mebuslar, Anadolu'ya geçip yurdun dört bir tarafından gelen milletvekilleri ile beraber, 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisini oluşturarak Mustafa Kemal liderliğinde Millî Mücadelenin organize ve idaresini üstlendiler.

Anadolu'nun işgal kuvvetlerine karşı verilen mücadelenin yanı sıra, daha önce İngilizler tarafından Mondros müteakkesine bile aykırı olarak haksız yere işgal edilen Musul vilayetini tekrar elde edebilmek için çeşitli plânlar tatbik edildi. Zaten bölge ahalisinin çoğunluğunun Türk ve Kürtlerden müteşekkil olması, Anadolu Türkleriyle kültürel bağlarının ku-

rulmasında kolaylık sağlamıştı. Anadolu'daki gelişmeler, kısa sürede Musul vilayetinde de bir takım hareketlerin başlamasına yolaçtı ve seri ayaklanmalar patlak verdi ve İngilizler karakollarını Revanduz'dan onsekiz mil güneybatıya kaydırmaya mecbur oldular.

İngilizler, Musul'da uygulanacak yönetim biçimini oluşturmada yöredeki kabiliyetli, nüfuzlu insanlardan faydalanmayı ümit etmişler, fakat halk içinde gerek İngiliz idaresine gerekse İngiliz tahakkümünde kurulacak kukla bir idareye karşı sert bir tavır sergilenmişti. Erbil, Kerkük ve Süleymaniye'deki Türkmenler kurulması düşünülen Kürdistan'a bağlanıp bir Kürt yönetimi altına girmek istememişler, Musul'daki Kürtler de Arap idaresini kabullenmemişlerdi. Bu karışıklık içinde, İngilizlere karşı sık sık saldırılar gerçekleştirilmiş ve Yüzbaşı Salmon ve Albay Leachman adlı iki subay öldürülmüştü. Bu arada Mustafa Kemal yöredeki aşiret reisleriyle temasa geçti. Aşiret reisleri içinde müstesna bir mevkiye sahip Şeyh Ajimi el Sadûn, mütemadiyen Ankara hükûmetiyle temas halinde bulunmaktaydı. Araplar içinde muhtelif hiziplerin yanında Türk hakimiyetine geri dönerek bir "Arap-Türk commonwealthı" kurmak isteyenler de mutlak bağımsızlıkta ısrar eden guruplar da vardı.

Irak'taki İngiliz görevlileri, İngiliz yönetimi gözcülüğü altında Büyük Millet Meclisi ile görüşmelerde bulunmayı önerdiler, bu öneri, İngiliz Sömürgeler Bakanlığınca desteklendi. Dışişleri Bakanı Lord Curzon arada sağlam bir esas bulunmadığına değinerek bu görüşmelerin yapılmasına karşı çıktı. Irak'taki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Cox, Kral Faysal'ın saygınlığının artırılması ve tahtının güvence altına alınması gerektiğini savundu, ayrıca Ankara Hükûmeti ile

Fransa arasında yapılan görüşmelerle artan Fransız etkinliğini kırmak için İngiltere'nin de Ankara ile görüşmelere başlamasını gerekli gördü.

İtilâf kuvvetleri ile görüşme yapılacağını daha önceden gören Ankara hükümeti, konferans masasında kullanılacak kozlar sağlamak için Aralık 1921'de asker sevk edilip Re-vanduz ele geçirildi.

İngilizler, Büyük Millet Meclisi plânları ile ilgili bir çok varsayımı üzerinde duruyorlar ve Mustafa Kemal'in Irak'taki İngiliz idaresini devirmek için Haziran 1922'de özel bir komite kurduğunu iddia ediyorlardı.

General Townshend'in Ankara'yı ziyaret ederek Türk hükümet yetkilileriyle görüşmesi diplomatik alanda Ankara'nın başarısı olarak addedilmiş ve İngiltere ile barış umudu doğduğu izlenimi yaratılmıştı. Fakat İngiltere'de Yunan yanlısı siyasetin mimarı Lloyd George'un, 4 ağustosda Avam Kamerasında Ankara Hükümeti aleyhine yaptığı konuşma ve Londra'ya gönderilen iyi niyet elçisi Dahiliye Nazırı Ali Fethi (Okyar) Bey'e Lord Curzon'un takındığı tavır İngilizlerle anlaşma umuduna büyük bir darbe indirmişti.

Öte yandan Özalp Bey komutasındaki Türk birliği Musul bölgesindeki harekâtına başarıyla devam edip, 31 Ağustos 1922'de Derbest Muharebesinde İngilizleri ciddi şekilde hezimete uğrattı ve eylül ortasından itibaren Şaklava kazasına gelerek Musul ile irtibatı sağladı. Anadolu'da başarı ile devam eden mücadele, Musul hattındaki aşiretleri İngilizlere karşı cesaretlendirmiştir. Süleymaniye, Kerkük ve Musul bölgesi halkı, bölge hükümetini bildirmek için, vergilerini Ankara'ya göndermeye başlamışlardır. Bölgede Türkler lehine değişen denge İngilizleri, Süleymaniye'yi terketmeye mecbur etti, aşi-

retler şehre girerek duruma hâkim oldular. İngilizler bölgedeki başarısızlığın telafisi için Şeyh Mahmud'u devreye soktular. Mahmud'un devreye girmesi aşiretleri böldü, bir kısım aşiretler Türklerin yanında mücadeleyi yeğlerken diğer bir kısım aşiretler mahallî muhtariyet elde etmenin mümkün olabileceği düşüncesiyle Şeyh Mahmud'un himayesini tercih ettiler. Bu yolla Mahmud Süleymaniye'ye girmeye muvaffak olmuş fakat buradaki tavırları ile kısa sürede bütün tarafları rahatsız etmeye başlamıştı.

Irak'ta işlerin kötüye gittiğini görünce kendilerine dost görünen aşiretler ile bir toplantı yapmak isteyen İngilizlerin gayesi bu toplantının sonunda aşiretlere bağımsızlıklarını kazandırıp Şeyh Mahmud'u da devletin başına geçirmektir. Fakat Şeyh Mahmud'un Mustafa Kemal ile irtibata geçip anlaşmak üzere olduğunu haber alan İngilizler bu defa devreye Seyyid Taha'yı sokmaya kalktılar ve Bağdad'a çağırıp yüksek komiser ile görüştüler.

Seyyid Taha, Türkleri Revanduz'dan çıkarıp aşiretleri yanına alabileceğini beyan etmişti. Bu sırada Siirt'ten hareket eden Ali Bey, Musul sınırını aşarak başarılı bir şekilde ilerlemekte ve Türkiye'ye taraftar aşiretleri silahlandırmaktaydı. Musul uleması, İngilizlerin bölgede yapacakları seçimin boykot edilmesi gerektiğine dair fetva çıkarmışlar, fakat İngiliz Irak hükûmeti karşılık olarak bunların ileri gelenlerini sürgüne göndermişti.

Fevzi Paşa 7 Eylül 1922'de Doğu ve el-Cezîre cepheleri komutanlarına çektiği telgrafta "Musul'u elde etmenin tek yolunun silahlı mücadele" olduğunu belirtmişti. Bunun için de aşiretler ve yerli halktan kuvvet tedarik olunarak Özdemir Bey Müfrezesi takviye edilmiş ve İmâdiye - Süleymaniye

batı üzerinden Musul-Kerkük'e taarruzla görevlendirilmişti. Bu sırada Batı Anadolu ve Boğazlar bölgesinde kuvvet bulundurulması gerekli olduğundan söz konusu kuvvetler batıya kaydırıldı. Lozan Konferansının toplanması ile askeri yöntemlerden bir süre için vazgeçilip diplomasi yolu ile sorunun çözümü Londra gibi Ankara'ya da daha uygun gelmişti.

Lozan Konferansı müzakereleri devam ederken Musul'daki İngiliz ve Arap birlikleri 8 Nisan 1923'de biri Şeytanboğuzu diğeri Serderya istikametinden iki koldan harekete geçti. Bu durum Özdemir Beyi çok nazik bir konuma getirmiş ve Hakkâri ile irtibatı kesilmişti. Bu durumda Özdemir Bey İran'a çekilmeyi uygun bulmuş ve İran makamları silahlarına el koyarak Türk müfrezesinin Türkiye'ye geçmesine izin vermişti. Böylece 1922'de başlayan Türk askerî harekâtı son bulmuştu.

LOZAN KONFERANSI

20 Kasım 1922 günü İsviçre'nin Lozan şehrinde başlayan müzakerelerde Musul meselesi, 26 Kasım 1922 tarihindeki oturumda gündeme gelmişti. Konferansta Lord Curzon'un Türkiye'nin doğu sınırını ele almaktan kaçınarak Türkiye - Irak meselesini gündeme getirmesinin nedeni, Irak'taki durumun belirsiz ve karmaşık bir halde bulunması, buradaki İngiliz çıkarlarının tehlikeye girmesi ve ABD ile Fransa gibi devletlerin de bölgede çıkar aramaya başlamalarıydı. Aynı günkü oturumda İsmet Paşanın ortaya koyduğu Türk tezi Misak-ı Milli'de belirtilen millet ilkesine, etnik, coğrafî, tarihî, siyasî ve ekonomik nedenlere dayandırılıp İngilizlerin öne sürdüğü tezlerin geçersizliğini ispat ediyordu.

İsmet Paşa Musul'da nüfusun büyük çoğunluğunu teşkil eden Türk ve Kürtlerin Arap ve diğer unsurlardan ayrı olarak

aynı ırktan geldiği ve Turan kökenli olduklarını İngiliz kaynaklarına dayanarak uzun ifadelerle anlatmış, nüfus bakımından Kürt ve Türklerin bölgede oluşturdukları çoğunluk ilmi verilere dayanılarak ortaya konmuştu.

Musul'un coğrafi özellikler itibarıyla da Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olduğunu, Anadolu ile bir çok yönlerden irtibatlı bulunduğunu ve İngilizlerin bölge halkının serbest olarak kaderlerini tayin edecek plebisite karşı çıkmasının da Türk tezinin doğruluğu anlamına geldiğini izah etmişti.

Curzon'un himayecilik ve mandacılık konusundaki iddialarına da açık cevap veren İsmet Paşa; Osmanlı devletine ait olan Irak hakkında yapılan andlaşmaların hiçbir hükmü olmadığını ve bölgede yapılan oylamanın askerî baskı ve şiddet altında yapıldığını, halkın reyini serbestçe izhar edemediğini, Irak ve Musul'un asker zoruyla alınmasının umumî savaştan beri ilan edilen prensiplere aykırı olduğu, Musul'un mütarekeden sonra işgal olunmasının ise hiçbir şekilde izah edilemeyecek herhangi bir nedene dayandırılmayacağını, Musul'un mukadderatının İzmir'in, İstanbul'un, Trakya'nın, Adana, Urfa ve Antep'in mukadderatıyla aynı olduğunu ve bu şehirlerin mütarekeden sonra ve mevcut antlaşmalar hilafına işgal edildiğini söylemişti.

Lord Curzon, İsmet Paşanın savunmasını dinledikten sonra Misak-ı Millî gibi bir belgenin harbi kazannmış bir millete takdim edilemeyeceğin belirtmiş ve Ankara Meclisindeki Kürt milletvekillerinin içinde Revanduz ile Süleymaniye'den gelmiş olanların bulunup bulunmadığını, bunların bir seçimi neticesinde mi Ankara'ya geldiklerini sorduktan sonra Musul meselesinin bu tür tartışmalarla fazla sürüncemede kalacağı, meselenin biran önce çözüme kavuşması için bir hakeme ha-

vale edilmesinin uygun olduğunu ve bu hakemin de Cemiyeti Akvam (*Milletler Cemiyeti*) olabileceğini söyledikten sonra bu teklife ne zaman cevap verileceğini sormuştu.

İsmet Paşa bu soru ve yapılan teklife, “Mevcutun dörtte biri kadar olan kavme memleketin bağışlanamayacağı, zira meclisteki Kürt mebuslarının millet tarafından seçildiği halde bugüne kadar Musul ahalisinin kendi temsilcilerini seçip meclise gönderemediklerinden dolayı mecliste yer alamadıkları, bu nedenle sözkonusu durumun Türkiye’de Kürtlerin temsil edilmediği şeklinde açıklanmaması gerektiğinden bahisle, hal böyle iken Lord Curzon’un seçimi neden kabul etmediğini anlamadığını; bir milletin kimin tarafından ve ne tarzda idare edilmek istediği anlaşılacak istenirse, usulün ahaliye kendi geleceği hakkında fikrini sormak olduğu; aynı millete Emir Faysal’ı nasıl seçeceği sorulduğu halde; kimi istediği sorulmadığı; meseleyi hakeme veya Cemiyeti Akvama göndermenin uygun görülmediği ve vatanın Musul gibi önemli bir parçasının bütün kaynaklarıyla bir hakemin fikrine bırakılmayacağı” şeklinde cevap vermişti.

27 Kasım günü İngiliz temsilcilerinden Tyrrell ile görüşen İsmet Paşanın Türkiye’nin fakir bir ülke olduğunu ve Musul petrollerinden pay istediğini ifade etmesi üzerine Tyrrell, tatmin edici bir antlaşma imzalandığı takdirde İngiltere’nin Türkiye’ye her türlü ekonomik yardımı yapacağı, fakat barış antlaşmasının hazırlanmasında petrol veya malî yardımın pazarlık konusu yapılmaması gerektiğini belirtti. Bu tarihten itibaren de Türkiye’nin Musul üzerinde hak iddiasından vazgeçmesi şartıyla Musul petrol kaynaklarından veya gelirlerinden hisse verilmesi imkanlarını araştırmak için Türk delegasyonu ile İngiliz petrol uzmanları arasında görüşmeler yapılmaya başlandı.

6 Aralık 1922'de Türk ikinci delegesi Rızâ Nur Bey, Curzon ile özel olarak görüşerek Musul'un Türklere bırakıldığı takdirde her bakımdan İngilizlerin memnun edileceği ve ihtilaf konularında Ankara'nın ılımlı davranarak derhal antlaşma sağlanabileceği, hatta Sovyetler'le olan ilişkileir kesmeye hazır olduklarını beyan ettiyse de Lord Curzon bu teklifleri pek sıcak karşılamadı.

Musul meselesinin özel müzakereler yoluyla halledilemeyeceği açığa çıkınca meseleyi 23 Ocak 1923 tarihinde Arazi Komisyonuna getirilen Curzon, Musul'daki petrol kaynaklarını İngiliz tezi ile ilgili olmadığını ve meselenin bir hakem heyetine havalesinin en uygun yol olduğunda ısrar edip aynı gün de Cemiyeti Akvama müracaat mektubu yazdı. Mektupta, Misak'ın 11. maddesinin işleme konması gerektiğini ve Türklerin uzlaşmaz tutumları nedeniyle bölgede savaş tehlikesi olduğunu bildirerek cemiyetin toplanmasını istemişti. Diğer yandan toplantıya iştirak eden delegelerle görüşerek Türklerle konuşmaya gerek kalmadığı ve konferansa nihayet verildiğini açıkladı.

Musul meselesinin; Lozan Konferansında halledilemeyeceği anlaşıldıktan sonra Lord Curzon, İtayan ve Fransız delegelerinin ısrarları üzerine bu konunun daha sonraki bir tarihte Türkiye ile İngiltere arasında görüşülmesine dair bir madenin antlaşma metnine konulmasına razı olmuştu.

Sonuçta Türkiye ile Irak arasındaki sınırın Lozan Antlaşmasının yürürlüğe konulmasından itibaren oniki ay zarfında tayin olunacağı şartı antlaşma metnine dahil edilmiş, antlaşma sağlanamadığı takdirde konunun Cemiyeti Akvama götürülmesi kararlaştırılmıştı. Fakat İngiltere bu maddelerin geçerliliğinin tespit edilen süre içinde statükoya riayet olunaca-

ğının ve söz konusu arazide hiçbir değişiklik yapılamayacağı-
nın taahhüt edilmesine bağlı olduğunu hatırlatmış ve bu konu-
lar Lozan Antlaşmasının 3. maddesinde kayıt altına alınmış-
tır. Böylece Musul meselesinin görüşülmesi Lozan Antlaşma-
sından sonraya bırakılmış oluyordu.

Türkiye ile İngiltere arasında Musul meselesi hakkında
Lozan Antlaşmasının 3. maddesi çerçevesinde öngörülen iki-
li temaslar 19 Mayıs 1924 günü İstanbul'da Kasımpaşa'daki
eski Bahriye Nezareti binasında başladı. "Haliç Konferansı"
diye isimlendirilen bu toplantılara Türkiye adına Meclis Baş-
kanı Fethi Bey, Diyarbekir Mebusu Fevzi Bey, Ordu Mebusu
Faik Bey, Hariciye Hukuk Müşaviri Nusret Bey ve Yarbay İs-
hak Avni Bey katılmış, İngiliz heyetine ise Sir Percy Cox baş-
kanlık etmişti.

İlk gün, Türk heyeti sınırın Musul'u Türkiye'ye bırak-
cak şekilde belirlenmesinin irkî, coğrafi ve tarihî gerçeklerin
gereği olduğu tezi üzerinde durmakla beraber toplantı süre-
since ortaya konulan fikirler iki tarafın istekleri arasında uçu-
rumlar olduğunu ortaya çıkardı.

İkinci görüşme 21 mayısta yapıldı ve Fethi Bey Musul'un
Osmanlı yönetimi zamanındaki sınırları gözönünde bulundu-
rularak Türkiye'ye devrini istedi. Cox ise buna karşılık Musul
şehri dahil olmak üzere Fırat nehrinin iki sahilini de talep et-
mişti.

24 Mayıs günündeki üçüncü oturumda; Cox'un Musul'un
yanısına Hakkari vilayetine bağlı Beytüşşebab, Çölemerik ve
Revanduz kasabalarını da talep etmesi üzerine Fethi Bey, öne
sürülen talepleri kabule şayan bulmayarak İngiliz heyetine
yeni bir harita takdim edeceğini belirtti.

3 Haziran tarihli görüşmede; Cox Fırat nehrinin iki yakası
ve Musul şehri dahil Hakkâri'ye bağlı söz konusu üç merkezin

kendilerine verilmesi gerektiği ve bu yönde Londra'dan talimat geldiği, Türkler eğer bu talepleri kabul etmezse en doğru yolun meseleyi Lozan'da alınan karar gereği Cemiyeti Akvama götürmek olduğunu belirterek bu konunun görüşülmesi için tarafları müzakereye davet etti. Ali Fethi Bey bu davete icabet yetkisi olmadığını beyan etmiş, böylece hiç bir netice elde edilemeden Haliç Konferansı 5 haziranda tatil edilmişti.

İngiltere, Cemiyeti Akvam Umumî Katipliğine müracat ile Musul meselesinin ilk toplantı gündemine alınmasını istedi. Umumî Katiplik bu talebi kabul ederek keyfiyeti Ankara'ya bildirdi. Bunun üzerine hükûmet, Cemiyeti Akvamdaki müzakerelere katılmak için Ali Fethi Beyle müşavir olarak Münir, Salih, İshak Avni beylerden mürekkep heyeti 10 Eylül 1924'de Cenevre'ye gönderdi.

Ali Fethi Bey, 24 Eylül 1924 günü genel toplantıda Musul'un aidiyetini gerektiren coğrafî, ırkî, iktisadî, askerî, siyasî ve demografik nedenleri çeşitli İngiliz ve Fransız kaynaklarından deliller getirerek izah ettikten sonra buranın kaderinin tayini için en kestirme yolun halkoyuna başvurmak olduğunu belirtti.

İngiliz delegesi Lord Palmur, Türk heyetinin savunduğu fikirlerin aslında İngilizlerin görüşlerini teyid ettiğini, bu durumda kendilerinin ortaya koyduğu taleplerin pratiğe geçirilmesinden başka yol olmadığını söylemiş, bunun üzerine Ali Fethi Bey de tekrar söz alarak sınır meselesinin Musul'un mukadderatından ayrılamayacağı ve Türk tarafı için asıl meselenin sınırın Musul'un güneyinden mi kuzeyinden mi çekileceği meselesi olduğunu ifade etmişti.

27 Eylül 1924 tarihli ikinci genel kurulda, yine aynı mevzular müzakere edilmiş ve ertesi günkü oturumda, Cemiyeti

Akvam Irak üzerinde İngiliz mandasını kabul etmişti. Cemiyet, iki devletin iddialarını dinledikten sonra durumu hem İngiliz ve Türk hükümetleriyle hem de Musul'da halk temsilcileri ile görüşmek ve durumu yerinde tahkik etmekle görevli bir "soruşturma komisyonu" kurulmasını 30 Eylül 1924'de karara bağlandı ve komisyon başkanlığına da Kont Teleki getirildi. Komisyonun Irak'taki incelemelerine İngiliz ve Türk uzmanlar yardımda bulunabilecekti.

Komison çalışmaları devam ederken İngilizler, Irak'ta entrikalar çevirmeye başlayarak komisyona zorluk çıkardıkları gibi kuzeye doğru yeni topraklar işgal ediyorlardı. Musul'da halkın Türkiye lehine yaptığı nümayişler İngilizleri hayli kuşkulandırmış, sınırda statüko tehlikeye maruz kalınca konsey, Brüksel'de yaptığı toplantıda 29 Ekim 1924 günü aldığı kararla geçici olarak bir sınır tanımı ortaya koymuş, statükoya uygun olup "Brüksel Sınırı" diye anılan bu sınır geçici olmasından dolayı Türkiye tarafından da kabul edilmişti. Konsey ayrıca meseleyi izlemek ve önerilerde bulunmak üzere İsveç, İspanya ve Uruguay temsilcilerinden meydana gelen özel bir komite kurdu. Soruşturma Komisyonu halkoyununun, tarafların oy birliği ile olabileceği gibi hususlarda hazırladığı raporun 16 Temmuz 1925'de konseye sunmuştu, ancak İngilizler bu rapora da pek itibar etmediler.

Özel komitenin tavsiyesi üzerine konsey, 19 Eylül 1925'de Lahey Adalet Divanından bu raporun Lozan Antlaşmasınının 3/2. maddesine istinaden hukukî dayanağı hakkında görüş istedi.

Doktor Tefvik Rüştü 8 ekimde Divân başkâtibetine gönderdiği telgrafta; meselenin siyasi olup, Lozan'ın 3/2. maddesinin "hakemlik niteliğindeki bir karar gerektirmediği, bu durumda Türkiye'nin divana temsilci göndermeyeceğini beyan etti.

Divân, 21 Kasım 1925 günü aldığı kararda konseye şu görüşleri bildirdi:

1- Cemiyeti Akvamın Lozan'ın 3/2. fıkrası uyarınca alacağı karara tarafların uyması mecburî olacak ve bu karar Türkiye ile Irak arasındaki sınırın kesinlikle tesbit olunduğunu gösterecektir.

2- Kararın oybirliği ile alınması gerekecek, tarafların delegeleri oylamaya katılacak, ancak onların oyları oybirliğinin hesabından sayılmayacaktır.

Konseyin, 8 Aralık 1925 tarihli oturumunda Türkiye böyle bir tefsire karşı çıkmıştı.

Konsey, özel komitenin raporunda ileri sürülen gerekçeler ve tavsiyeleri benimseyerek "Türkiye'nin Lozan'ın 16. maddesiyle sınırlarının ötesindeki topraklardan vazgeçtiği" şeklinde bir yorumla 16 Aralık 1925'de son kararını vermişti. Bunun üzerine Tefvik Rüştü alınan kararın hükûmetinden aldığı yetkilere de son verdiğini açıklamıştı.

Konsey kararının ilk maddesinde, konseyin Brüksel'de kabul ettiği statükonun Türkiye-İrak arasındaki sınır olarak kabul edildiği beyan edilmekteydi.

2. ve 4. maddelerinde ise, İngiliz Hükûmetinin manda yönetimini 25 yıl daha sürdürmek üzere Irak ile yeni bir antlaşma yapıp konseye sunması; Türkiye ile bu sınırın işaretlenmesi; İngiliz Hükûmetince Türkler lehinde idarî düzenlemelere gidilmesi ve soruşturma komisyonunun tavsiyelerinden hareketle halkı yatıştırıcı ve koruyucu, ayrıca bölgede ticarete canlılık getirici tedbirlerin alınması istenmekteydi. Bu kararın oylanmasına Türkiye iştirak etmemiş, Dr. Tefvik Rüştü konsey başkanına gönderdiği yazıda; konseyin uzlaştırıcı rol

oynamadığını, bu devletin hâkimiyet haklarının söz konusu olduğu bir meselede o devletin rızası alınmadan verilen bir kararın onun haklarını ortadan kaldırmayacağını bildirmişti.

ANKARA ANTLAŞMASI

Türkiye 1926 yılında İngiltere ile yeniden görüşmelere başladı, bu sınır uyuşmazlığı, tarafların statükoyu kabul etmesiyle sona ermişti. 5 Haziran 1926'da Ankara'da imzalanan antlaşma, iki gün sonra yani 7 Haziran 1926'da TBMM'de tasdik olunarak kabul edildi.

Söz konusu antlaşma 3 fasıldan olmaktadır:

1. Birinci Bölüm: Türkiye İle Irak Arasındaki Hudut

Madde 1- Türkiye ile Irak arasındaki hudut Cemiyet-i Akvamın 29 Ekim 1924 tarihli toplantısında kararlaştırıldığı şekilde (*Brüksel Sınır Çizgisi* kesinleşmiştir.

Madde 2- Son fıkrası saklı kalmak üzere 1. maddede tesbit edilmiş hudut bu antlaşmayı bağlı 1/250000 ölçekli harita üzerinde gösterilmiştir. Metin ile harita arasında aykırılık vukuunda metin geçerli olacaktır.

Madde 3- 1. maddede tasrih edilen hudut hattını arazi üzerinde belirlemek üzere bir "Hudut Komisyonu" kurulacak, bu komisyon Türkiye hükümetince tayin olunacak iki yetkili ve İngiltere ile Irak hükümetleri tarafından beraberce tayin edilecek iki temsilci ile uygun gördüğü takdirde İsviçre Cumhurbaşkanı'nınca İsviçre vatandaşları arasından seçilecek bir başkandan oluşacaktır. Komisyon en kısa sürede ve en geç bu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak altı ay içinde toplanacak ve çoğunluğun alacağı karara bütün tarafların uyması mecburî olacaktır.

Tahdid-i Hudut Komisyonu her durumda bu antlaşmadaki tarifleri pek yakından takibe gayret edecek, komisyonun masrafları Türkiye ile Irak arasında eşit olarak taksim olunacaktır. İlgili devletler komisyonunun görevini yapabilmesi için gerekli yerleşme, işçi, malzeme ile ilgili bütün mevzularda gerek doğrudan doğruya gerekse mahallî makamlar eliyle yardım etmeyi taahhüt ederler.

Söz konusu devletler bundan başka komisyonca konulacak nirengi noktalarına, hudut işaretlerine kazık ve alâmetlere riyaet etmeyi taahhüt ederler.

Hudut işaretleri birinden diğeri görülebilecek surette yerleştirilecek ve üzerlerine numara konulacaktır. Bunların mevkiileri ile numaraları bir harita üzerinde gösterilecektir.

Hudut belirleme kesin zabıtnamesi ve buna ekli harita ve belgeler üç nüsha olarak tanzim edilecek ve bunlardan ikisi hem hudut devletlerin hükûmetlerine ve üçüncüsü, aslına uygun tasdiklenmiş suretleri Lozan Antlaşmasına imza koyan devletlere tebliğ edilmek üzere, Fransa Hükûmetine verilecektir.

Madde 4— 1. Madde mucibince Irak'a terkedilen arazideki ahalinin tabiiyeti Lozan Antlaşmasının 30–36. maddelerine dayanılarak halledilecektir.

Taraflar Lozan Antlaşmasının 31, 32 ve 34. maddelerinde kayıtlı, seçme hakkının bu antlaşmanın yürürlüğe konulduğu tarihten başlayarak on iki ay süreyle geçerli olabileceğini kararlaştırmışlardır.

Bununla beraber Türkiye, ahalîden seçme haklarını Türkiye uyruğu için kullananların işbu haklarını tanımak hususunda hareket serbestisini muhafaza eder.

Madde 5- Taraflardan herbiri 1. maddede belirlenen sınır hattının kesin ve bozulmaz olduğunu kabul ederek bunu değiştirmeye matuf her türlü teşebbüsten sakınmayı taahhüd eder.

2. İkinci Bölüm: Türkiye ile Irak Arasındaki İyi Komşuluk Münasebetleri

Madde 6- Taraflar bir veya birkaç silahlı kişinin sınır bölgesinde yağmacılık veya eşkiyalık yapmak amacıyla girişecekleri hazırlıklara, sahip oldukları bütün araçlarla karşı koymayı ve bunların sınırdan geçmelerine engel olmayı karşılıklı olarak taahhüd ederler.

Madde 7- 11. maddede zikredilen yetkili memurlar bölgesinde yağmacılık veya eşkiyalık yapmak için bir veya birkaç silahlı kişinin hazırlıklarda bulduklarını haber aldıklarında ihmal etmeden birbirlerini haberdar edeceklerdir.

Madde 8: 11. maddede zikredilen yetkili memurlar, buldukları yerlerde yapılmış olabilecek bütün yağmacılık ve haydutluk fiillerinden karşılıklı olarak birbirlerine haber vereceklerdir.

Haberdar edilecek memurlar ellerindeki bütün vasıtalarla söz konusu fiillerin faillerinin sınırdan geçmelerine engel olmaya gayret edeceklerdir.

Madde 9: Silahlı bir veya birkaç kişi sınır bölgesinde bir cinayet veya cürüm işledikten sonra diğer sınır bölgesine ilticâ ederse oranın, bu kişileri silahları ve yağma ettikleri eşya ile birlikte, uyruğu bulunduğu tarafa teslim etmesi mecburîdir.

Madde 10- Antlaşmanın işbu bölümünün tatbik bölgesi Türkiye'yi Irak'dan ayıran bütün sınır ile bu sınırın iki yanın-

da 75 km derinliğinde bulunan bölgedir.

Madde 11- Antlaşmanın işbu faslını tatbik etmekle görevli yetkili memurlar şunlardır: Umumî işbiliğini tanzim ve alınacak tedbirlerin mesuliyeti kendilerinde olmak üzere; Türkiye tarafından askerî sınır kumandanı, Irak tarafından Musul ve Erbil mutasarrıfları; mahalli bilgilerin ve acil tebligatın teatisi için Türkiye tarafından valilerin uygun görmesi ile tayin edilecek memurlar; Irak tarafından Zaho, kaymakamı; İmâdiye, Zibar, Revanduz kaymakamlarıdır.

Türkiye ve Irak hükümetleri gerek onüçüncü maddede zikrolunan Dâimi Hudut Komisyonu marifetiyle ve gerek siyasî yolla birbirini haberdar ederek, idarî nedenlerden dolayı yetkili memurların listesini değiştirebileceklerdir.

Madde 12: Türkiye ile Irak memurları diğer taraf uyruğundan olup, kendi toprakları üzerinde bulunan aşiret beyleri, şeyh veya öteki azaları ile resmî veya siyasî mahiyete sahip her türlü haberleşmeden kaçınacaklardır. Taraflar sınır bölgesinde diğer devlet aleyhine yönelmiş hiçbir propaganda teşkilâtına ve topluluğuna izin vermeyeceklerdir.

Madde 13: Antlaşmanın bu bölümünün hükümlerinin icrasını kolaylaştırmak ve genellikle sınır üzerinde iyi komşuluk münasebetlerini sürdürmek üzere zaman zaman Türkiye ve Irak hükümetleri tarafından karşılıklı olarak tayin edilecek, eşit sayıda memurlardan mürekkep bir "Dâimî Hudûd Komisyonu" kurulacak ve en az altı ayda bir kere ve durum gerektirdiği takdirde daha sık olarak toplanacaktır. Sıra ile Türkiye ve Irak'da toplanacak olan bu komisyon, antlaşmanın bu bölümünün hükümlerinin icrasına müteallik işleri ve ilgili sınır bölge memurları arasında anlaşmazlığa sebebiyet veren, diğer her türlü sınır meselelerini dostça çözmek göreviyle mükellef

olacaktır. Komisyon bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihi takip eden iki ay süresinde ilk olarak Zaho'da toplanacaktır.

3. Üçüncü Bölüm: Genel Hükümler

Madde 14: Her iki ülke arasında ortak çıkarlar sahasını genişletmek amacıyla, Irak Hükümeti bu antlaşmanın yürürlüğe konulması gününden itibaren 25 yıl süreyle, 14 Mart 1925 tarihli İmtiyaz mukavelenamesinin 30. maddesi gereğince "Turkish Petroleum Kumpanyası"ndan, petrol ihraç edebilecek olan şirketlerden veya şahıslardan teşkil edilecek olan muavin şirketlerden sağlanan gelirlerin yüzde 10'unu Türkiye hükümetine ödeyecektir.

Madde 15: Türkiye ve Irak, dost devletler arasında geçerli bir "suçluların iadesi" antlaşması yapmak üzere açık müzakerelere girişmeye karar vermişlerdir.

Madde 16: Irak hükümeti kendi ülkesinde ikamet eden şahısları bu antlaşmanın imzasına kadar Türkiye lehindeki düşünce ve siyasî hareketlerinden dolayı tedirgin etmemeyi ve onlara en geniş mânada bir genel af tanımayı taahhüd eder.

Bu konuda verilmiş mahkeme kararlarının hepsi geçersiz kabul edilecek ve sürdürülmekte olan bütün kovuşturmalar durdurulacaktır.

Madde 17: Bu antlaşma tasdiknamelerin teatisinden itibaren yürürlüğe girecektir. Antlaşmanın ikinci bölümü antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on yıl süreyle yürürlükte kalacaktır.

Antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki yıl sonunda taraflardan her biri söz konusu bölümü kendi açısından feshetmek hakkına sahip olacaktır. Keyfiyet, feshin bildirildiği tarihten itibaren bir yıl sonra geçerli olacaktır.

Madde 18: Bu antlaşma taraflarca tasdik edilecek ve tasdiknameler süratle Ankara'da teati edilecektir. Antlaşmanın tasdiklenmiş suretleri Lozan Antlaşmasını imza eden devletlere gönderilecektir.

Ek: Bu bölüm Türkiye ile Irak arasında sınır hatlarını Cemiyet-i Akvamın 29 Ekim 1924 tarihli toplantısında kararlaştırılmış güzergâha göre tespit olunan kesin şeklini açıklamaktadır.

Antlaşmanın imza edilmesinden sonra aynı gün İngiltere Büyükelçisi Sir Ronald Sharl Lindzey ve Irak temsilcisi Nuri Said Paşa tarafından Hâricîye Vekili Tevfik Rüşdü Beye yazılan notada 14. maddeye atıfla, antlaşmanın yürürlüğe konulmasını takib eden on ay zarfında Türkiye hükûmeti sözkonusu olan yıllık paylarını sermayeye tahvil etmek isterse Irak hükûmetine bu talebini bildirecek ve Irak hükûmeti bu ihbar üzerine otuz gün içinde o madde hükmünün tamamıyla yerine getirilmesi için Türkiye hükûmetine 500 bin İngiliz lirası ödeyecektir.

Türkiye hükûmeti söz konusu yıllık payın bir üçüncü tarafını ödemeye hazır olabileceği fiyattan daha fazla olmamak üzere Irak hükûmetine satın alma fırsatı vermeden elinden çıkarmamayı taahhüd ettiği ve bu notaların antlaşmanın tamamlayıcı parçasını oluşturmasını kararlaştırdıklarını tebliğ etmişti.

Hâricîye Vekili Tevfik Rüşdü Bey de Sir Ronald Sharl Lindzey ve Nuri Said Paşaya, tarafına gönderilen notayı senet saydığını bildirmişti.

MUSUL-KERKÜK'ÜN TÜRK TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Ortaoğu'da önemli bir mevkide yer alan Musul-Kerkük bölgesi tarihin her döneminde önemli uygarlıkların doğup yayıldığı, muhtelif milletlerin ve devletlerin yaşadığı bir coğrafya olmuştur. Musul-Kerkük Türk tarihinde de çok önemli bir yere sahiptir.

Abbasi devleti hâkimiyeti sırasında Musul yönetimine birçok kere Türk idareciler tayin olunmuş ve bunların zamanında Türkmen oymakları kalabalık şekilde bölgeye yerleşmişlerdi. Büyük Selçuklu devletinin hâkimiyetine girdikten sonra Musul, herşeyi ile Türk kültürünün nüfuz sahasına dahil olmuştu. Selçuklulardan sonra Türklerin hâkimiyeti devam etmiş, sırasıyla Timur, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türk devletleri bölgeyi ellerinde tutmuşlardı.

Osmanlı devleti, Musul bölgesini Yavuz Sultan Selim zamanında idaresi altına almıştı. Bölge İran sınırında yer almasından dolayı askerî açıdan stratejik öneme haiz olmasının yanısıra tabii kaynaklarını zenginliği ile de Osmanlı devletinin en hassas ve mümtaz bölgelerinden biri olma özelliğini taşımaktaydı. Yeraltı zenginliklerinin başında petrol ve kömür gelmektedir. Osmanlı devleti yönetiminde bu madenleri arama ve işletme imtiyazı Hazine-i Hâssa'ya verilmişti.

Türkler Musul'u idareleri altına aldıktan sonra, burada bulunan değişik ırk ve dinlere mensup insanları düşünce ve inançlarını yaşamada serbest bırakmışlardır. Bu bakımdan Türkler yüzyıllar boyu bu unsurlarla birlikte yaşamıştı. Devlet bölgeye götürülecek hizmetlerde hiçbir ayırım gözetmemiş, adeta bütün tebeanın hizmetkârı olmuştu. Osmanlı devletinin son dönemlerinde götürülen hizmetler arasında, Ker-

kük sulama kanalı yapımı, Kerkük Sanayi Mektebi için özel bütçe yapılması, sanayi mektebi ve hastane inşası vb. faaliyetler sayılabilir. Ayrıca kıtlık, kuraklık ve sel gibi afetlerin verdiği sıkıntıyı bertaraf etmek ve halkın mağduriyetini gidermek için devlet her türlü yardımı ve kolaylığı göstermişti.

Devlet otoritesi altına girmek istemeyen ve feodal sosyal özelliklerini muhafaza eden göçebe aşiretler, zaman zaman yeşik halkın huzurunu bozucu hareketlere kalkışmakta; devlete vergi vermemek için direnmekte ve fırsat buldukça yağmacılık yapmakta ayrıca kendi aralarında da sürekli mücadele ederek birbirlerine saldırmaktaydılar. Devlet, asayışı temin ve sosyal yapı olarak oldukça geri durumda bulunan aşiretlerin hayat tarzlarını değiştirmek için tedbirler almıştı. Bu amaçla bölgeye, halkı yakından tanıyan idareciler tayin olunmuş, barışa hizmet eden ve devlete problem yaratmayan aşiret reisleri mükafatlandırılırken aksi hareket edenler ise cezalandırılmıştı.

Devlet, aşiretler arası nizamı temin etmek ve vergi tahsilini düzene koymak için göçebe ve yarı göçebe aşiretlerin iskânına gayret göstermiş, iskân edilen aşiretlere geçimlerini sağlamaları amacıyla toprak tahsisi dahil her türlü yardımı yapmış, eğitim ve öğretimleri için mektepler açmıştı. İskânları sırasında aşiret mensuplarının devletle olan bağlarını zedeleyecek hareketlerden kaçınılmasına da özen gösterilmiştir. Meselâ aşiretlerin vergilerine yapılan zammın onları sıkıntıya sokmayacak seviyede tutulmasına çalışılmıştı.

Musul-Kerkük bölgesinde Türk, Arap ve Kürt gibi Müslüman halkların yanı sıra, Süryani, Keldânî ve Musevî gibi gayr-i Müslim halklar da bulunmaktaydı. Bunlar Müslümanlara oranla çok az sayıda nüfusa sahip olmalarına rağmen

yüzyıllar boyu Osmanlı devleti tarafından hımaye edilmişler ve vatandaşlık haklarından eşit şekilde istifade etmişlerdir. Hatta devlet adaleti temin için gerektiği zaman gayr-ı Müslim tebeayı Müslümanlara karşı korumuş, dinî hayatlarında serbestlik tanımuş, dinî kurumlarının oluşturulmasına bizzat maddî katkı ve yardımda bulunmuştur. Bu yüzden gayr-ı Müslim cemaatler gördükleri muamele karşısında zaman zaman devlete bağlılıklarını muhtelif yollarla göstermişlerdir.

Gayr-ı Müslim tebea arasında zaman zaman dinî bir takım ihtilaflar meydana gelmekteydi. Bunu Kadim Süryânîler ile Katolik Süryânîler arasındaki, mevcut kiliselerin hangi cemaate ait olacağı meselesi örnek olarak verilebilir. Osmanlı devleti bu konuda hiç kimseyi incitmeden en adil şekilde meselemin çözümü için gayret göstermiş ve neticede bu konu Meclis-i Mahsûs'da görüşülerek karara bağlanmıştı.

Devlet belli dönemlerde gerek tebea arasındaki asayişin temin edecek, gerekse bölgeye getirilecek hizmetlerin halka ulaştırılmasında kolaylık sağlayacak şekilde geleneksel idarî mekanizmayı yenileme veya ıslâh yoluna gitmiştir. Bu gibi nedenlerle Zibar nahiyesi kaymakamlığa dönüştürülmüş, Musul ve Basra'nın vilâyet haline gelmesiyle Bağdad'ın mülki ve mali yapısının zayıfladığı, aşiretlerin takibinde güçlük çıktığı için Musul ve Basra'nın mutasarrıflık haline dönüştürülerek, Bağdad'a bağlanması kararlaştırılmıştı.

Bunlardan başka devletin Musul bölgesi ile ilgili faaliyetleri arasında; bölgede Türkçe öğretim ve öğretimin seviyesinin yükseltilmesi, Musul, Kerkük ve Süleymaniye'deki rüşdiye mekteplerinin ıslâhı ve ibtidâiyye mekteplerinin sayısının artırılması, köy, nahiyeye ve kazalardaki okulların işlerini görececek bir maarif müdürü tayin ile muarif heyeti teşkili, Kerkük ile

civarındaki köylerde eşkıyanın tedibinde vali ve mutasarrıfın acizlik göstermesinden dolayı Ferik Abdullah Paşanın Musul'a gönderilmesi, Bağdad, Musul ve Basra vilayetlerinin gelirlerinin düşmesi, vergilerin toplanmasında zorluk çekilmesi, mukataa bedellerinin zamanında ödenmemesi, nüfus sayımının aşiretlerin uygunsuz tutumundan dolayı sağlıklı yapılamaması ve bunların yanında memurların görevlerini yapmakta samimi olmamaları yüzünden, Techizât-ı Askerîyye Nâzırı Hacı Akif Paşa başkanlığında bir komisyon kurularak meselelerin çözümü için gereken tedbirlerin alınması, Akra dahilinde aşiretlerin baskınları ile oturulamaz durumda olan ve ahâlisi göç etmiş elli dört köyün Emlâk-ı Hümayûna katılması ve buralara göçebe aşiretlerin iskânı yönünde irâde çıkarılması gibi konular sayılabilir.

Musul-Kerkük bölgesi zengin yeraltı kaynaklarına sahip olduğu için her zaman dış güçlerin ilgi alanı olmuştur. Bölgenin etnik yapısını yakından bilen İngiltere, Kürt, Arap ve diğer unsurları kışkırtıp Osmanlı devletine karşı ayaklandırarak, devletin buradaki otoritesini sarsmaya çalışmıştı. Bu amaç doğrultusunda İngiltere Musul Viskonsolosu Vibliki'nin, Hemvend aşireti içinde dolaşarak onları devlete karşı kışkırttığı anlaşılmış, bunun üzerine Vibliki bölgeden uzaklaştırılmıştır. İngilizler bir taraftan bölgeyi işgal ederken diğer taraftan Kürtlerin menfaati için burada bulduklarını söyleyerek şeyhleri ve reisleri ele geçirmeye gayret etmiş, Seyyid Taha'ya Cezîre-Rumiye arasında beylik vaadinde bulunmuş, adamlarına gizlice silah ve mühimmat yardımı yapmış, Simko'yu Türk kuvvetlerine saldırması için teşvik etmiş ve bu kişiye Rumiye, Deyleman ve Hoy havalisini vaad ederek buralara Ermeni ve Nastûrîleri yerleştirmeye çalışmışlardı. Bir İngiliz yüzbaşısı Milli aşiretini kendi taraflarına çekmek için

görevlendirilmiş, bu amaçla Viranşehir'e gelmişti.

Fakat İngilizler'in Musul bölgesindeki halkları Osmanlı hakimiyetinden koparıp kendi saflarına çekme teşebbüsleri büyük ölçüde neticesiz kalmış, uyguladıkları muamele halk tarafından tepkiyle karşılanmıştı.

Türklerin Süleymaniye'yi boşaltmasından sonra buradaki Kürtlerin lideri Şeyh Mahmud, İngiliz desteğinde bağımsızlık ilânına kalkışmış, fakat bir süre sonra İngilizlerin oyununa geldiğini anlayınca tutumunu değiştirerek İngilizlerle mücadeleye girişmiş ve bir çok İngiliz asker ve memurunu esir almıştı. Bu dönemde İngilizlerle işbirliği yapan Arap ve Kürtlerden bazıları daha sonra bu davranışlarından pişmanlık duyarak, Osmanlı idaresini istediklerini bildirmişlerdir. Süleymaniye halkı gibi İmâdiye ahâlisi de İngilizlerin baskılarına tahammül edemeyerek, birçok İngiliz askerini öldürmüş, cephanelerine el koymuş ve Osmanlı idaresi altında yaşamak istediklerini beyan etmişlerdi. Bölgeye gelen Amerika heyetine de ahâlî Osmanlı idaresi altında yaşamak yolundaki isteklerini bildirmişlerdi.

Musul şehrinde İngiliz işbilikçileri ahalinin sert tepkisi ile karşılaşmış, gönderilen İngiliz vali öldürülmüş, halk Osmanlı devletine müracaat ederek İngilizlere karşı silahlanmak istemiş ve büyük bir hasretle Osmanlı yönetiminin tekrar bölgeye hâkim olmasını beklediklerini belirtmişlerdi.

NASTÛRİLİK*

Süryânî papazlarından Nestorius'un kurduğu bir mezheptir. Nastûrîlik diye anılan ve Mesîh İsâ'dan söz eden teolojik fikirler ilk önce Suriye ve İran'da, Urfa piskoposu İlbâs ile

(*) Türk Ansiklopedisi, Nesturi maddesi.

(435) Nizip piskoposu Basumas tarafından yayıldı. Merkezleri Dicle üzerinde işlek bir ticaret merkezi olan Ktesifon (*Medâyin*) şehrindeydi. Bu kilisenin doktrini Nestorius'tan çok Mopsuestia'lı Theodore'a uzanmaktadır. Bu doktrine bağlananlar ne çeşit olursa olsun yeni telkinlere katılmaya isteksiz olduklarından başlangıçta Nestorius'un ad ve mezhebini de reddetmişlerdi. VII. yüzyılın ilk yarısında, Yakın – Doğu ve İran'da gerçekleşen İslâm fütûhâtından başlayarak Nastûrî fâtihtlerle uzlaşmayı başardılar. Bazan sert, bazan yumuşak muamele görmekle beraber, Nastûrîler İslâm topraklarında beş asır, resmen tanınmış bir müesseseye, Nastûrî Kilisesine bağlı bir cemaat hayatı yaşadılar. Moğol istilâsı İslâm dünyasını temelinden sarsarken Nastûrîler üzerinde de etkiler yaptı.

1258'de Hülegü Han, sonradan 1400 sıralarında da Timur Bağdad'ı aldı ve yağmaladı. Orta Çağın en zengin, en kalabalık ve renkli şehri, tarihinin en ağır sarsıntıları altında ezilirken Nastûrîler, Nastûrî Kilisesi dinî ve manevî bakımdan ağır sarsıntı geçirdi. Timur'un elinden kurtulabilenler İran dağlarına kaçtılar. Mezopotamya tarihinde bir yıldan beri varlığını sürdüren bin cemaat böylece dağılmış oldu. Nastûrîlerle Roma arasında birlik kurmak ve bun kuvvetlendirmek için XVI. yüzyıl boyunca gösterilen gayretler de verimli olmadı. Ancak, Roma kilisesi bu kadîm cemâatı kendine katmak doğrultusundaki çalışmalarına ara vermedi. Böylece küçük Nastûrî cemaatleri, Ortodoks Hıristiyan aleminin ufak parçaları olarak, son asırlara, hatta zamanımıza kadar hayatlarını devam ettirdiler.

Nastûrîler, İncili ve Hıristiyanlığı öğretmek ve yaymak için büyük bir şevkle çalıştılar. Bir boydan bir boya Asya'nın çeşitli memleketlerinde bu gayretin etkileri oldu. yalnız Suriye, Ermenistan, Arabistan ve İran'da değil, aynı zamanda Ba-

tı İran'da Hılvan'da, Horasan'da, Merv'de; Herat, Taşkent, Semerkant Baluk, Kâşgar ve hatta Çin'de Hanbaluk (*Pekin*) ve Singan-Fu'da; ve Hindistan'da Kalyana ve Kranganore'da piskoposluklar kurdular. Moğol istilâsı ve Müslüman yayılışı bunlardan birçoğunu silip süpürdü. Malabor'da yaşayan 400 bin Hıristiyan, St. Thomas Hıristiyanları varlıklarını ve kaynağını Nastûrî misyonerlerine borçludur. Hıristiyanlığın Hindistan'daki yayılışı hakkında Aziz Thomas ve Bartholomeus'a atfedilen hikâyeler tarih açısından temelsizdir. İskenderiyeli Tantaenus'un gösterdiği faaliyet de hiçbir sonuç vermemiştir. Suriye menşeli Hıristiyan teolojisi ile Nastûrî Hıristiyanlığı aynı niteliktedir. VI. yüzyılda yaşayan Cosmos Indicoeleustes, Seylan ve Malabar'da bulunduğu Hıristiyanların İran'dan gelmiş olduklarını ileri sürmekle isâbet etmektedir. Bunlar, muhtemelen gördükleri zulüm ve baskıdan kaçan mülteci göçmenlerdir. Durumları Fransa'dan İngiltere'ye sığınan Huguenot'ların veya Amerika'ya göçen İngilizler (*Pilgrim Fathers*)'in durumuna çok benzemektedir. Madras civarında St. Thomas dağında ve Travancore'da, Kottayam'da bulunan haçlar üzerindeki pehlevîce yazılar, buralardaki Hıristiyanlığın hem eskiliğini (*VII ve VIII. yüzyıllar*), em de Nastûrî Hıristiyan akîdesinin özelliği olan ve çarmıhta ızdırıp çeken İsa'nın üçlü kişiliğini belirten delillerdir. 745 tarihinde Kanalı Thomas Bağdad ve Ninova'dan yeni bir göçmen kafillesi getirdi. "St. Thomas Hıristiyanları" adının işte bu adamla, Aziz Thomas'm biribirine karıştırılmasından çıkmış olması mümkündür. 822'de İran'da cemaatı güçlendiren yeni kabileler gelmesine rağmen, Malabor kilisesi fikrî bir canlılık gösteremediği gibi misyonerlik alanında da dikkate değer bir çaba gösterilememiştir. Bunlar, kendi kralları tarafından yönetilen kapalı bir kast içinde yaşadılar ve hatta Hin-

dular'ı taklid ederek yiyeceklerde ve gündelik hayatta kast düzeninin gerektirdiği tahditlere uydular. 1330'da Papa XXII. Jean, Jordanus adında Dominiken bir Fransız rahibini Quilon piskoposu olarak tayin ettiğine ve bütün Nastûrîleri "Hıristiyan Kilisesi"ne katılmaya davet ettiğine dair bir emirnâme çıkardı. Fakat, bu davet reddedildi. Suriyeli Hıristiyanlar XVI. yüzyılda Müslüman baskısına karşı Portekizli göçmenlerden yardım istemek zorunda kaldılar. Çok geçmeden beklenen yardım yerine Müslüman baskısından daha şiddetli bir düşmanlığa ve engizisyona mâruz kaldılar. 1599 tarihli Diamer Synod'unda Suriyeliler Roma'ya boyun eğmişlerdi. Ama bu, zor karşısında çaresizlikten gelen bir itaatti. Nitekim Babylon katolikosu tarafından gönderilen Suriyeli piskopos tutuklanınca isyan patladı. Çünkü, eski akîdelerinden vazgeçemezlerdi. Nitekim, bir kısmı Roma Kilisesini Roma – Suriye kilisesi olarak kabullenmişlerdi. Ötekiler ise tamamiyle eski Suriye itikadına dönmüşlerdi. Günümüzde bütün cemâatin dörtte üçü işte bunlardan oluşmaktadır.

Nastûrîlerin kitap ve şeriatları tam bir kesinlik göstermediği gibi, âyinleri de kesin kaidelere ve şekillere bağlanmış değildir. XVII. yüzyılda Roma Kotalik kilisesine bağlananlar Mar Şimun unvân verilen bir patrik tarafından yönetilmekteydiler. Bunlar bazan Kuçanis, bazan da Çölemerik'i merkez edinerek teşkilâtlanmışlardı.

Sultan II. Abülhamid zamanında çevrelerindeki Kürd aşîretleriyle aralarında çatışmalar başladı. Bu mücadeleli hava içinde I. Dünya Savaşı da başlayınca, 400 bin kadar Nastûrî Ruslara sığınarak İran'ın Hoy, Selmas ve Urmiye bölgelerine yerleştirildi. 1917 ihtilâli ile Rus ordusunun buralardan çekilmesi üzerine, bir süre Türkler'e karşı savaştılsa da fazla da-

yanamayarak Irak'a çekildiler ve 1918'de buraları işgal eden İngilizlere sığındılar. 1932'de bağımsızlığına kavuşan Irak hükümetine karşı ayaklandılar. Hareket başarılı olamayınca bu defa da Suriye'ye göçtüler.

TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE NASTURİLER

Ermenilerin başta Ruslar olmak üzere bazı devletler tarafından kışkırtılmaları Anadolu'da huzursuzluk kaynağı idi. Ermeniler bir Rus askerî hareketinin Doğu Anadolu'daki gönüllü ve doğal askerleri konumundaydılar. Ayrıca bölgede Süryanî, Keldanî, Nasturî ve Yezidî gibi unsurlar da vardı. Bunların da çoğu Rusya hesabına faaliyet göstermekteydi¹.

Osmanlı devletinin önemli bölgelerinden birisi de Irak'tı. Irak; Şam çölü ile İran sınır arasında ortalama 200 km eninde ve Basra körfezinden itibaren kuzey batıya doğru ortalama 700 km uzunluğunda bir bölgeydi.

Bağdat ile Diyarbakır'a kadar nehirler arasında olan bölgeye "Elcezire" veya "Yukarı Mezopotamya", Bağdat'tan güneye doğru nehirlerin birleştiği Korne'ye kadar olan bölgeye de "Aşağı Mezopotamya" denilmekteydi.

Irak'ın hayat damarları Dicle ve Fırat nehirleridir. Bunlar Aşağı Mezopotamya'da birleşir ve Şattülarap adı ile Basra körfezine dökülürler².

Irak ve Elcezire idari bakımdan Bağdat, Musul ve Basra

-
- 1 B. Kodaman; **Şark Meselesi Işığı Altında II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası**, İstanbul 1983, s. 23-26.
 - 2 S. Öngör; **Orta Doğu (Siyasî ve İktisadî Coğrafya)**, Ankara, 1964 ve O. Ergüder; **Harb Tarihi**, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 1959, s. 124-125.

illerine ayrılmıştır. Basra ilinin Necit sancağı İbnissuud idaresine geçmiş, Kuveyt bir şehir idaresinde muhtariyet kazanmıştır. Çöl ve steplerdeki göçebeler, nehir yakınlarındaki yarı göçebe halk, yüksek dağlardaki Kürtler, aşiret reislerine bağlı olup hükümete belirli vergi verirdi.

2.5 milyon tahmin edilen nüfusun yüzde 60'ı Arap, yüzde 26'sı Türk ve Kürt ve yüzde 10'u da Yezidî, Asurî, Musevî ve Ermeni unsurlardı. Kürtler, Musul, Süleymaniye'de, Türkler Kerkük sancağında, Yezidiler Sencar dağında, Asurîler kuzeyde, Musevî ve Ermeniler muhtelif şehirlerde az sayıda bulunmaktaydılar³.

Irak bölesiyle daha çok İngilizler ilgilenmekteydiler. Hint denizi kıyılarında, kuvvetli bir devletin bulundurulmaması İngiltere'nin stratejisinin temel taşlarından birisi idi. Bunlardan Kahire –Kalküta eksenine– üzerinde bulunan Irak ve Filistin'e İngilizler büyük önem vermekteydiler.

Almanlar'ın –Bağdat'a doğru– bir demiryolu yaparak Irak'a nüfuz etmeye ve İslâm birliği fikirlerini yaymaya çalışmaları, İngilizleri harekete geçirmiş, bu durum karşısında İngilizler, Kuveyt, Muhammere şeyhlerini elde etmek ve İbnissuud ile iyi ilişkiler kurmak ve Osmanlı devleti aleyhine bu bölgede geniş bir propaganda yapmak yolunu tutmuşlardı⁴.

Bir yandan Irak'taki petrol kaynakları, öbür yandan İran'daki petrol kaynakları ve Abadan rafinerileri, İngilizlerin ekonomik bakımdan Irak'a verdikleri önemin başında gelmekteydi. Osmanlı devletinin Almanlarla işbirliği yapması, İngilizler için Hindistan'ın ileri mevziî olarak kabul ettikleri Basra körfezinin başının ele geçirilmesinin önemli bir sorun ha-

3 C. Akbay; a.g.e., s. 86–87.

4 C. Akbay; a.g.e., s. 88.

line getirmişti. İngiltere, Doğu Anadolu üzerine Irak bölgesinden yüklenmeyi plânının temeli olarak görmekteydi.

Rusya, Osmanlıyı zor durumda bırakan Şeyh Ubeydullah'ın isyanını yakından takip ederken, Ubeydullah, yalnızca Kürt aşiretlerini birleştirmekle kalmıyor, bu bölgede yaşayan Ermenileri, Keldânileri, Asurhileri ve Nasturîleri de kendi taraflarına çekmeye çalışıyordu. Bu amaçla Nasturîlerin lideri Marşamun ve diğerlerinin ileri gelenleri ile temasa geçerek birlikte mücadele edilmesini öneriyordu. Sonuçta Marşamun, Şeyh Ubeydullah'ın bu teklifini kabul ederek birlikte hareket etmeye karar verdiler⁵.

Bundan başka yine Rus konsoloslarının gizli tertipleriyle bazı Osmanlı ve İran aşiretleri Osmanlı devleti aleyhine kışkırtıldılar. Rusya tarafından isyana sevk edilen Kürt aşiret liderleri Karani Ağa, Ağa Petros, Simko ve Abdürrezzak idi. Ruslar bu kişiler vasıtasıyla Kürtleri ve Musul sınırına kadar uzanan sarp arazide yerleşmiş bulunan Nasturîleri külliyetli paralar ve çeşitli vaatlerle kandırarak ayanlandırdılar⁶. Adı geçen bu unsurlar bundan sonraki dönemlerde İngiltere'nin de dikkatini çekecek, Ortadoğu üzerindeki mücadelelerinde paylaşılamayan unsurlar haline gelecektir.

Rumiye ve Selmas civarındaki Nasturîler de Ruslardan para yardımı almaktaydı. Ruslar Nasturîleri, yaptıkları para yardımının dışında silahlandırıp askerî eğitime tâbi tutuyorlardı. Rus ajanları Nasturîleri tamamen hâkimiyetleri altına almayı başarmışlardı.

Nasturîlerin Ruslar tarafından silahlandırılıp eğitilmesi Osmanlı'yı tehdit etmeye başladı. Çünkü Rumiye ve Selmas

5 Halfin, a.g.e., s. 88.

6 ATASE Arş., Kl: 1488, Ds: 32, Fh: 3/1 ve 3/15.

bölgesi Rusların elde ettiği Nasturîlerin etki alanıydı. Bölgede bulunan Kürt aşiretleri de Ruslar tarafından çeşitli vaatlerle Rusya'ya celbedilmekteydi. Rusya hesabına çalışmayan Kürt aşiretleri Rusya'nın büyük baskısına maruz kalıyordu.

Gelişmekte olan olayları değerlendiren Osmanlı devleti doğuda durumun gerginleşmeye başladığını gördü. Bu amaçla çeşitli tedbirler aldı.

Rusya Doğu Anadolu'da Kürtleri ayaklandırmak amacıyla oluşturduğu İrşad Cemiyeti kanalıyla Kürt aşiretlerinden bazılarını ve Nasturîleri elde ederek Osmanlı devletini doğuda iyice sıkıştırmaya başlamıştı.

Ruslar, Doğu Anadolu'da Ermeniler kadar Asurîler'e de büyük önem veriyorlardı. Bunları Kürtler'den daha üstün tutuyorlardı.

Rusya Asurîlere daha da ilgi göstermeye başladı. Rus elçisi Giers "*Onlara para yardımı yapılması gerektiğini ve konsolosların himâyesinin gerektiğini*" belirtiyor ve "*Bizim şimdiki görevimiz misyonerlerimiz kanalıyla Asurîlerle irtibat sağlamak*" diyordu. Ayrıca "*Diğer misyonerlerin dikkatini çekmemek için Kürtlerle de iyi ilişkilerin devam etmesinin de gerektiğini*" belirtiyordu.

Giers Asurîlerin Ortodoksluğa döndürülmesinin uygun olduğunu düşünüyordu. Ruslar Doğu Anadolu'daki etkinliklerinin yayılabilmesi için Asurîleri kullanıyorlardı⁷.

1914'de Rusya Urmiye'de Ortodoksluk misyonuna daha çok para ayırdı. Urmiye misyonu Rusların Doğu Anadolu ve İran'da yürüttüğü politikanın merkezî oldu. Bu misyon eğitim işleri ile de ilgileniyordu. Misyonun işlevlerinden 73 öğrenci-

7 ATASE Arş., Kİ: 1488, Ds: 32, Fh. 3/15.

8 M.S. Lazarev; a.g.ö., s. 230.

si olan bir okul-pansiyon vardı. Kız okulunda ise 34 öğrenci vardı. Bunun dışında misyon 64 köyde 3'er sınıflık okullar açtı. Burada 1945 öğrenci eğitim görüyordu. Bu faaliyetlerin asıl amacı İran ve Türkiye'de yaşayan Kürtlerin Rusya lehine döndürülmesine yönelik olmasıdır. En önemlisi de Asurîler üzerinde bir etki göstermek için yürütülen faaliyetlerdi.

Özellikle Ortodoks misyonerleri, 50 bin nüfusu olan Urmiye bölgesindeki Asurîler üzerinde söz sahibi olmuşlardı. Selmas Asurîleri'nin bir kısmı Ortodoksluğu kabul etti. 1912'de Targever, 1913'de Sulduz, 1914'de Merger ve Bradost, 1914'ün ilk yarısında da Selmas'ta bu misyonun birer şubeleri açıldı.

Selmas Piskoposu Sergey "*Rusya Kürdistan'ındaki misyonerlik faaliyetlerine paralel olarak siyasî misyonunu da geliştirmelidir*" diyordu. Sergey, Doğu Anadolu'da Kürtler arasında yaşayan Asurîler'e yardım edilmesi gerektiğini belirterek Rusya'nın politik ve kültürel etkisinin önemli olduğunu vurguluyordu.

Bu faaliyetler etkisini göstermeye başladı. Asurîler'in lideri Marşamun Bünyamin 70 bin kişinin Ortodoksluğa alınmasını istedi. Rusya Marşamun'un da bu isteğini kabul etti⁹.

Rus Dışişleri Bakanı A.A. Neratov 7 (20) Şubat 1914'de yazdığı bir mektupta, Nasturîlerin Ortodoks dinine geçmelerinin çok önemli olduğunu ve bunun siyasî açıdan olumlu sonuçlar doğuracağını söylüyordu.

Rusya'nın Asurîler üzerindeki bu faaliyetleri Osmanlı hükümeti ve İngiliz yetkililerini tedirgin etti¹⁰.

Rusya'nın Asurîler'le ilgili faaliyetleri Doğu Anadolu'da

9 M.S. Lazarev; a.g.e., s. 231.

10 M.S. Lazarev; a.g.e., s. 232.

oldukça gergin bir hava yaratmışken Dünya savaşının başlaması bu ilişkilerin daha da ileriye götürülmesini engelledi.

Ancak buna rağmen Urmiye Rus Ortodoks heyetinin çalışmalarını etkisiyle Urmiye Nasturîleri'nin Ortodoksluğa geçmelerine yol açtı. Ayrıca Türkiye'deki Hıristiyanların haklarını koruyucu bir görev üstlenerek Türkiye'ye baskı oluşturdu¹¹.

Büyük Bitlis isyanının yaklaşmakta olduğu bir kritik dönemde Ermenilerin ardından, büyük bir Asurî gurubunun Rusya'nın himayesine girmiş olması, Osmanlı devletini oldukça güç bir durumla karşı karşıya bıraktı. Rusya, Osmanlı'nın doğu topraklarını içten ve dıştan sıkıştırmaya başladı. Bu durum nihayet; Rusya'nın plânladığı büyük bir isyanın çıkmasına neden oldu.

Eğer Doğu Anadolu doğrudan Rusya'ya ilhak edilemezse bu kez buraların Rus nüfuzu altında muhtar bir Ermenistan kurulmasına çalışılacaktı. İşte bu amaçladır ki Rus hükümeti gizli ve açık yollarla Doğu Anadolu'daki Ermenileri, Nasturîleri, Süryanîleri ve hatta bazı Kürt aşiretlerini kışkırtma yoluna gidecektir.

Bütün bu gelişmelere Osmanlı devleti seyirci kalmadı. Bacirge bölgesinden bir kısım Kürt aşireti ve bir Türk sınır taburu İran sınırını geçerek Rumiye ve Selmas arasındaki Sumas ve Bıradost nahiyelerine girdiler. Bu kuvvet Ruslar tarafından silahlandırılan ve Rumiye'ye getirilen üç bin civarındaki Nasturî'nin üzerine harekete geçtiler. Bu birlik içinde bulunan Kürt aşiretlerinden bir gurup da Sumas üzerinden Doman kasabasına doğru harekete geçerek Ruslarla birlikte hareket eden Abdo-
vi ve Ermeni çetelerine karşı hücumla geçti.

11 M.S. Lazarev; a.g.e., s. 233.

Bu gelişmeler üzerine Ruslar ve onlarla birlikte hareket eden Ermeni, Nasturî, Süryanî ve bazı Kürt aşiretleri 1914'ün kasım ayı sonlarında Rumiye, Selmas ve Kotur'dan, Şemdinan, Başkale ve Van'a doğru saldırmış ancak bir başarı elde edememişlerdir.

Bunun üzerine Ruslar, İran'ın Osmanlı eline geçmiş olan bölgelerini geri almak için harekete geçtiler. Bu hareketinde başarılı olmak isteyen Rusya, Ermeni ve Nasturîleri kendi tarafına çekerek isyana teşvik etti. Bazı Kürt aşiretlerini de çeşitli vaatlerle elde etti.

Bölgede sükûnet bir süre böyle muhafaza edilmişken Ermeniler Van'da 20 nisanda ayaklandılar. Buna paralel olarak Hakkari bölgesindeki Nasturîler de isyan ettiler¹². Ruslar, tahrik ettiği bu isyanlara paralel olarak Türk toprakları üzerine büyük bir taarruza girişti. Rusların düzenli askerî birliklerle yaptıkları bu saldırılara birçok Ermeni ve Nasturî gönüllüsü de katıldı¹³.

Nasturîler 1910 yılında Rusya'nın himâye ve kontrolü altında yaşamak istediklerini belirtmişlerdi. Nasturî patriği Marşamun Benyamin, İran'daki Rus komutanlığına giderek sığınma talebinde bulunmuştu. Ancak Rusya bu talebi öncelikle ihtiyatlı karşıladı. Fakat 1911'de Selmas, 1912'de Tergevar, 1913'de Sulduz ve 1914'de de Merger ve Biradost'ta yaşayan Asurîler Rus Selaşyan Kilisesine katıldılar¹⁴.

Dünya savaşının başlamasıyla birlikte Nasturîler, Süryanîlerle birlikte Rusya'nın yanında yer aldılar. Yaklaşık onbin Asurî, Ruslarla birlikte savaşmak üzere Kafkas bölgesine git-

12 ATASE Arş.; Kl: 5240, Ds: 6, Fh: 1-7.

13 ATASE Arş.; Kl: 5240, Ds: 6, Fh: 1-29.

14 M.S. Lazarev; a.g.e., s. 231.

ti. Urmiye'de kalan yaklaşık onyedi bin Nasturî bölgenin Türk birliklerinin eline geçmesi üzerine Rusya'ya sığındılar¹⁵.

Rusya, Rumiye şehrine büyük bir önem veriyordu. Bu amaçla Rumiye üzerine şiddetle yüklenerek buradaki Ermeni ve Nasturîleri isyana sevk ettiler. Kerimabat'taki Türk birlikleri komutanı, 5 Nisan 1915'de Rusların Dilman civarında askerî bir kuvvet yığarak Hoy'a doğru kuvvet kaydırmakta olduğunu bölgedeki Hıristiyan unsurların da Ruslara destek vermek amacıyla ayaklandıklarını bildiriyordu¹⁶.

Rusya Nasturî Patriği Marşamun'u Hoy'a getirmek amacıyla bir askerî birlik görevlendirdi¹⁷. Bu gelişmeler üzerine Patrik Marşamun 10 Mayıs 1915'de bir açıklama yaparak Türk yönetimine karşı 20 bin askerle Rusların ve İngilizlerin yanında yer alacaklarını söyledi. Neticede Rusların yanında savaşa katıldı¹⁸. Nasturîlerin büyük çoğunluğu Rus ordusunda "keşif kolları" ve "avcı taburları" oluşturarak Hakkari civarındaki bölgede bir çok Kürt gurubunu katlettiler¹⁹.

Nasturîlerin Ruslarla birlikte hareket etmeleri Osmanlı devletini Doğu Anadolu'da oldukça güç bir duruma düşürmüştü. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti gerekli girişimlerde bulunarak isyanı bastırmak için bir askerî birlik görevlendirdi. Bu birliğe bölgedeki Kürt aşiretleri de destek verdi²⁰.

İsyanı bastırmakla görevli Türk birliği Talo ve Altu böl-

15 F. Bulut, a.g.e., s. 108.

16 ATASE Arş.; Kl: 5240, Ds: 1, Fh: 1-32 ve 34.

17 Maslovski, *Umumî Harpte Kafkas Cephesi Eserinin Tenkidî Çev.*: E.Bnb. Nazmi, Ankara 1935, s. 219.

18 F. Bulut; a.g.e., s. 112.

19 M. V. Bruineissen; *Kürdistan Üzerine yazılar*, İstanbul 1991, s. 229.

20 B. Kodaman; a.g.e., s. 155-156 ve 160.

gesinde bulunan isyancı Nasturîleri tamamen etkisiz hale getirmilerdi. Bu tenkil harekâtı sonunda asi Nasturîler'den 1200'ü ölmüş, 60 bin hayvanı da telef olmuştur. Türk birlikleri ise 18 şehit vermiştir. Bu şehitlerin tamamı Kürt aşiret efradındandı. Nasturîler, İran'a doğru kaçmaya başlamışlardı. Bunun üzerine Oramar'daki Kürt aşiretleri bu kaçanları bin kişilik bir kuvvetle kovalamaya başladılar. Bu aşiretlere Musul vali vekili Haydar Bey de askerî bir kuvvetle destek verdi. Böylece Şivasibelik civarındaki çarpışmalarda asi Nasturîlerin bir kısmı daha etkisiz hale getirilirken 200 civarında da esir alındı²¹.

İsyanı basturmakla görevli Türk birliği 8 Ekim 1915'de Kürt aşiretleri ile birlikte Zap nehri geçerek Çal'a hareket etmiş ve burada Nasturîlerle yapılan çarpışma sonucunda bölgede hakimiyet kurulmuştur. Tayyarî ve Nasturîler Tamdan dağına doğru kaçmaya başlamışlardı. Bunun üzerine Savuçbulak valisi Ruslara müracaat ederek bölgede tutunabilmek için Rusya'nın yardımını talep etmiştir. Emrindeki iki yüzden fazla İran askerini de Türklere karşı savaşmak için eğitmeye başlamıştır²².

Süryanî isyanı da Nasturî isyanına paralel bir seyir göstermektedir. Aslında Rusya hesabına çalışan Kürt ayrılıkçısı ve resmi Rus ajanı Abdürrezzak Bedirhan'ın Türk devleti aleyhine yürüttüğü faaliyet de bu döneme rastlamaktadır.

Anadolu'nun doğusunda Ermeniler, Nasturîler, Süryanîler ve Rus ajanı Abdürrezzak Bedirhan'ın yürüttüğü faaliyet bir bütünün ayrı parçalarıdır. Bu bakımdan doğudaki birçok isyan girişiminin altında Rusya'nın parmağını aramak yanlış olmaz.

21 ATASE Arş.; Kt: 17, Ds: 81, Ftr: 5.

22 ATASE Arş.; Kt: 17, Ds: 81, Ftr: 3.

Doğu Anadolu'daki Süryanî, Nasturî ve Keldanîlerin hemen tamamı Rusların yanında Türklere ve Kürt aşiretlerine karşı savaşıyordu. 1915 yılı sonlarında Rus askeri birlikleri Kafkasya'ya doğru geri çekilirlerken bu Asurî guruplarından 50-70 bin civarındaki bir kısım da Ruslarla birlikte gittiler²³. Rusya bütün Asurîlerin koruyucusu olmaya devam ediyordu. Hatta Ruslar tarafından Süryanîlere bağımsızlıklarını sağlama konusunda destek verileceği bildirildi²⁴.

Rus birlikleri; Bitlis ve Muş yönlerinden Diyarbakır üzerine, Revanduz'dan Musul ve Kasrîşirin'den de Bağdat yönüne doğru ileri harekât başlattı. Erzurum'un Ruslar eline geçmesinden sonra yeni askerî tedbirler alan Türk kuvvetleri, İd-Bayburt bölgesinde ve Karasu ile Karadeniz arasında Rus birliklerini durdurma hareketini başlattı. Diğer bir kuvvet de Bitlis'deki Rus kuvvetlerine karşı gönderilecekti. Bitlis bölgesindeki düşmanı atma görevi Mustafa Kemal Paşaya verildi.

Rusların ileri harekâtı sonucunda Türk kuvvetleri önemli bir direnç göstermelerine rağmen Bayburt, 15 temmuzda, Kelkit de 18 temmuzda Rusların eline geçti.

Rus ilerleyişi bununla da bitmedi. 25 Temmuz 1916'da Erzincan da Ruslar tarafından işgal edildi. Bu suretle Rus büyük taarruzu hedeflerine büyük oranda ulaşmıştı.

Böyle bir ortamda 16. Kolordu 8. Tümen Komutanı Mustafa Kemal Paşanın Rusların hakimiyetindeki Muş ve Bitlis üzerine hücumla geçmesi Türk orduları açısından önemli bir dönüm noktası oldu. Mustafa Kemal Paşa Ruslarla ilk olarak

23 F. Bulut; a.g.e., s. 15.

24 Bet-Prasa, Bet-Froso, Süryanîler'in Acı Sonu, Türkçesi: Şükran Yurdağül, Nsibin Yayınevi, İsvaç 1988, s. 24.

bu cephede bir askerî temasa girerek kanlı çarpışmalar sonunda 7 ve 8 Ağustos 1916 tarihlerinde Muş ile Bitlis'i Rusların elinden kurtardı. Bu başarı aynı zamanda, Türk askerlerinin oldukça bozuk olan morallerini yükseltmesi bakımından da büyük bir önem taşır. Rusların Bitlis'i alarak Urmiye ve Van gölleri arasından daha güneye inmek ve böylece Musul'a ulaşmak isteklerinin önüne set çekilmişti. Öte yandan Van-Bingöl havalisindeki Türk birlikleri de takviye edilmek suretiyle Diyarbakır istikameti korunmuş oluyordu²⁵.

Türk kuvvetleri diğer bölgelerde de önemli başarılar sağladılar. Ali İhsan Paşa 10 ağustosda Hemedan'a girdi. Bundan birkaç gün sonra Ruslar Revanduz'u terk etmek zorunda kaldılar. Nasturîler de meskûn bölgedeki Rus kıtaları da bu çekilmeye katıldılar. Böylece Ruslar Irak-Musul sınırından uzaklaşmış oldular.

1916 yılı sonları ile 1917 yılı başlarında Doğu Anadolu'daki Türk-Rus savaşı durma noktasına gelmişti.

NASTURÎ – İNGİLİZ İŞBİRLİĞİ

XIX. yy. boyunca hem İngiltere hem de Rusya ile temas kurarak kendilerine göre bir politika takip etmiş olan Nasturîler iki devletin hangisi o an için kendileriyle daha fazla ilgileniyorsa, o devlet yönelip, onun yanında hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Bu bağlamda, aynı durum XX. yy. başlarında da devam etmiştir²⁶. Önceleri Rusya ile açık bir antlaşma yaparak Osmanlı'ya karşı ayaklanmışlar ve Rus askerleri ile be-

25 M. Evsile; "Birinci Dünya Harbinde Atatürk'ün 16'ncı Kolordu Komutanlığı", *Askerî Tarih Bülteni* Şubat 1994, Sayı: 36, s. 35, 37.

26 1922 Ağustos sonuna kadarki gelişmeler için bakınız; Yonca Anzerlioğlu, *Nasturîler*, Ankara 2000, s. 90-108.

raber uzun süre aynı cephede savaşmışlardı. Bu birliktelik 1917 Rus ihtilaline kadar sürmüştür. Fakat ihtilalin ardından İran bölgesinde kalan Rus askerleri ile Osmanlı'ya karşı savaşa devam eden, ancak Türk saldırıları karşısında güçsüz düşen Nasturfler için bundan sonra ellerinde iki seçenek kalmıştır; ya Ruslarla beraber kuzeye, Rusya'ya çekilecekler ya da İngiltere'nin gelip kendilerini yardım etmesini bekleyeceklerdir. Bu iki seçenektan ikincisini tercih edenler olduğu kadar, birinci seçeneği tercih edip Ruslarla geri çekilenler de olmuştur. İhtilâl sonrası, geride kalan Rus askerleri Nasturflerle beraber Türklere karşı savaşırken, İngiliz ve Fransızlar, küçük müttefikleri konumundaki bu insanlara yardımda bulunmak için bölgeye askerî yetkililer göndermişlerdir. Bu kişilerden İngiliz ajanı kaptan Gracey, Nasturflere ve onların yanında yer alan Ermeniler'e silah, para ve askerî yardım sözleri verirken, bunların karşılığında bu iki Hıristiyan guruptan bölgenin savunmasına devam etmelerini talep etmişlerdir. Bu arada İran'da oldukça önemli gelişmeler yaşanmıştır. Çarpışmalar sırasında Salmas ve Urmiye ovalarına saldıran Nasturflerin çevreye verdikleri zarardan dolayı İranlılar büyük bir kin duymaktaydılar. Dolayısıyla İran'da bulunan Nasturflerle İranlılar arasında yeni çatışmalar yaşanmaya başlanmıştır ve daha önce de bahsedildiği gibi Nasturî patriği lider Simko tarafından öldürülmüştür. Bundan sonra lidersiz kalan Nasturfler oldukça zor günler geçirmişlerdir. Kendi zorlukları yanında, Van'ın Osmanlı orduları tarafından ele geçirilmesiyle birçok Ermeni, Osmanlı topraklarını terkedip Nasturflere katılmıştır. Türkler'e karşı daha fazla direnecek güçleri kalmadığı anda ise devreye İngiltere girecektir.

8 Temmuz 1918'de Mezopotamya sınırından bir İngiliz uçağı Nasturî-Ermeni birliklerinin bulunduğu bölgeye gele-

rek onlara bir mesaj vermişlerdir. Mesajda iki hafta sonra Urmiye'nin birkaç günlük güneyindeki bir yerde İngilizlerle Nasturflerin buluşmaları teklif edilmekteydi. Verilen sürede İngilizlerle buluşmak için Ağa petros liderliğinde yola çıkan Nasturfler gurubunun gecikmelerine bağlı olarak Türkler tarafından öldürüldüğü fikri Nasturfler arasında yayılmaya başladıktan sonra hızla güneye doğru çekilmişlerdir. Zaten Urmiye'yi kuşatmış olan Türklere daha fazla dayanacak güçleri de kalmamıştır. İngiliz uçaklarının Osmanlı birliklerini bombalayarak Nasturfleri yol boyunca koruma altına almaları sayesinde Hemedan'a ulaşan Nasturfler gurupları bundan sonra Irak'ın kuzeyinde yer alan Baquba isimindeki bir kampa yerleştirilmişlerdir. Bağdat'ın kuzeyindeki bu kampa yerleştirilen Nasturflerin ve Ermeniler'in sayısı hakkında farklı bilgiler mevcuttur. Bu bağlamda farklı kaynaklardan elde edilen verilere göre kampa gelenlerin sayısı yaklaşık olarak 40-50 bindir. On bin kadar Ermeni Van gölü bölgesinden, 34 bin Nasturfler Urmiye ve diğer bölgelerden gelmektedir. Bu konuyla ilgili başka kaynaklarda ise Nasturflerin sayısı 25 bin ve 35 bin olarak verilirken, bunun açılımı ise şu şekilde belirtilmektedir: 15 bini Türkiye'den olmak üzere bunun 6 bini Tiya-ri'den, 1000'i Jilu'dan, 1000'i Baz'dan, 200'ü Diz'den ve 1200'ü Tohuma'dan olmak üzere beş aşiretin sayıca miktarları bundan ibaretken, geriye kalan nüfusu ise Koçanis, Ber-ver, Gevar, Marbişu ve Şemdinan ve Van'dan gelen reayalar oluşturmaktaydı. Bu insanların kampa yerleştirilmesiyle olay çözümlenmiş değildi. Sürekli oturabilecekleri bir yerin bulunması gerekmekteydi. Konu ile ilgili olarak İngiliz hükümetinin dışişlerinde toplantılar düzenlenmiştir. 17 Kasım 1919'da Lord Curzon başkanlığında yapılan toplantıda Kürtlerin yaşadığı bölgelerde şu anda İngiliz kuvvetlerinin hakim durumda

olduğu, bu insanlarla iyi ilişkiler kurmak için bir düzenleme ye gitmek gerektiği belirtilirken, kampa yerleştirilen Nasturîlerin de eski yerlerine dönmeleri gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca İngiltere bu insanlar için bir yılda 2 milyon sterlin harcamıştır ve bu oldukça ağır bir külfet olarak görölmektedir. Dolayısıyla bu yükün azaltılması için diğer dost ölkelerden de yardım alınması gerekmektedir. Ancak herşey bir yana, o an için uygun görölen plan doğrultusunda Kürtler için kurulması planlanan Kürdistan ile Mezopotamya sınırlarının tartişılmasında kendilerine yakın Hıristiyan unsurların kuzey ve güney Kürt yerleşim yerleri arasında bir tampon olarak görev yapabileceği ihtimalini de gözardı etmemek gerekmektedir. Açıkçası Türk etki sahası ile İngiliz denetimi altına giren Mezopotamya arasında tampon devletler kurma fikri bu toplantıda belirlenen bir hedef olmuştur. Bunu gerçekleştirmek için de herşey yapılacaktır. İşte belirlenen bu hedef doğrultusunda Osmanlı devletinin toprakları üzerinde oluşturulmaya çalışılan Ermeni ve Kürt devletleri yanında bir de Nasturî nüfus bölgesi kurmayı plânlayan İngiltere, değişik alternatifler ortaya koyarak bu insanlar için bir yerleşim yeri aramaya başlamıştır. Herşeyden önce geldikleri Urmiye bölgesinde İngiliz korumasında kalabilecekleri bir yer sağlanabilirdi. Ancak, bu bölgede bulunan Kürtlerin Nasturîleri istemedikleri de bilinen bir gerçektir. Diğer yandan, İran hükümeti Kürt saldırılarına karşı bu Hıristiyan nüfusu tampon olarak kabul edebilirdi. Eğer bu gerçekteleşirse, Baquba kampından daha ucuz bir yerleşim yeri oluşturulurken, dost bir Hıristiyan nüfus sayesinde İngiliz etki sahasının Müslöman Türk ve Kürt nüfusa karşı korunmasına katkıda bulunabilirdi. Eski yerlerine dönerrek, oralara yerleşmeleri yolundaki düşünceler haricinde, bu yukarıda belirtilen fikirlerden uzak olarak Kanada'ya yerleş-

melerine yönelik bir teklif dahi sunulmuştu. Nasturîler de bu teklife, eğer eski yerleşim yerlerine yerleşmelerine yönelik girişilecek her faaliyet başarısızlıkla sonuçlanırsa, bunu yapabilecekleri şekilde cevap vermişlerdir. Bu farklı teklif dışında, İmadiye'ye yerleşmeleri yolundaki görüş hem İngiliz yetkililer hem de Nasturîler tarafından olumlu karşılanmıştır. Hatta İngiliz belgelerinde yer alan bir bilgiye göre Mezopotamya sakinlerinden yetkili bir bayan, Nasturîlerin İmadiye'ye yakın bir bölgeye yerleştirilmesini teklif ederek, gerekli mühimmat ve silah verildiği takdirde kendilerini koruyabileceklerini belirtmekteydi. İngiliz yetkilileri başlangıçta İmadiye'ye Nasturîleri yerleştirmeyi kabul ettiyse de, sonra bu fıkirden vazgeçmişlerdir. Bunun nedeni ise yine İngiliz belgelerinden anlaşıldığına göre İmadiye'de bulunan Kürt nüfustur. İki topluluğun geçinemeyeceği fikri yanında, buradan Kürtlerin çıkarılması ve Nasturîlerin yerleştirilmesi gerçekleşmeyecek bir plhan olarak kabul edilmekteydi.

Sonuçta, savaş sırasında yaşadıkları bölgelerde Osmanlı yönetimine karşı ayaklanarak müttefiklerin yanında yer alan Nasturîler şimdi eski yerlerine yeniden dönmek istiyorlardı. Fakat bu düşündükleri kadar basit değildi. Çünkü bölgeden ayrılırken yaşanan olaylar Nasturîlerin kendi sorumlulukları altındaydı ve yaptıkları faaliyetler de gözardı edilemeyecek kadar önemliydi. Buna rağmen destek oldukları müttefiklerinden gerekli yardımı alabilecekleri umudu ile eski topraklarına kavuşacakları günü beklemekteydiler. Nasturîlerin yerleşim problemi ile doğrudan bağlantılı olan önemli bir noktaya daha temas etmek gerekmektedir. Bu bağlamda, Ruslan'ın ihtilâli takiben İran topraklarını terketmesinden sonra birkaç Rus askerinin yardımı ile bölgede savunmaya devam eden Nasturî ve Ermenilere İngiliz ve Fransız askerî yetkililerinin

de katkıda bulunduğundan ve yardım sözü verdiğiinden daha önce bahsedilmişti. Temel hedef olarak, savaş öncesinde kurulan ilişkiler doğrultusunda Nasturîleri yanlarına çekme girişimleri olan İngilizler için bu Hıristiyan topluluklarının buldukları konum gözönüne alınırsa, Hindistan yolunun korunması düşüncesi bir yana, gerçekten oldukça önemli diğer bir konu daha vardır. O da Bakü petrol sahasının Alman–Osmanlı ilerleyişine karşı korunması düşüncesidir. Mezopotamya petrol sahalarının ve Hindistan yolunun güvenliği kadar bu konu da ağırlıklı bir şekilde İngilizler için önem taşımaktadır. Musul'u İngilizlere karşı savunan Türk komutanı Ali İhsan Paşa 1957 yılında yayımladığı hatıralarında İngilizlerin bölge üzerindeki emellerini şu şekilde tanımlamaktaydı: "*Osmanlı ile imzalanan antlaşmayı takiben, Ermenilerin istediği altı doğu ilini işgal etmek ve kendi himayesinde bir muhtariyet kurmak olan İngiltere'nin asıl hedefi daha kuzeye Kafkasya'ya ulaşır, Batum ve Bakü'yü işgal ederek petrol sahalarını ele geçirmektir.*"

Açıkça görülüyor ki, stratejik öneme sahip olması gerçeği bir yana Osmanlı topraklarının Mezopotamya ve Doğu Anadolu bölgelerini de aşarak Mezopotamya gibi bir petrol sahası olan Bakü'yü de ele geçirmeye çalışan İngilizlerin Urmiye'de Türkler'e karşı savaşan Nasturî ve Ermenilere acil olarak yardımda bulunmasının bir nedeni de bu olsa gerektir.

Gelişen olaylar sonucu yukarıda bahsedilen İngiliz – Nasturî buluşmasını takiben Urmiye'yi terkederek güneye Hemedan'a ulaşan Nasturî ve Ermeni topluluğunun bu hareketini İngilizlerin gerçekte ne kadar onayladıkları şüphelidir. Çünkü onlar için bu Hıristiyan topluluğun buldukları yerde kalması ve müttefiklerin yanında mücadeleye devam etmeleri savaş

sonrası yapılacak düzenlemelerde İngiltere'nin bölge üzerinde söz sahibi olmasına yardımcı olabilirdi. Ancak, gelişen bu son durumla Nasturîler yukarıda bahsi geçen kampa yerleştirilmiş ve bunu takiben de tekrar Urmiye'ye yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bu arada savaş sırasında Patriklerinin öldürülmesiyle, Petros Ağa lider olarak öne çıkmış ve ölen Patriğin kızkardeşi ile liderlik mücadelesine girişmiştir. Bu olay, Nasturîler arasında guruplaşmalara neden olmuşsa da, bu sonucu etkilememiştir. Çünkü temelde hepsi aynı görüşe sahiptirler ve hedefleri İngiliz himayesi altında kendi devletlerini kurmaktır.

İngiliz etki sahasına girdikten sonra, yaklaşık 2000 Nasturîden bir askeri birlik oluşturulmuştur. Görevi, Türk askerlerine karşı Mezopotamya sınırını korumak olan bu birliğe ilişkin Sir A. Wilson: "*Türkler'in elinden eski topraklarını geri almak için savaşa hazır dılar*" demektedir. 1919 yılı boyunca doğrudan İngiliz Yüksek Komiserliğine bağlı olarak Irak savunma gücü içerisinde oluşturulan dört Nasturî taburunun görevleri arasında Musul sınırını korumak dışında, bölgede meydana gelen Arap ve Kürt ayaklanmalarını bastırmak da yer almaktaydı. Ancak Nasturîler için tek hedef bir gün eski topraklarını yeniden ele geçirip, İngilizlerin kendilerine vaad ettikleri kendi kontrolleri altında bir yerleşim yeri kurmaktır. Ancak zaman içerisinde bu vaadin gerekçelerinin neye dayalı olduğunu kendileri de göreceklerdir.

Bu gelişmeler yaşanırken, Avrupalı devletler Osmanlı'nın mirasının paylaşımına ilişkin tartışmalarına devam etmekteydiler. Bununla bağlantılı olarak şimdi, 1919 yılı başlarında Paris'te düzenlenen konferansta Osmanlı azınlıklarının geleceğinin tartışıldığı sırada Nasturîlerin geleceğinin ne olacağı

ve İngiliz politikası içinde Nasturîlere verilen yerin ne olduğu üzerinde durulacaktır.

1918 yılı sonu ve 1919 yılı başında Paris'te biraraya gelen müttefik güçler, Osmanlı topraklarını paylaşma plânları üzerinde tartışmalarına devam ederken konferansın vereceği kararları sabırsızlıkla bekleyen Rum, Ermeni, Arap ve Kürtler yanında Nasturîler de vardı. Konferansın en çok meşgul olduğu konu Osmanlı topraklarından Yunanlılara verilecek pay üzerinde antlaşma sağlanmasıydı. Çünkü, Yunanlıların istediği topraklar daha önce gizli antlaşmalarla İtalyanlar'a da vaad edilmişti. Ancak, sonuçta tartışmalardan galip çıkan İngiltere'nin desteğiyle Yunanistan olmuştur.

Konferansın gündemini oluşturan diğer konulara gelince, yıllarca Osmanlı idaresi altında kötü bir yönetime tabi tutuldukları iddia edilen Filistin, Suriye, Mezopotamya bölgeleri haricinde Kürdistan ve Ermenistan olarak adlandırılan bölgelerde yaşayan insanların bir an önce bu durumdan kurtarılması gerektiğini savunan müttefikler, bu bölgelerde yaşayan insanların bağımsızlıkları için öne bir manda yönetiminin tesisine karar vermişler ve bu karar alınırken yukarıda adı geçen bölge halklarının da delegelerini dinlemeyi ihmal etmemişlerdir. 26 Şubat 1919'da oluşturulan bir kurul, önce Ermeni, Arap ve Kürt temsilcilerini dinlemiştir. Hepsinin de ortak hedefi kendi adlarına bağımsızlık elde edebilmektir. Fakat konferansa delege göndermeleri, onlar adına alınacak kararlarda pek etkili olmamıştır. Çünkü onlar için karar verecek devletler zaten kendi plânları içinde çoktan bu insanların yerlerini belirlemişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğundan ayrılma sevdasına düşen sözde Asurîler'in de delegeleri Paris'teydiler ve onlar da bağımsızlık isteklerini Avrupalı devletlere iletmişlerdir.

Paris'e ulaşan Nasturî delegeleri Irak'ta İngiliz denetimi altındaki Nasturîlerin gönderdiği delegeler değildi. Delegasyon Amerika'ya eğitim için gitmiş olan Nasturîlerden oluşmaktaydı ve delegasyon üyeleri bütün Nasturî, Keldanî ve Süryanîler'in temsilcileri olarak Paris'te bulunmaktaydılar.

Bu konuda, sözde Asurlulara en büyük yarımı Amerikan Presbiteryen Board'ın genel sekreteri yapmıştır. 1919 Mayıs'ında Nasturî delegelerinin Paris'e ulaşması için oldukça çaba sarfeden Genel Sekreter, ilk olarak Amerika'daki Nasturîlerden misyonerlik kuruluşu adına çalışan Paul Shimmun ve Isaac Yonan'ı Paris'e göndermek için dışişlerine ve konferansa katılacak Amerikan delegelerine müracaat ettiyse de olumlu bir sonuç alamamıştır. Bundan sonra, Urmiye'de *Kilise Misyonerlik Kuruluşu* tarafından eğitilmiş bir din adamı olan Abraham Yohannan dışişlerinin de onayını alan bir Nasturî temsilcisi olarak önce İngiltere'ye gitmiş ve orada Canterbury Başpiskoposu ile görüşmüş, daha sonra da Nasturî-Keldanî ve Süryanîler'in temsilcisi sıfatıyla Paris'e gitmiştir. Ancak, Paris'te Yohannan yalnız değildir. Urmiye'den gelen temsilciler de vardır. Her iki gurup da ayrı olarak isteklerini konferansa sunmuşlardır. Bu iki gurubun ortak hedeflerini oluşturan düşünce millî bütünlüklerini sağlayabilecekleri "*şimdilik otonom, fakat daha sonra bağımsız olacak bir Asur-Keldanî devleti kurmaktı*". Bu devletin sınırları ise; Musul, Urmiye, Diyarbakır, Urfa'yı içine almalı, batıda Fırat, kuzeyde Van gölünün güneyindeki dağlar, doğuda Türkiye ile İran sınırındaki dağlar, güneyde Fırat ve Dicle'yi kesen bir hat ile sınırlandırılmalıydı.

Amerika'daki Nasturîlerin ve onları destekleyen bir gurup Keldanî ve Süryanî'nin düşünceleri bu yöndeyken,

Irak'taki Nasturî patriğinin istediği tek bir şey vardı. O da yalnızca kendi toplumunun geleceğini güvenceye almaktı. Türkiye'deki eski yerlerine geri dönmek. Musul, Cezire, Başkale ve Urmiye'de İngiliz himayesi altında yaşamlarını devam ettirmek onlar için yeterli olacaktı. İsteklerini Paris'e bildirmek için patrik, temsileci olarak Surma Hanımı belirlemiş ve Surma Hanım önce Londra'ya giderek gerekli yetkililerle bu konuyu konuşması için izin almışsa da, Londra'dan sonra Paris'e ulaşması için gerekli izin verilmemiştir.

1920 yılı içerisinde Osmanlı mirasının pay edilmesinde yeniden biraraya gelmek için Londra'yı merkez seçen İtilaf devletleri, Mondros miltarekesinden beri bir türlü çözümlenemedikleri Türkiye'nin geleceği meselesini bir kez daha tartışmışlar, Ermeni bağımsızlığı, Kürtlerin geleceği ve Yunanlıların Anadolu'daki durumunu yeniden değerlendirmişlerdir.

SanRemo'da ise Nasturlere yönelik Lord Curzon 19 Nisan 1920'de bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında; *"Bağımsız Kürdistan kurulduğunda Hıristiyan nüfus da gözönüne alınmalı, bu insanların sayıları 100 bin civarındadır. Yeniden eski yerlerine yerleştirilmelidirler. Türkler tarafından yerlerinden edilen bu insanlar şu anda Baquba'da İngiliz denetimindedirler. Yeniden yerleştirilmeleri imzalanacak antlaşmada yer almalıdır. Türk - İran sınırında yeni bir düzenleme yapılabilir. Bu insanların kötü kaderleri Ermenilere benziyor. Bunlar adına sorumluluk almaktan çekinilmemelidir"* derken, *"Keldanî ve Asurfler'in korunmaları güvencededir..."* diyerek sözlerini bitirmiştir.

Geleceklerinin İngilizlerin ellerinde olması bir yana, Nasturlerin kendileri de eski yerlerine döndüklerinde Türk yönetimi altına girmeyi istememekte ve bunun yerine İngiliz koru-

masını tercih etmekteydiler. Yıllarca gerek misyonerler gerekse İngiliz yetkililerinin çabalarıyla şuurlandırılmaya çalışılan bu insanlar da tıpkı diğer azınlıklar gibi kendi geleceklelerini, kendileri belirleme isteğinden hareket ederken aslında büyük devletlerin çıkarlarına hizmet etmekten öteye gidemeyecekleri gerçeğini görememişlerdir. Dolayısıyla, kendilerine ait bir devlet kurma fikri ile yaşamaya başlayan Nasturîler bir an önce bunun gerçekleşmesini istemekteydiler. Bu düşünce-den hareketle, San Remo konferansını takiben, Hakkari'ye doğru bir Nasturî harekâtı düzenlenmiştir. Bu harekâta tek başlarına Nasturîlerin karar veremeyecekleri açıkça ortadadır. Sir Wilson'a bakılırsa, kamptaki Nasturîlerin yarısından fazlası kendi yurtlarına dönebilmeleri ümidiyle Musul'un kuzeydoğu sunda bulunan Akra'ya gönderilmişti. Bu sözlerden İngilizlerin, Nasturîlerin yalnızca kendi yerlerine dönmeleri için böyle bir harekete müsaade ettikleri anlaşılmalıdır. Çünkü, her ne kadar Nasturîler bu düşünce ile hareket etseler de, İngilizler için bu harekâtın anlamı başkadır. Bu insanlar eski yerlerine ulaşırlarsa bu oldukça önemli bir başarı olacaktır, ulaşmasalar bile, Musul'un kuzeyinde, mesela İmadiye'de yerleşerek Musul'un kuzeyden gelebilecek her türlü tehlikeye karşı korunmasına katkıda bulunabileceklerdi.

İşte bu düşüncelerden hareketle Irak'taki İngiliz yetkilileri Nasturîlere şöyle bir proje teklifinde bulunmuşlardır; düzenlenecek bir harekâtle Nasturîler eski topraklarına kavuşurken, aynı zamanda hem Urmiyeli hem de Hakkarili Nasturîlerden birleşik bir "*Asur Milleti*" oluşturulabilirdi. Eğer böyle bir şey gerçekleşirse, Amerika ve Tebriz'de yaşayan Nasturîler de bu harekete destek verebilirlerdi. Bu proje karşısında zaten eski yerlerine dönme arzusunda olan bu insanlar, hemen harekete geçmek için hazırlanmaya başlamışlardır. Hak-

karili ve Urmiyeli Nasturîlerden oluşan bu topluluğa Ağa petros liderlik yapmaktaydı. Baquba'ya yerleştirildiklerinde Nasturîlerden oluşturulan askerî birliklerde yer alan kişilerde bu harekâta katılanlar arasında yer almıştır. Böylelikle yaklaşık 4 bin kadar Nasturî ve bunların dışında askerî birliklerden terhis edilen Nasturîler bir araya gelerek ileri harekâta başlamışlardır. İngilizlerden kendileirne yardımcı olacak birkaç subay da görevlendirilmiştir. Kuzeye doğru ilerleyip Akra'ya vardıklarında beklenmedik bir durumla karşılaşmışlardır. Bölgedeki Zibar ve Surçi Kürtleri Nasturîlerle çatışmaya girmişlerdir. Bu çatışmalar haricinde, Nasturîler arasında da ayrılık başgöstermiştir. Urmiyeliler ve Hakkarililer kendi hedeflerini kendileri belirleyerek eski yerleşim yerlerine ulaşma hayali ile birbirinden ayrılmışlardır. Petros ve yanındaki İngilizler "*Asur Milleti*" projesi ile ortada kalırken, kötü hava şartları karşısında daha fazla ilerleyemeyen birçok Urmiyeli Nasturî büyük miktarda kayıp vererek, Musul'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Hakkarili Nasturîler ise buldukları çevredeki Kürt yerleşim yerlerini yağmalamaya devam etmişlerdir. Fakat yağmaladıkları bu yerler İngiliz etki sahası içerisindedir ve bu davranışları İngiliz yetkilileri oldukça kızdırmıştır. Bundan sonra onlar için de geriye dönmekten başka bir çare kalmamıştır.

Böylelikle girişilen bu harekâtle Nasturîlerin sorunları çözülememiştir. Herşeyden önce kendi aralarında bir birlik yoktur. Urmiyeli Urmiye'ye, Hakkarili de Hakkari'ye gitmeyi düşünürken, İngilizlerin başta plânladıkları ve Baquba'daki Nasturîlere önerdikleir Asur milleti için bir yerleşim yeri oluşturma fikrini savunmaktan bile aciz olan Nasturîler yine geriye dönmek zorunda kalmıştır. Yaşanan olayların faturası da Petros'a çıkarılmış ve harekâtın başarısızlıkla sonuçlanma-

sından o sorumlu tutulmuştur. İngilizlerden bu şekilde bir hareket görmesi üzerine. Petros hemen Fransa'ya yönelecektir. Ancak onun bu davranışı İngilizlerce hoş karşılanmayacak ve Petros Irak topraklarını terk etmek zorunda kalacaktır. Irak Yüksek Komiseri Sir Percy Cox'un sözlerine bakılırsa, Petros'un hareketleri İngiliz çıkarlarına uymamaktaydı.

“Onun varlığı bütün pratik çözümlere engel teşkil etmektedir. Fakat benim isteğimle (bölgeden) ayrılmasıyla herşey düzene girdi.”

Açıkça görülüyor ki, Nasturîlerin lideri olarak hareket eden Petros İngilizlerin sözünden çıktığı ve kendi başına hareket etmeye başladığı anda bir şekilde Nasturîler arasından uzaklaştırılmıştır. Musul'dan sonra Paris'e giden Petros'un daha sonraki yıllarda burada İngilizler tarafından öldürüldüğüne dair bilgiler mevcuttur.

Nasturîlerin bu harekâtı hem kendileri için hem de İngilizler için olumsuz bir gelişmedir. Ancak 1920 yılında yaşanan tek olumsuzluk bu değildi. San Remo Konferansında alınan kararları uygulamaya koymak için müttefik güçlerin harekete geçeceği günlerde İstanbul'da Meclis-i Mebusanın kapatılması ve İstanbul'un işgal edilmesiyle, Ankara'da yeni bir meclis açılmış ve bu yeni meclis ile Anadolu hareketi hem siyasî hem de askerî yönden daha da şuurlu ve kuvvetli hale gelmiştir. Fakat herşeye rağmen, 10 Ağustos 1920'de San Remo'da aldıkları kararları Osmanlı devletine Sevr Antlaşması adı altında kabul ettiren İngiltere ve müttefikleri, böylelikle Osmanlı'yı parçalama politikalarını resmen uygulamaya koymuşlardır. Antlaşmanın maddeleri arasında bir Ermenistan devleti kurulması açıkça ifade edilirken ileride Kürdistan devleti kurulabilmesine yönelik açıklamalara da yer verilmektey-

di. Bu şekilde önceden tesbit edilen kararlar doğrultusunda Osmanlı toprakları üzerinde küçük devletler kurulması plânlanırken Nasturîlere yönelik doğrudan bir madde yer almamıştır. Onlar için daha önce San Remo'da alınan kararların esas tutulacağı ve oluşturulması düşünülen Kürt devleti içinde haklarının korunacağı fikri geçerliliğini korumaktadır.

Antlaşmayı İstanbul hükümetine imzalatmakla herşey çözümlenmiş değildir. Asıl olan Ankara hükümetini bu antlaşmayı kabule ikna etmektir. İşte bunun için İtilaf devletlerinin özellikle İngiltere'nin desteğiyle, Yunan birlikleri Anadolu'da ilerleyişe geçmişlerdir. Fakat bu ilerleyiş, 10 Ocak 1921'de İnönü zaferi ile durdurulmuştur.

1921'de Londra'da yapılacak konferansa İstanbul hükümeti yanında Ankara hükümeti temsilcileri de davet edilmiştir. İngilizleri bu şekilde davranmaya iten nedenlere gelince, Türk Millî Mücadelesi bekledikleri gibi basit bir çete olayı değildir ve zamanla güç kazanmıştır. Ayrıca, İngiliz denetimindeki diğer Müslümanlar arasında Türklerin mücadelelerine destek verenler bulunmaktadır ve buralarda İstanbul'un hilafet merkezi olmasından ve işgal altında bulunmasından dolayı oldukça büyük bir huzursuzluk yaşanmaktadır. İşgalleri altındaki Irak topraklarında da istedikleri gibi ortam sakin değildi. İngilizlerin verdikleri özgürlük vaadlerinin sözde kaldığını farkedenden birçok kişi Büyük Millet Meclisine müracaat ederek yardım istemekteydiler. Süleymaniye, Revandüz, Zibar, Akra ve Kerkük'te yaşayanlar İngiliz işgaline karşı gelmişler ve özellikle Revandüz'de sık sık ayaklanmalar çıkarmışlardır. Bu kargaşa ortamında Süleymaniye ve Revandüz'de 1921 yılında Türk askerî gücü hakim duruma gelmiştir. İşte bu nedenlerden dolayı, Türk millî hareketinin gücü-

nün farkına varan İngiltere, Ankara hükümetini de Londra'ya davet etme gereği duymuştur. İngilizlerin fikirlerinde bu şekilde bir değişiklik olduğu gözlenirse de, Türkiye toprakları üzerindeki isteklerinden, özellikle petrol yönünden zengin Musul bölgesinden kesinlikle vazgeçmek taraftarı değildir ve bölgedeki varlığını devam ettirmek için halâ çaba sarfetmektedir.

1919 yılı sonrası Anadolu'da yaşanan bu gelişmelerin ardından 1920 yılındaki başarısız harekâtı takiben, Nasturîler için İngilizler yeni bir proje hazırlamışlardır. Bu projeye göre Nasturîler Türk sınırından sessizce sızarak eski yerlerin ulaşabileceklerdi. Proje uygulamaya konduğunda, bu defa başarı elde edilmiş ve birçok Nasturî Hakkari'deki eski yerleşim yerlerine dönmeyi başarmıştır. Urmiyeli Nasturîlerden bir grup Bağdad üzerinden Urmiye'ye ulaşmaya çalışırken birçoğu da Bağdad'da kalmayı, bazıları da Avrupa ve Amerika'ya akrabalarının yanına gitmeyi tercih etmiştir. Geriye kalanlar ise 1922 yılı ağustos ayına kadar Urmiye'ye girememişlerdir. Çünkü bu bölge Kürtlerin denetimindedir ve bu tarihte İran orduları Kürtleri Urmiye'den atuncaya kadar Nasturîler Hemedan, Kirmanşah, Tebriz ve Merage'de kalmışlar, ancak şehir Kürtlerden kurtarılınca dönebilmişlerdir. İran hükümeti bu topluluğa herhangi bir zorluk çıkartmamış ve İranlı Nasturîler eski yerlerine yerleşebilmişlerdir. Musul'a yerleşen Nasturîlere gelince, daha önce oluşturulan taburlar yeniden kurulmuş ve Irak ordusunun bir parçası haline getirilmiştir.

AYAKLANMANIN NEDENLERİ VE MUSUL SORUNU

Lozan Konferansı sırasında Musul bölgesinin Türkiye'ye katılıp katılmaması konusunda anlaşma olamayınca, Lozan Antlaşmasının üçüncü maddesine göre Türk-İrak sınırının tayini işi sonraya bırakılmıştı.

Er geç çözümlenmesi gereken bu konuda Türkiye'nin İngiltere'ye karşı tutumu şöyle idi:

Barış akdedilmiş olduğu için Musul sorununun çözümünde Türkiye'nin tutumu, İngiltere'nin Türkiye üzerindeki siyasetine bağlı olacaktı. Şurası bir gerçektir ki, Musul ili İngiltere ile Türkiye arasında ya kuvvetli bir bağ veya birbirlerine karşı kullanacakları bir silah demektir. Musul sorunu Türkiye için önce bir milliyet meselesi idi. İl nüfusunun yüzde 66'dan çoğu Türk ve Kürt idi. Bunlar, Anadolu'da tamamen kader birliği yapmış iki kardeş topluluk olup memleketi beraberce idare etmekteydiler. Musul'da bulunan yarım milyon ırkdaşlarını yabancı bir devlete kıskırtma ve bozgunculuk aleti olarak bırakamazlardı. Yapılacak görüşmelerde İngiltere bu konuda ısrar ettiği takdirde Türkiye'ye karşı kötü niyetli olduğu anlaşılacak olacaktı ki, o zaman Türkiye'nin, Lozan barışını sadece bir mütareke niteliğinde sayması, iç ve dış siyasetini ona göre düzenlemesi lâzımdı.

Musul sorununun Türkler için önemli ve hayati bir mesele oluşu da bu nedenlerden ileri gelmekte idi. Oysa, Musul İngiltere için, Türkiye hakkında kötü niyet ve kararı olmadığı takdirde ikinci derecede önem taşımakta idi. Musul Türkiye’de kalmış olsa da İngiltere yine tamamen tatmin edilmiş olabilirdi. Zira, Musul Türklerin olunca İngiltere petrol ve sair madenleri serbestçe ve güvenle işletebilirdi. İngilizlerin, Türkiye’nin kendi millî sınırları içinde ekonomik alanda gelişmek gayesinde olduğunu ve Irak üzerinde hiçbir tecavüz fikri beslemediğini bilmeleri lâzımdı. Hatta isterlerse bu konuda kendilerine garanti dahi verilebilirdi. Aslında Türkiye’nin Irak’a karşı bir tecavüz fikri olsa, Musul’un İngiltere’nin elinde olması Türkler için pek ciddi bir engel teşkil etmiş olmazdı.

Lozan’da da görüldüğü üzere, İngilizlerin ileri sürdükleri en önemli tutanaklar, Cemiyeti Akvamdan (*Milletler Cemiyetinden*) aldıkları manda vaadi ile Şerif Hüseyin ve Araplar’a savaşın başında yapmış oldukları vaatlerdi. Oysa, Cemiyeti Akvam tarafından Irak mandasının İngiltere’ye verildiğine dair henüz ortada resmî bir belge de yoktu. Verilmiş olsa bile, bu konu Cemiyeti Akvam sözleşmesinin 22’nci maddesi 4’üncü fıkrası gereğince mandater devlet hakkında halkın oyu alındıktan sonra verilmiş olabilirdi ki, bunun için de serbest oy verebilmesi için ilkin memleketin boşaltılması lâzımdı. Bu yapıncaya kadar Cemiyeti Akvam manda vermiş olsa da geçerli sayılamazdı. Ayrıca, Musul’un Irak’a dahil olduğu keyfiyeti de ispatlanmaya muhtaçtı. Bütün bunlar bir yana, hukuken Türkiye’ye ait olan bir araziyi onun rızası olmadan hiç kimse başka birine veremezdi. Şu halde İngilizlerin Şerif Hüseyin ve Araplar’a yaptıkları vaatler de bu nitelikte idi ve gö-

rüldü ki, Şerif Hüseyin'in 1 Ekim 1923'de Cemiyeti Akvamın mandalar hakkındaki kararını protesto edişi, İngilizlerin kendisine ve Araplara yaptıkları vaatleri Türkler'e karşı tutamak olarak kullanamayacaklarını ispatlamış demektir.

Musul konusunda yapılacak bir anlaşma ile İngilizler:

Musul petrollerini, güveni Türkler tarafından sağlanan bir bölgede sükûnetle işletebilmek ve ekonomik bakımdan kısa çıkış yolu İskenderun körfezi olduğu için petrol nakliyatını güvenle yapmak;

Hindistan yollarının en önemlilerinden biri olan Anadolu demiryollarını bir İngiliz şirketine işletmek, ayrıca Samsun – Sivas – Diyarbakır ve doğuda bazı hatların imtiyazını almak;

Bunlardan başka Türkiye'de ekonomik faydalar sağlamak;

Boğazlara hâkim olan ve Kafkasya'daki ırkdaşlarına, Suriye'ye, İslâm milletlerine ve bütün doğuya etkili olacak bir devletin dostluğunu kazanmak suretiyle gereğinde bu durumdan faydalanmak imkanlarını elde etmiş olabiliyorlardı.

Bu belirli çıkarlara rağmen İngilizlerin Türkler'le dost geçinmeye niyetli olup olmadıkları Musul meselesinde anlaşılmış; bu arada İngilizler, yaptıkları baskı, tehdit ve asker göndermelerine rağmen Süleymaniye sancağına tamamen hâkim olamamışlardı. Bu sancaktaki Türkiye Büyük Millet Meclisine milletvekili seçilip gönderilmiş; fakat Türkiye, mesele Lozan Antlaşmasının 3'üncü maddesiyle ilgili olduğu için bunları Meclis'e almamıştı. Keza, Musul da işgâl altında olduğu halde yine milletvekili göndermiş, bunlar da aynı nedenle Meclis'e alınmamıştı. Bütün bu olaylar İngiltere'nin plebisitten kaçmakta olmasının nedenlerini açıkça ortaya koy-

makta idi. Türkiye, her şeye rağmen plebisit (*halk oylaması*) üzerinde ısrar etmeye kararlıydı. Mesele bir defa prensip olarak kabul edildiği takdirde bunun yapılış tarzı ve ayrıntıları üzerinde tarafları tatmin edecek tedbirlerin alınması görüşülebilirdi. Meselenin Cemiyeti Akvamda halli yoluna gidildiği takdirde, İngilizler orada nüfuzlu oldukları için ne dereceye kadar Türklerin lehine sonuçlanacağı bilinemezdi. Bu nedenle Türkiye, daha önce Fransa ve İtalya'yı bu konu üzerinde hazırlamak durumunda idi. Görüşmelerde İngilizler plebisit tarzını kesinlikle reddettikleri takdirde, savaş sırasında Müttefikler ve en son Wilson tarafından ilân edilen prensiplere uygun bir hal tarzının İngilizlerce teklif edilmesi istenecekti. Ortaya bir prensip atmadıkları ve sadece Cemiyeti Akvamdan aldıkları manda vaadi ve Araplar'a yaptıkları vaatler gibi dayanaksız esaslar üzerinde durdukları takdirde haksız oldukları ve yeni prensiplere uygun hiç bir hal tarzı bulamadıkları açıkça ilân edilecek ve daha sonra Türkiye, Musul'un milliyet prensibine uyularak bölünmesi yani, Türk ve Kürt çoğunluğunun bulunduğu kısımları Türkiye'de, Arap çoğunluğu olan kısımların da Irak'ta kalmasını teklif edecekti. Tarafların iddialarını bağdaştırabilecek olan bu prensip, Türk ve İngiliz heyetlerinin demeçleri ile de çelişmemekte idi. Bu tarzda yapılacak bir taksimde şüphesiz bazı ekonomik zorunluklar ve ulaştırma meselesi söz konusu idi. Keza, bu takdirde Türkiye ve Irak arazileri birbirine girmiş durumda kalabilir ve bazı geçişmeler meydana gelebilir ve bu durumda her iki taraf askerî ve ticarî nakliyat için diğer tarafın arazisinden geçmek hakkını alır, dolayısıyla bu konuda bir takım özel anlaşmalar yapılmış olabilirdi. Esasen, buna benzer durumlar ve bu tarzda geçme hakkını tanıyan anlaşmalar zaten vardı (*Doğu Prusya, Danzig, Iskenderun ve Batum limanlarından Türkiye'nin fay-*

dalanması; Bağdat demiryolunun Meydanekbez – Müslimiye – Çobanbey kısmında Türkiye'nin, Nusaybin kısmında Fransa'nın askerî nakliyat yapmak hakkını haiz olması vb. gibi).

Türkiye, Musul meselesini esas itibarıyla bir Türk ve Kürt meselesi olarak görmekte ve ekonomik ayrıcalıklar konusunda İngiltere'ye hiçbir güçlük çıkarmayı düşünmemekte idi. Törkiş Petroliyum (*Turkish Petroleum*) meselesi dahi bu anlayış içinde kolaylıkla hal olunabilirdi. Oysa, İngilizlerin Musul meselesinde başlıca gayeleri:

– Türkiye'yi ileride büyük ölçüde parçalanmaya uğratabilmek için iç işlerine karışmayı mümkün kılacak bir Kürt kitlesini ellerinde bulundurmak;

– Bu suretle aynı zamanda petrol kaynaklarından önemle faydalanmak;

– Kürtler'i Araplar'a karşı kullanıp Kürt azınlığın savunmasını bahane ederek Irak'tan hiç çıkmamak için ayrıca nedenler ortaya çıkarmaktı.

Türkiye'nin izlediği politika ne kadar yapıcı olursa olsun, elbette ki İngilizlerin sadece kendi çıkarları açısından izledikleri politika ile bağdaşamazdı. Bu nedenle İstanbul'da yapılan ikili görüşmeler (*Haliç Konferansı*) bir sonuç vermedi ve mesele Cemiyeti Akvama intikal etmiş oldu. İngilizler görüşmelerin yanı sıra gayelerini elde etmek bakımından elverişli bir ortam yaratmak için el altından giriştikleri faaliyetleri daha da artırdılar. Amerikalıların da iştirakıyla gönderdikleri misyonerler ve yardım heyetleri aracılığı ile Ermeni ve Nasturileri Rumiye iline geri çağırarak orada kuvvetli bir unsur meydana getirmek gayretine düştüler. Rusya, Türk sınırı dolayında daha ziyade Ermenilerin geri dönmelerine yardımcı olma çabasında idi. İran ise, bunlardan para ve sair bol çıkar sağladığı

için bu devletlerin istekleri dışında hareket edemez duruma sokulmuştu.

İngiltere, Amerika ve Rusya gibi büyük devletlerin himayeleri altında Rumiye'de (*Rızaiye'de*) yoğunlaşan Ermeni ve Asuriler'in yine bu devletlerin bol yardımları sayesinde hızla gelişerek Türkiye için tehlikeli bir kuvvet haline geleceklerinde şüphe yoktu.

Bu durum gelecekte Türkiye'de olduğu kadar İran için de zararlı ve tehlikeliydi. Fakat İran bu durumun önüne geçecek yetenekte ve niyette değildi. Onlar, Ermeni ve Asuriler'in Rumiye ve Selmas'ta yerleşmelerinde herhangi bir sakınca da görmüyorlardı. Zira, uzun yıllardan beri Azerbaycan'ın batı sınırlarında yaşayagelmiş olan ve bu yerle ilgileri ve çıkarları bulunan bu Hıristiyanlar, çok önceleri yapılan ihtilâller sonunda ve Birinci Dünya Savaşının beklenmedik olayları yüzünden vatanlarını bırakıp uzak yerlere dağılmışlardı. Şimdi ise güvenlik sağlandığını görerek yurtlarına dönmekte olduklarını sanıyorlardı. O sıralar tamamen İngilizlerin etkisinde olan İran, hiç şüphesiz bu meseleyi ciddiye alamazdı. Oysa Türkiye, yakın gelecekteki bu tehlikeyi bizzat kendisi önlemek, bunun için de ilkin sınırlarında askerî tedbirler almak ve İran'la olan siyasî ilişkilerine yeni bir yön vermek durumunda idi.

TÜRK – İRAN İLİŞKİLERİ

İran'ın Türkiye'ye karşı tutumu lehte ve aleyhte olmak üzere iki manzara arz ediyordu. Aleyhte olan tutumu ortaya koyanlar, daha ziyade millî çıkarlarını İngiliz ve Amerikan parasında gören devlet adamları idi. Bunların izlediği politika hiç bir zaman dostane olmamıştı. Gerçek böyle olmakla bera-

ber İran devleti yöneticileri, bir yandan ekonomik ve ticarî ilişkilerin gelişmesi bakımından Türkiye'ye dost görünmek ihtiyacını duyarken, bir yandan da kendi topraklarındaki aşiretleri Türkler'e saldırtmak ve Türkiye'deki aşiretleri kandırarak İran arazisine göçe teşvik etmek; keza, Kotur ve Saray aşiretleri arasında kasten çıkarttıkları bir olayı bahane ederek bir takım süvari ile gösteri niteliğinde bir hareketle Türk sınırını tecavüz etmek gibi devam ettirdikleri olaylar dolayısıyla dostluğa sığmayan bir tutum ve düşmanca bir siyasî davranış içinde idiler.

İran devleti yöneticileri, gerçekte milletin çoğunluğunu Türkler (*Azeri ve Türkmen Türkleri*) teşkil ettiğinden bunların milliyet duygusu ile bir gün gözlerini Türkiye'ye çevirmeleri için eskiden beri olduğu üzere geleneksel mezhep düşmanlığını körükleme yolunu tutmuşlardı. Okullarında Türkçe öğrenimi kesinlikle yasaklamışlardı. İran'da Türkçe konuşan halkın aslen Fars iken ortaçağda Türk ve Tatar istilâları zamanında zorla Türkleştirilmiş olduklarını telkin eden tarih kitapları okutacak kadar işi ileri götürmüşlerdi.

Bu tür tutumlarından ötürüdür ki, Türkiye hemen hemen hiçbir zaman bunlardan samimî bir muamele görmedi. Bununla beraber gelecekte beklenen daha büyük tehlikeye meydan vermemek için İran'la dostluk ilişkileri arayıp kurmakta fayda vardı. Zira, İran devletinde ırk birliği yoktu. Buna karşılık kuzey ve güneyden gelen baskıların ve Türkiye'de meydana gelen olayların bıraktığı etkilerle çeşitli ırkların milliyet hisleri, İran hükümetinin bütün ters yönde gayretine rağmen kuvvetleniyordu. Bu itibarla bir gün bu devletin parçalanacağını düşünmek mümkündü. Böyle bir durum hâsıl olduğu takdirde ise Türkler, Ruslar ve İngilizler gibi İran da daha çok

tehlikeli komşularla daha geniş bir surette çevrilmiş olacaktı ki, bunun doğuracağı sakıncaların önemi açıktı. Bundan dolayı böyle bir duruma meydan vermemek için Türkler'in, sürüp gelen düşmanca davranışlara rağmen İran'ın parçalanma felâketine düşmesini kolaylaştıracak ve dolayısıyla İngiliz ve Rusların emellerine hizmet edecek her türlü davranıştan çekinmesi ve İran yöneticilerinin tertiplemediği düşmanca hareketleri en az seviyeye düşürme çarelerini düşünmesi lâzımdı. Böyle bir sonucu elde etmek için de Türkiye, İran üzerinde etkili olabilecek şu tedbirleri alabilirdi:

– İran Azerbaycan'ının ticaret yolunu teşkil eden Beyazıt – Erzurum – Trabzon transit yolunun faydalanılır hale getirilmesi ve o zamana kadar Kızıldeniz'de yapılmakta olan gümrük işleminin Erzurum'a nakli suretiyle kolaylık sağlanması;

Bu durum İran için pek önemli idi. Çünkü, ne Kafkas ne de Bağdat yolu, Azerbaycan mallarının Trabzon yolu ile olduğu kadar güvenli ve ucuz bir şekilde nakline elverişli değildi. Bu itibarla bu yolu açık bulundurmanın İran hükümeti üzerinde yapacağı etki pek büyük olabilirdi.

– Türkiye'deki İranlılarla İran'dan Türkiye'ye gelip yerleşecek olanların askerlik yükümlülüğünün İran lehine uygun bir şekle sokulması;

– İran'daki Türk haricîye memurları aracılığı ile İran hükümetine süreli olarak Türk iyi niyetinin anlatılması ve her iki hükümetin İngiliz ve Rus emellerine hizmet eder şekilde bir-biri aleyhinde çalışmalarından meydana gelecek sakıncaların ayrıntılı olarak belirtilmesi;

– Türkiye'deki İran büyükelçisine farklı bir muamele yapılması;

100 Musul Sorunu ve Nasturî İsyanı

- İran sınırında iki taraf temsilcilerinden kurulu bir komisyon marifetiyle arazi üzerinde yeniden incelemeler yapılarak anlaşmazlık halinde olan hususların giderilmesi.

Bu ve buna benzer tedbirler, bir yandan İran hükümetinin Türkler'e karşı olan düşmanca davranışı bir dereceye kadar azaltılmış, diğer yandan da Türkiye'nin bütün iyi niyetli gayretine rağmen İran'da yine bir parçalanma durumu meydana gelirse, o zaman Türklere katılması istenen İran Azerbaycanı halkının şimdiden gönüllerini kazanmak olanağı elde edilmiş olurdu. Bu tür davranışla bir dereceye kadar da olsa İran hükümeti ileri gelenlerinin ve özellikle Başbakan Rıza Han'ın minnettarlığı kazanılmış ve dolayısıyla bunların rızası ile Van ve Hakkâri illeri ile Revandiz ve Süleymaniye bölgeleri arasında en güvenli irtibat yollarının geçmekte bulunduğu İran sınırından gizlice faydalanmak mümkün olabilirdi.

Türk - İran ilişkilerinin düzeltilmesi yolunda harcanacak bütün bu gayretlere rağmen İran hükümetinin düşünce ve tutumunda değişme olmaz ve Türklere karşı düşmanca davranışlara devam ederse, o zaman Türklerin de tutumlarını değiştirmesi gerekirdi. Şöyle ki; ilkin transit yolunu kapayıp, sonra da Türkiye'de siyasî mülteci olarak bulunan Simko'yu resmî olmayan yardımlarla İran'a göndermek suretiyle hem Rumıye, Selmas dolaylarında yoğunlaşmakta olan Ermeni ve Nasturîler dağıtılır, hem de İran hükümetinin başına yeni galeler çıkartılır ve böylece İran üzerinde önemli bir baskı kurmak mümkün olurdu.

İran devlet adamlarının Türkiye'ye karşı bu olumsuz tutumlarına karşılık halk ise, tamamen Türklerin lehinde idi. Türk - İran ittifakını istemekte ve İran'ın tek başına yaşayamayacağı düşüncesindediler.

Türkiye, İran halkını hedef alan aktif bir siyaset izlemiş olsaydı muhakkak ki, İngiliz ve Rus siyasetlerini geride bırakacak derecede başarılıydı. Çünkü, İranlılar Türkler'e kurtarıcı ve öncül gözül ile bakıyorlar ve Türkiye'de cereyan eden olayları büyük bir ilgi ile izliyorlardı. Türkiye'de cumhuriyetin ilân ve hilâfetin kaldırılması İran mücahitlerince memnurlukla karşılanmıştı. Zira bunlar hilâfetin kalkması sonunda Türk – İran ilişkilerinin daha da genişlediği inancında idiler. Türkiye, 2-3 yıl İran'da düzenli bir programla çalıştığı takdirde isterse Türk-İran askerî ittifakını dahi sağlayabilir ve dolayısıyla doğuda önemli bir kuvvet ve servet kaynağına sahip olabilirdi.

TÜRK – IRAK İLİŞKİLERİ

Türkiye Cumhuriyeti ile Irak arasında belirlenmiş bir statüko sınırı mevcut değildi. Türkiye; statüko hududu olarak Mondros Mütarekesi'nde Türk kıt'alarının bulunduğu duruma göre tespit edilen hattı (*Süleymaniye'nin 20 km güneyi – Bazvan'ın 15 km güneyi – Altunköprü'nün 5 km kuzeyi – Musul'un 50 km güneyi – Ümütcabe ile Aynültavahiyat arası – Arulmahrube civarından geçerek Biret'in 30 km güneydoğusunda Fırat'a kavuşan hat*) kabul etmekte ve Cemiyeti Akvam Musul sorununa kesin bir karar verinceye kadar Irak kıt'alarının hiç olmazsa İngilizlerin mütarekeden sonra teklif ettikleri hattın (*İran sınırındaki Adrama dağları – Şehirpazar'ın 5 km güneyi – Draniye'nin 25 km güneyi – Zabbikebir ve Revandiz'in 40 km batısında Fasruk'ı kesen ve bu nehrin Umadiye'nin hemen kuzeyinde dirsek teşkil ettiği noktaya kadar bu nehri takip ederek buradan Zuho'ya çizilen doğru bir hat*) gerisine alınmalarını istemekte idi. Buna karşılık Türk

kıt'alarının da bu hattı ve Şemdinli ilçesinin güney sınırını daha güneye geçmemeleri kabul edilmişti.

TÜRK – RUS İLİŞKİLERİ

İngilizlerin nüfuz sahası içine almak istedikleri bölgelerde Rusya'nın da gözü vardı. O da çeşitli yollarla bu yerleri egemenliği altına almak emelindeydi. Bu nedenle bir yandan Amerikalılar'ın misyoner örgütüne karşılık bolşevik örgütünü kurmak, diğer yandan da bazı nüfuzlu Ermeniler'i kendi hesabına kullanmakla maksadı sağlamaya çalışmaktaydı. Şöyle ki; bu bölgelerde geniş arazi ve mülk sahibi Ermeni ve Asuriler'e, gösterdikleri köylere karşılık Rus bankalarından ödeyemeyecekleri kadar bol kredi vermekteydi. Böylelikle bu yerlere sahip olma imkanını bulacak ve buraları kendi adamlarına dağıtabilecek, hatta Erivan ve sair yerlerden göçmen getirterek iskân etmek suretiyle âdeta kendisine bağlı bir müstemeleke vücuda getirmiş olacaktı.

Rusların bu tür teşebbüslerinden amaçları, ne bahasına olursa olsun İran'da İngilizlerden üstün olmak ve Çarlık zamanında olduğu üzere Rumiye dolaylarını elde bulundurmaktır.

Sonuçta Türk sınırları üzerinde böyle geniş bir arazinin Rus müstemelekesi haline girmesi şüphesiz ki, Türkler için sınır boyunda yeni bir bolşevik tehlikesini doğurmuş olacaktı.

İNGİLİZLER'İN MUSUL SORUNU DOLAYISIYLA GİRİŞTİKLERİ FAALİYETLER

İngilizler, Musul sorununun çözümlenmesinden önce Türkiye ve Rusya'ya karşı birer Kürt, Ermeni, Asurî ve Kel-

danî hükümeti kurmak siyasetini izlemekteydiler. Bunun için çeşitli yollardan çalıştıkları gibi, Revandiz’de büyük nüfuz sahibi Sidda’yı da bol para ve sair çıkarlar karşılığı kendi hesaplarına çalıştırmaktaydılar. Bu suretle İngiliz emellerine hizmet eden Sidda, Rumiye bölgesine yerleşmekte olan bu Ermeni ve Asurîler’i sınır boyundaki Kürt kabileleri ile uzlaştırarak bir Kürt ve Ermeni ittifakı meydana getirmeye çalışıyor ve bu işte bazı Kürtler’den yardım da görüyordu. Zira, kışın hayvanlarını Musul civarında barındırmakta olan Herki Kürt aşireti ve diğer bazı Kürtler, hayvanları Musul bölgesinde bulunduğu sırada Sidda’nın el koymasından korktukları için ona itaatli görünmek zorundaydılar.

İngilizler, Türkler’e karşı bu sinsi ve gizli plânlarını gerçekleştirmek için Irak’taki Ermeni ve Asurilerden faydalanma yolunu tutmuşlardı. Bunların erkeklerini silâhlandırarak Kerkük, Köysancak, Erbil ve Revandiz dolaylarında toplanmakta, kadınlarını ve çocuklarını ise Rumiye’ye göç ettirmektedirler. Amaçları Musul’da Türkler’e karşı önemli bir kuvvet oluşturmak ve aynı zamanda Sidda aracılığı ile Kürt – Ermeni ittifakı kurarak mandaları altında Irak gibi ismen bağımsız Kürt ve Ermeni hükümetleri ve fakat fiilen bir İngiliz müstemlekesi meydana getirmektir.

İngilizlerin Türklere karşı kurmak istedikleri bu hükümetler ve onların ittifakından diğer bir amaçları da; Türkler Ruslarla anlaşıp 1907 anlaşmasını tekrar meydana getirecek olurlarsa, Irak sınırında Ruslarla aralarında tampon bir bölgeyi ellerinde bulundurmasıdır.

İngilizler bu arada Türkiye’ye yönelmiş faaliyetlerine ara vermeden devam etmekteydiler. Bir yandan Nasturîleri Hakkâri güney bölgelerine sürüyor, diğer yandan da Bitlis, Gar-

zan ve Erzurum bölgelerine kadar para ve propagandalarını ulaştırarak Kürt aşiretleri ve özellikle Bitlis'teki Kürt reisleri arasında ve Erzurum dolaylarındaki muhalif kişiler arasındaki Kürt bağımsızlığı fikrini yayıyor ve kuvvetlendiriyorlardı. Hatta en etkilisi; bizzat Türk subaylarına kadar el atarak bu bölgelerden olan bazı subayları elde ediyor ve bu suretle de, Türkleri Musul sorununda tamamiyle âciz bırakmak ve hatta daha ileri giderek Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölümlerini ele geçirmek istiyorlardı.

İngilizlerin, su üstüne çıkmakta olan bu türlü gizli faaliyetlerini gören Türk hükümeti ise, onların bu hareketlerine karşılık olmak üzere belirlenmiş sınırı dışında propaganda yapılmasına, aşiretlerden özel teşkilât kurarak Musul ili dahilinde yapılacak propaganda faaliyetinin artırılmasına 1924 haziranı sonlarında karar vermişti. Türklerin gayesi ve karşı tedbir almaktan amaçları, İngilizlerin Hakkâri iline Nasturîleri kullanarak uzattığı eli kırmak ve aynı zamanda Musul sorunu Cemiyeti Akvamda görüşüldüğü sırada İngilizler, Haliç Konferansı'nda tespit edilen sınırın (*Şendinan, Çölemerik, Beytüşşebap ilçelerinin hemen güneyinden geçirerek Hazil suyunu takiben Fırat'a kavuşan sınır*) güney bölümlerinin Irak'a ait olduğunu iddia ettikleri için buraları işgal suretiyle Nasturîleri defetmek ve Musul görüşmelerinde hâkim bir durum sağlamaktı.

AYAKLANMA ÖNCESİ DURUM

Türk hükümetinin İngiliz kışkırtmalarına karşılık olmak üzere sınır dışında propaganda faaliyetine geçme kararı, önce bir teşkilât sorunuydu. İngilizlerin Nasturîleri kullanarak Kürtler arasında propaganda yapmalarını ve Kürtleri kandır-

malarını önlemek amacını güdecek böyle bir örgütün meydana getirilmesi ise, ilkin Türk sınırları içinde İngilizler tarafından silâhlandırılan Nasturîleri bu işte etkisiz bırakmak için ellerindeki silahları almak lâzımdı. Bunun için de aşiretler yeterli olmadığından kıt'a kullanmak gerekecekti. Böyle bir harekete girişildiği takdirde ise, İngilizler karışmasalar dahi Türk sınırları içindeki Nasturîler, ya kısa bir direnmeden sonra sınır dışına çıkarlar veya sınır dışındaki muntazam örgüte sahip ırkdaşlarının yardımı ile halen buldukları bölgede karşı koyabilirlerdi. Bu nedenle her iki ihtimale göre de hazırlıklı bulunmak şarttı. Oysa, bölgenin bu bölümünde (*Cizre'nin Silopi ilçesinin doğu hududunu teşkil eden Hazil suyunun doğusundaki bölge ile Çölemerik güneyi*) Türk hükümetinin ne idarî teşkilâtı ne de askerî kuvveti vardı. Bunun için ilk iş bu bölgeye asker göndermek ve bir idarî teşkilât kurmak lâzımdı. Bunun için de Beytüşşebap'a bir piyade alayı ile bir dağ bataryası, Çölemerik'e bir piyade taburu ile bir dağ takımı göndermek yeterdi. Ayrıca, yıkıcı propagandaya karşı koyma amacıyla kurulacak teşkilâta Kürt aşiretlerinden de faydalanmak lâzımdı. Her ne kadar bazı aşiretler bu işe taraf-tar görünüyorsa da başlangıçta bunlara pek güvenilemezdi. Ancak bunların genellikle adliyece mahkûm olan reisleri, bölgeye yaklaşan Türk askerinden korkmadıkları takdirde yardımcı olacakları düşünülebilirdi. Harekâta ise, bu aşiretler bölgelerindeki kıt'aların komutanları emrine verilerek durum ve aşiretin özellikleri dikkatte bulundurulmak suretiyle bunlardan azamî derecede faydalanmak mümkün olabilirdi.

Nasturîler'in kısa bir direnişle sınır dışına çekildikten sonra tekrar dönmelerini önlemek için ise, bu bölgedeki sınır taburları yeterli olmadığından Cizre ve Çölemerik sınır tabur-

larının arasındaki boşluğun özellikle Nasturiler'e ait olan bölümünde ayrıca bir sınır taburu teşkili lâzımdı. Türk hükümetini güvenliği sağlama yolunda bu türlü tedbirler almaya sevkeden etkenler çeşitli ve oldukça ciddiydi. İngilizlerin kışkırtması ve ayartması ile Hakkâri bölgesinde toplanmakta olan silahlı Nasturiler bölgede güven ve düzeni bozucu hareketlerini her gün biraz daha artırıyorlardı.

HANGEDİĞİ OLAYI “İLK ATEŞ”

Nihayetinde (7 Ağustos 1924) Hakkâri valisini Hangediği civarında yaralayarak esir aldılar ve beraberindeki jandarma komutanı ile birkaç eri şehit ettiler. Bu suretle fiilen başlayan ayaklanmayı Hakkâri Valisi Halil Rifat Bey şöyle anlatmaktadır:

“Beytüşşebap'tan sonra Çal aşiretlerinin de özel teşkillelerini ve Nasturiler'in yerlerini ve kuvvetlerini yakından görmek ve daha bazı önemli işleri yapmak için 7 Ağustos 1924'de Çölemerik'ten Çal'a hareket edilmişti. Denetlemeye çıkan İl Jandarma Komutanı ve Çal takımına atanan jandarma teğmeni, dokuz piyade, altı süvari jandarma, bir tahsildar, üç hayvan kircası olmak üzere dört silahsız sivil de beraberdi. Nasturiler'le temas etmemek için alınan bütün tedbirlere rağmen yolumuz Nasturiler sınırının en doğusunda ve Güney kabilesinin yedi saat uzağında fakat bunlardan ancak 5-6 hanenin sakin bulunduğu derin bir dereden geçmekte idi. İşte ertesi sabah erken saatlerde bu dereden geçerken birdenbire 10 dakika süre ile dört taraftan şiddetli bir ateşe maruz kaldık. Yolcular arasında vali olduğu anlaşılınca ateş kesildi ve 200 saldırgan Nasturiler birden etrafımızı sardılar. Sağ kalan jandarmaların silah ve

cephanelerinin alındığı, bizim esir olduğumuz o gün, sekiz saat mesafede Nuhup kabilesinin reisi ve bu cinayet olayının tertipçisi Gülyano adında birinin yanına sevk edildik. Ertesi gün Irak'ın Umadiye hükümetine teslim olunmak üzere yola çıkarıldık. Muhafızlar İngiliz askerî terbiyesi görmüş olacaklar ki, aynı İngilizler gibi muamele ediyorlardı. Aşağı Tayyari'ye ait Kiman köyüne gelince bu kabilenin reisi ve Aşağı Tayyari Nasturîlerinin en kuvvetlisi olduğu halde her vakit hükümetimize dost olduğunu hareketleri ile ispatlayan Hoşabe adındaki kişi bu durumu önlemeye çalıştı. Muhafızların inat etmelerine rağmen kuvvetle karşı koyacağını bildirdi. Bir gün sonra oraya gelen Gülyano'ya aynı şiddetle karşılıklıta bulundu ve dün özgürlüğümüzü iade etti. Bugün Çal'a geldik. Bu çatışmada İl Jandarma Komutanı Binbaşı Hüseyin ile üç jandarma eri şehit, üçü ağır olmak üzere beş jandarma erimiz yaralandı.

Olaya neden; caniler, Çal ve dolaylarındaki aşiretlerden bazılarının hükümetten bunlar üzerine asker gönderilmesini istediklerini iddia ediyorlardı. Tabiatıyla bunlar hareketimizi haber almışlar ve bir gün önce tertibat alarak bu cinayeti kasten yapmışlardır. Nuhub'da Gülyano'nun yanında iken iki İngiliz uçağının üzerimizde uçtuğu ve sabah da epey aşağıdan iki uçağın sınırimız dahilinde dolaştığı ve bizim esir sıfatıyla Umadiye'ye gönderilmek istenmekliğimiz ve Nasturîler arasında üniformalı ve silahlı İngiliz askerlerinin görülmesi, İngilizlerin son günlerde bu canileri hükümetimiz aleyhine kışkırtmakta olduğuna şüphe bırakmamaktadır. Bu elim seyahat ve olay, Nasturîlerin bulunduğu yerlerin geçilmesi güç ve ayakkabı ile yürünmesi mümkün olmayan yüksek dağlar, derin dereler, yolsuz ve ıssız yerlerden ibaret olduğunu ve bir askerî harekât yapılacaksa, komutanların bizzat bu havalıyı

görmeleri lüzumunun kesin bulunduğunu ve güneyden yardım almadıkları takdirde kuvvetlerinin iyi atıcı ve iki binden aşığı olmadığını bize gösterdi.

Olay bendenize kanlı yaşlar döktürmekle beraber Nasturîler'in tedibi ve topraklarından atılmaları için hükümetimize gerçek bir neden vermiş bulunmaktadır."

BASTIRMA HAREKÂTI VE ALINAN ÖNLEMLER

Bu olay, hükümete karşı ayaklanmış bulunan Nasturî eşkıyasının tedibini artık zorunlu bir hale getirmiş oldu. Ancak bu ayaklanmayı bastırmak için düzenlenecek harekât, sükûnet ve ileri görüşlülükle yapılmalı ve gerekli bütün tedbirleri almak suretiyle az kuvvetle başarı sağlamak esasına dayanmalı idi.

Gerçekte bu olayın dış etki ve telkinlerle yapılmış olması, daha da genişleyerek siyasî bir nitelik alması ve büyük bir tehlike doğurması ihtimali de vardı. Bu itibarla alınacak önlemler o derece yeterli olmalıydı ki, sınır dışındaki Nasturîlerin de ayaklanmalara katılması halinde tümüne birden kesin bir harekât yapılabilirdi. Sorun; hem hazırlık ve hem de sürat, şiddet ve kesinliği gerektirdiği için masraf ve saireden çekinmemek gerekti. Aksi halde kaybedilecek zaman ayaklananların yararına olacağı gibi, o bölge kamuoyunda kötü etkiler yaratmış ve harekâtı güçleştirmiş olacaktı.

Durumun ciddiyet ve nezaketini gören 7'nci Kolordu Komutanı, İngilizlerin Nasturîlere manen ve maddeten yardım etmeleri karşısında esaslı bir hazırlıktan sonra kesin surette harekete geçilmesini ve erlerin acemiliğini, miktarlarını artır-

makla; keza, aşiretlerden de kesin ölçüde faydalanmakla gidermeyi mümkün görmekte ve bunun sağlanması için de aşiret reislerine hediye ve para verilmesini, hükümetçe de madda ile taltifini uygun görmekteydi.

Genelkurmay Başkanlığı ise, durumun arzettiği ciddiyet karşısında bu işe gerektiği kadar kuvvet ayırma bakımından 12 Ağustos'ta 12'nci Tümen'den bir alayın Van'a gönderilmesini 9'uncu Kolorduya emretmiş, o da bu göreve 36'nci alayı ayırmıştı.

Genelkurmay ayrıca, aynı gün (12 Ağustos); Hakkâri valisini pusuya düşüren Nasturî eşkiyasının şiddetle tedibinin kararlaştırılmış olduğunu ve bu tedip sırasında diğer Nasturîler'in de mukavemeti görülürse sınırlarımız içinde kesinlikle yok edilmelerinin gerektiğini, harekâtın süratli ve tam başarı ile sonuçlanması için ne gibi tedbirler alınması lâzım geldiğini 7'nci Kolordudan sormuş ve bu amaçla kolorduya 40 bin lira gönderildiğini bildirmişti.

7'nci Kolordunun düşüncesine göre; yapılacak harekât için ilkin kıt'aları seyyar bir hale getirmek bakımından araç ve erzak temini lâzımdı. Zira, ancak bu olanağa göre kuvvet kullanmak zorunluğu vardı.

Yapılması kararlaştırılan harekât hakkında 3'üncü Ordu Müfettişi ile 7'nci Kolordu Komutanının mütalalarını almış olan Genelkurmay Başkanı bu konu üzerindeki düşüncelerini 13 Ağustos 1924'de Başbakanlığa özetle şöyle arzetmişti:

"1. Tedibi düşünülen Nasturîlerin bulunduğu bölge:

Kuzeyi, Beytüşşebap güneyi ile Çölemerik güneyi arasına uzanan hat;

Doğusu, Oramar ve Çal'ın batı sınırı;

Güneyi, Umadiye güneyi;

Batısı, Gılgoyan aşiretleri ve Merinar dağı ile sınırlı, gelişmesi güç olan bir bölgedir. Nüfusu yaklaşık olarak 8 bin kadar olup bin kadar silâhli çıkaracakları haber alınmıştır. Tedip halinde bu bölge halkı şu hareketlerde bulunabilir:

a) Tedip kıt'alarına karşı silah kullanmadan evlerini terk ederek güneye doğru göç ederler.

b) Dışarıdan bir yardım beklemeden karşı koyarlar.

c) Bölgeleri civarında (*Zaho, Umadiye, Akra, Zebar ve Revandiz'de*) ve her birinin 600 mevcutlu olduğu öğrenilen muntazam örgütlü, toplamı beş taburdan ibaret olan arkadaşlarının yardımı ile yetinerek karşı koyarlar.

d) Aynı ırka mensup Rumiye dolaylarında toplanmış bulunan insan sürüsünden çıkabilecek silâhlıların da yardımını görebilir.

e) Ayaklananların direnmelerini artırmak için İngilizlerin, Musul ve dolayındaki kıt'aları da harekâta katılabilir.

2- Belirtilen hareket tarzları arasında Nasturîler'in direnmeden göç etmeleri veya tek başlarına karşı koymaları uzak ihtimallerdir. Kezâ, İngilizlerin fiilen katılmaları ise, Türk hükümeti ile İngiliz hükümeti arasında bir savaş ilânı demek olacağından buna da ihtimal verilemez. Bu nedenle en kuvvetli ihtimal olarak memleketimizdeki Nasturîler'in, farz ettiğimiz sınıra civar bölgelerde meskûn örgütlü Nasturîler'in de karşıması veya yardımı ile karşı koymaları hatıra gelebilir. Bu takdirde bu kitleye kısa bir zamanda kesin bir darbe vurmak için 2'nci Piyade ve 1'inci Süvari Tümeni ile harekâtı yapmak ve şu tedbirleri almak uygun görülmektedir:

a) Van'daki 2'nci Piyade Tümeninin 1'inci Piyade Alayı ile bir dağ bataryasını Çölemerik'e;

b) Şırnak'taki 18'nci Piyade Alayını Beştüşşebap'a;

c) Midyat'taki 6'ncı Alay ile Cizre civarındaki bataryalardan birini Hodriş'e (*Beytüşşebap'ın 10 km güneybatısında*);

d) Cizre dolayındaki 1'inci Süvari Tümenini Hodriş ile Cizre arasındaki bölgeye (*Arazinin engebeli oluşu nedeniyle Süvari Tümeninin kullanılmasından fayda hasıl olmazsa, o takdirde 17'nci Tümen kıt'alarından faydalanılması düşünülmektedir*);

e) Sarıkamış'taki 12'nci Piyade Tümeni alaylarından biri ile bir dağ bataryasını Van'a;

f) Mardin'deki 14'ncü Süvari Tümeninin 5'nci Alayı ile Nusaybin'deki 7'nci Kolordu Süvari Bölüğünü ve Diyarbakır'daki 17'nci Tümenin bir piyade taburu ile 2'nci Tümen topçusundan iki obüs bataryasını ve 7'nci Kolordu Topçu taburundan bir sahra bataryasını Cizre'ye;

g) İzmir'deki hava kuvvetlerinden sekiz uçaklı bir bölüğü Mardin'e;

h) Harekâtı idare edecek olan 7'nci Kolordu Komutanının karargâh ileri kademesi ile Cizre'ye ve Bitlis vali vekâletine atanan 2'nci Tümen Komutanı Mirliva (*Tümgeneral*) Kâzım Paşayı tümen başına almak.

3- Harekât yapılacak Nasturî bölgesinde erzak temini mümkün olmadığından ikinci maddede belirtilen işler; Çölemerik, Beytüşşebap, Hodriş ve güneyi bölgelerine erzak ve cephane sağlanmasından ve uçak bölüğünün Mardin'e gelmesinden sonra başlayabilecektir.

4- Erzak ve cephane sağlanması ile uçakların uçuş hazırlığı tamamlandıktan sonra kıt'alar buldukları yerlerde hareket ettirilecek ve o bölgede o zamana kadar birlikte harekât yapmaları için nakden fedakârlıkla elde edilebilecek Çölemerik,

Beytüşşebap, Gılıgoyan, Şırmak ve Cizre bölgelerindeki Klirt aşiretleri kendi reisleri komutasında ve bu reislerin maiyetine bölgenin özelliklerini bilen ve her bakımdan güvenilir subaylar ile küçük müfrezeler verilerek Nasturî bölgesine saldırtılacak, kıt'alar ise yardımcı kuvvet olarak bunları takip edecektir.

Harekâta Beytüşşebap ve Hodriş ile güneydeki kıt'alarla Nasturîler'in bulunduğu bölgeye kuzeybatı ve batıdan girmek suretiyle başlanması düşünülmektedir.

5- Sarıkamış'tan bir piyade alayını Van'a getirmekten maksat, Van ve Hakkâri illerini, İran sınırında vukuu muhtemel tecavüzlere karşı örtme ve korumadır. Cizre dolayına getirilen kuvvetlerden amaç da, Zaho bölgesinden vukuu muhtemel bir tecavüze karşı koymaktır.

6- Hoy ve Rumiye bölgelerinde lehimize çalışmasını sağlamak şartıyla Simko'nun; şu sıralar Şemdinan bölgesinde ve İran'da faaliyete geçmeleri umulan Nasturî ve Ermenilere karşı gönderilmesinin pek yerinde olacağı düşünülmektedir.

7- Yapılacak harekâta Bitlis civarındaki jandarma taburunun ve İran sınırına jandarmalar koyarak Van sınır taburunun da iştirak ettirilmesi kuvvetimizi çoğaltması ve jandarmaların ıslahata katılmış olmaları bakımından pek uygun görülmektedir.

8- Bu tedbirler makamınızca onaylandığı takdirde hazırlık ve harekâta başlanmak üzere gerekli emirlerin verilmesini arz ve istirham ederim."

BAKANLAR KURULUNUN AYAKLANMAYI BASTIRMA KARARI

Genelkurmay Başkanlığının önerisi üzerine Bakanlar Kurul Nasturî ayaklanmasının bastırılması için özet olarak şu kararı aldı:

“Hakkâri ilinde Hangediği olayı üzerinc Nasturîlere karşı alınacak tedbirler Bakanlar Kurulu'nun 14 Ağustos 1924 günü yaptığı toplantıda görüşülerek şu konuların yapılması ve takibi işinin gereken bakanlıklara bildirilmesi kararlaştırılmıştır:

1- Nasturî ayaklanmasının bastırılmasına Genelkurmay Başkanlığı memur edilmiştir. Silâhlı olarak ayaklanan Nasturîler kesinlikle tedip edilecektir. Gereken tahsisatın verilmesi ayrı bir kararla sağlanmıştır.

2- Öğrenilmiş bulunan Genelkurmay Başkanlığının tasavvur ve tedbirlerinden başka Bitlis bölgesine de bir alay getirilmesi ve Bitlis Seyyar Jandarma taburunun harekâta iştirâkinin hesaba katılmaması ve Van Jandarma taburunun alınmasının, söz konusu alayın getirilmesinden sonra duruma göre tayini,

3- Harekâtın mümkün olan hızla yapılması ve statüko sınırının tecavüz edilmemesi, aşiretlerden ve Simko'dan faydalanmak için genelkurmayca ileri sürülen tedbirler uygun görülmüştür.

4- Bitlis vali vekilinin Bitlis'ten alınmaması düşünülmektedir”.

HAREKÂT HAZIRLIĞI

Yapılacak harekât, devletin aşiretler üzerindeki söz geçerliğini kuvvetlendirmesi bakımından iç siyasetle, çözümlenmek üzere bulunan Musul sorununa etkisi bakımından da dış siyasetle ilgili olduğu için önemi derecesinde her halde başarı ile sonuçlanması gerekiyordu.

Bakanlar Kurulunun Nasturî ayaklanmasını tedip kararı

üzerine aynı gün (14 ağustos 1924) Genelkurmay Başkanlığı şu ön tedbirleri alacaktı:

7'nci Kolordu'da: 17'nci tümenin Diyarbakır'daki 62'nci Alay 1'inci Taburu Şırnak'a, Elazığ'da bulunan alay karargâhı ile 2'nci Taburu Diyarbakır'a, Malatya'daki 63'ncü Alayı Elazığ'a, 17'nci Tümen Komutanı Nurettin Paşanın tümeninin emir ve komutasını geçici olarak tugay komutanına bırakarak 2'nci Tümen Komutanlığına vekâlet etmek üzere 2'nci Tümen'e, Nusaybin'deki 7'nci Kolordu Süvari Bölüğü ile 14'üncü Süvari Tümeninin Mardin'deki 5'nci Süvari Alayı Cizre bölgesine;

9'uncu Kolordu'da: 9'uncu Tümenin bir piyade alayı ile bir dağ bataryası Van'ay, 12'nci Tümenin Van'a gitmek üzere hazırlanmış bulunan bir piyade alayı ve bir dağ bataryası Bitlis'e gönderilecek ve bu kıt'alar yeni bölgelerine vardıklarında 7'nci Kolordu emrine gireceklerdi.

Genelkurmay Başkanlığı ayrıca 16 Ağustos 1924'de yayımladığı emirde:

Harekâta 7'nci Kolordu Komutanının isteği üzerine 2'nci Piyade Tümeninin bütün piyade kıt'aları ve iki kudretli dağ bataryasının ve 1'inci Süvari Tümeninin kâmilen katılacaklarını;

Bunlardan başka harekâta katılmasına lüzum görülen kıt'aların konuş değişikliğine dair 14 ağustos tarihinde verilen emre göre hareket etmelerini;

2'nci Tümen topçusunun çoğaltılması lüzumlu görüldüğü takdirde teklif edilmesini;

Harekâta, hava kuvvetlerinden sekiz uçaklı bir bölüğün katılacağını ve bu amaçla 3'üncü Ordu Müfettişliği uçak uz-

manının derhal Diyarbakır'a 7'nci Kolordu emrine gönderilmesini, ayrıca Mardin kuzeyinde bir km kare ve Cizre dolayında daha küçük ölçüde uçuş meydanlarının biran öne hazırlanması lüzumunu;

Harekâtı bizzat 7'nci Kolordu Komutanının yönetmesini;

Harekâta memur edilip çeşitli yönlerden gönderilecek kıt'alar arasında irtibatın muhafazası için 7'nci Kolordu emrine üç dağ telsiz merkezinin (1'inci, 3'üncü, 9'uncu Kolordular) süratle gönderilmesinin Millî Savunma Bakanlığından istendiğini, belirtmişti.

Bu sıralarda Genelkurmay Başkanlığı İran Sınır Komiserliğinden aldığı raporda; bir kısım Nasturî kuvvetlerinin İran üzerine, diğer bir kısım Nasturî kuvveti ile Sidda'nın elde edeceği aşiret kuvvetlerinin Revandiz yönünden Şemdinan'a taarruz edeceğini ve Çal istikametinden başka bir kuvvetin de Çölemerik üzerine yürümek suretiyle Hakkâri ilini işgal edeceklerini öğrenmesi üzerine; sınır taburlarının parça parça yok olmalarını sağlamak maksadiyle Çölemerik Hudut Taburunun Revandiz ile Şemdinan yönlerinden vukuu muhtemel baskınları karşılamak üzere uygun bir yerde toplu bulundurulmasını, keza, Van Sınır Taburunun da bölgesindeki gözetleme hizmetini sabit jandarmalara bırakarak münasip bir yerde toplu tutulmasını emretmiş ve ayrıca bu taburların emir ve komuta bakımından 7'nci Kolorduya bağlandığını bildirmişti.

17'nci Tümen Komutanı Nurettin Paşanın 20 ağustosta Elazığ'dan Siirt'e hareket edeceği;

Mardin ve Cizre'de uçak alanlarının keşif ve hazırlanmasına başlandığı, bildirilmekteydi.

Genelkurmay 18 ağustosta 7'nci Kolorduya verdiği emirde:

116 Musul Sorunu ve Nasturî İsyanı

2'nci Piyade Tümeni ile iki kudretli dağ bataryasının ve 1'inci Süvari Tümeninin tamamından başka 18'nci Alay ile birlikte iki gurup dağ bataryasının da harekâta katılması; keza, Diyarbakır'a gelecek olan 62'nci Alayın 2'nci taburu ile alay karargâhının Mardin'e aldırılması ve Diyarbakır'dan bir sahra bataryası ile 2'nci Tümen Obüs Bataryasının Cizre civarına, Elazığ'daki 63'üncü Alaydan bir taburun Diyarbakır'a alınması; ayrıca, Çölemerik'te 1000, Beytüşşebap'ta 400, Harbul'da 800, Cizre'de 400 aşiret erinin toplanması; Van Hudut Taburu ile Van'a gelecek olan alayın ve bir bataryanın topluca Başkale veya civarında, Çölemerik Hudut Taburunun Gevar ve Şemdinan'da İran'a karşı toplu bulundurulmasına dair kolordunun teklifini uygun bulmuş ve harekât yapılacak bölgedeki kıt'alar için tasarladığı şu kuruluşu emretmişti:

Başkale Gurubu

Komutanı: Van vali vekili ve Güneydoğu Sınır Komiserliğini yapmakta olan 8'nci Aşiret Tümeni Komutanı Albay Süleyman Sabri.

Kıt'aları: 9'uncu Tümen Karargahı, 9'uncu Tümenin 28'inci Piyade Alayı, 9'uncu Tümeden bir gurup dağ bataryası, 5'inci Van Sınır Taburu, 6'ncı Çölemerik Hudut Taburu (27 Eylülde Çölemerik Gurubu emrine verildi), 8'inci Aşiret Tümeni aksamı (toplanabilen).

Çölemerik Grubu:

Komutanı: 2'nci Tümen 1'inci Alay Komutanı Yarıbay Osman Avni.

Kıt'aları: 1'inci Piyade Alayı, 2'nci Tümen Topçusundan bir kudretli dağ bataryası, 1000 aşiret eri, bir dağ telsiz merkezi (9'uncu Kolordu'dan).

Beytüşşebap Gurubu

Komutanı: 17'nci Tümen Komutanı Mirliya Nurettin Paşa.

Kıt'aları: 2'nci Tümenin 6'ncı Alayı, 2'nci Tümenin 18'nci Alayı, 2'nci Tümen Topçusundan bir kudretli, iki krup dağ bataryası, bir süvari bölüğü, 400 aşiret eri, bir dağ telsiz merkezi.

Harbur Gurubu

Komutanı: 1'inci Süvari Tümen Komutanı Mirliya Mürsel Paşa.

Kıt'aları: 1'inci Süvari Tümeni (11'inci, 14'üncü, 21'inci Süvari Alayları) ile bir dağ bataryası, 800 aşiret eri, bir dağ telsiz merkezi.

Cizre Gurubu

Komutanı: 14'üncü Süvari Tümeni Tugay Komutanı Ferit Bey.

Kıt'aları: 14'üncü Süvari Tümeninin 5'inci Süvari Alayı, bir sahra bataryası, bir dağ bataryası, 400 aşiret eri.

7'nci Kolordu'ya bağlı birlikler: 17'nci Tümenin 62'nci Alay 1'inci Taburu, 7'nci Kolordu Süvari Bölüğü.

Harekâta katılacak kıt'aların hazırlanması için yeteri kadar paraya da ihtiyaç vardı. Bu lüzumu gören Bakanlar Kurulu yapılacak harekât için ikiyüz elli bin lira tahsis etti ise de, bu paraya malî formaliteler yüzünden ancak 18 Ağustos 1924'de yerine havale edilebilmiş ve fakat 7'nci Kolordu, veznesinde para olmadığı için bu parayı alamamıştı. Bu durum yapılacak hazırlıkla ilgili olduğundan harekâtın gecikmesine neden olacaktı. Oysa, harekâta süratle başlanması, hazırlıkların bir an önce tamamlanmasına bağlıydı. Bu itibarla Genelkurmay, 21 ağustosta başbakanlıktan paranın süratle gön-

derilmesini ve memleketin iç ve dış siyasetiyle ilgili bu meselede yapılacak işlere gereken önem ve süratin verilmesini istemişti.

Bir yandan askerî hazırlıklar yapılırken diğer yandan da propagandaya hız verilmek isteniyor ve şu hususların telkin edilmesi üzerinde d ruluyordu:

“Hakkâri valisini esir eden ve jandarmalarımızı yaralayan ve şehit eden Nasturî eşkıyası ile bunlara yardım eden aşiret ve kişiler herhalde ve şiddetle perişan edilecektir. Bu kimse-ler Musul’a hatta İngiltere’ye kadar da gitseler takip edileceklerdir. Askerlerimize karşı silah kullanmayanlara ise kesinlikle silah atılmayacaktır. Hatta h k mete daha önceleri itaat etmeyenler bize sığındıkları takdirde bunlara iyi muamele yapılacaktır. Sıdda dahi sığındığı ve itaat ettiği takdirde aynı şekilde muamele görecektir”.

Bu suretle aşiretler arasına korku ve tereddüt sokarak İngilizler tarafından yapılan propaganda etkisini azaltmak, bozgunculuk ve muhalefet yaratmak isteniyordu.

Tedip harek tıyle görevli 7’nci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşanın 23 Ağustos 1924’de Genelkurmay Başkanlığına sunduğu raporda kıt’aların durumu ve harekâtın sevk ve idaresine dair görüşüne göre:

Erlerin çoğu yeni idi ve içlerinde muharebeye iştirak etmiş kimse yoktu. Mevcudun 1/3’ n  son iki ay içinde kıt’alara sevk edilen ikmal erleri teşkil etmekte idi. Kıt’aların bir kısmı önceki emirlere göre toplanma bölgelerine hareket ettikleri için eğitim kısmen de olsa durmuş sayılabilirdi. Bu itibarla bunları mazbut bir şekilde sokabilmek için toplanma bölgelerinde derhal eğitime başlamak, bir iki gün içinde ders ve muharebe atışlarını tamamlamak ve dağ muharebelerine alıştırarak lâzımdı.

Hakkârî sınırı içindeki Nasturî eşkiyasını mevcut kuvvetle yok etmek mümkündü. Ancak bunlar Musul'dan takviye aldıkları ve Rumeli Karadağ'ı sınırimızdaki olayların Avusturya Genelkurmayı tarafından idare edildiği gibi, burada da Nasturîler İngilizler tarafından idare edilir, himaye ve teşvik görürlerse sorunun süratle halli oldukça güçleşecekti. Bu nedenle; harekâtla görevlendirilen kıt'aların tamamen toplanma bölgelerine varışlarını beklemek, iaşe ve cephane durumunu güvenli bir şekilde koymak sonucun emniyetle elde edilmesi için ihtiyatlı bir tedbir olurdu. Bu itibarla kesin tedip hareketine geçmeden önce kolorduca şu hususların yapılmış olması lâzımdı:

İaşe ve muharebe işlerini esaslı bir şekilde düzenlemek;
Harekât bölgesine gereği kadar cephane yığmak;

Geniş ölçüde propaganda yaparak çok miktarda aşiretin bizimle harekâta katılmasını sağlamak;

Bölgede mevsimin elverişsiz olduğu ekim ortasına kadar tedip işini bitirebilmek için harekâta eylül başında kesinlikle başlamış olmak;

Süvari tümeninden, toplanma hareketi genellikle Giligoyan aşiretinin durumuna bağlı olacağı için bu aşiret lehimizde harekâta katıldığı takdirde faydalanmak, tarafsız kaldığı takdirde ise süvari tümenini Harbur suyu üzerinde Rumni ve Çelki köprüsü arasındaki bölgeye almak. Pek umulmamakla beraber Giligoyan aşireti aleyhimize hareket ettiği takdirde süvari tümenini Harbul ve Besbin bölgesinde bırakmak, bu durumda Şırnak'a gelecek olan 62'nci Alayın 1'inci Taburu ile Mardin'e gelecek olan 62'nci Alayın 2'nci taburunu ve Kolordu Süvari Bölüğünü süvari tümenine ait görevde kullanmak. Böyle olunca da, süvari tümenini durumun gelişmesine

göre kullanmak ve bu arada bu tûmene çeşitli amaçlarla göre arazi keşifleri yaptırmak.

Cizre Sınır Taburunu, Dicle yakınındaki görevini aşiretlere bırakmak suretiyle Cizre doğusunda toplamak.

Her ne şekilde olursa olsun Van'a gelecek 28'nci Piyade Alayı ile dağ bataryasının bir gurup halinde Başkale'de bulunması, Bitlis'e gelecek olan 36'ncı Alay ile dağ bataryasının yerlerine varmış olması ve 63'ncü Alayın da Mardin'e alınması uygundu. Toplanma bu suretle tamamlandıktan sonra harekâtın yapılışında büyük mesafelerle birbirinden ayrı gurupları başlangıçta Nasturî yaylalarında toplamak ve buradaki hakim mevzilere dayanarak harekâtı devam ettirebilmek için:

Çölemerik gurubunun, Dürütuabe ile Beylan'ı ayıran hat üzerinde Zapsuyu vadisine hâkim mevzie;

Beytüşşebap gurubunun, ya Diyariz gediği veya Zelşirki üzerinde Nasturî yaylalarının sırtlar hattına;

Süvari tûmeninin veya 62'nci Alayın 1'inci ve 2'nci Taburları ile Kolordu Süvari Bölüğünden meydana gelecek Harbur gurubunun, Develi dağı sırtlar hattı ile aşağı Tayyari'ye hâkim sırtlar hattına yöneltilmesi uygun olacaktı. Bu suretle kıt'alarımız Zapsuyu ile Harbur suyu arasındaki Nasturî yaylasının hakim kısımlarına geldikten sonra köylerinin çoğu vadiler içinde bulunan Nasturîlerin güneye veya Sıdda'nın faaliyeti muhtemel olan doğuya doğru çekilmeleri mümkündü. Böyle olduğu takdirde harekâtın devamı, durumun gelişmesine göre alınacak tedbirlere bağlıydı.

Bu harekât sırasında Van Sınır Taburunun Başkale gurubu emrinde, Çölemerik Sınır Taburunun da Şemdinan hölgesinde Sıdda kuvvetini özetlemeye ve karşı koymaya memur

edilmesi ve Çölemerik Gurubu Komutanı emrinde kullanılması daha uygun olacaktı.

Genelkurmay Başkanlığı 7'nci Kolordunun harekât hakkındaki düşüncesini genellikle uygun bulmakla beraber 26 Ağustos 1924'de şu hususlar üzerinde kolorduyu uyarılmış olmak lüzumunu duymuştu:

Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşaya göre, sınırmız içindeki Nasturî kuvvetleri 1000-3000 tüfek, sınırmız dışında da Erbil ve Musul'da önceleri süvari olduğu öğrenilen Nasturî kıt'aları piyade iseler, toplam olarak 300-600 mevcutlu 7-8 taburdu. Bunlar da sınırmız içindeki Nasturî kuvvetlerine eklenecek olursa o takdirde toplam olarak 3000-4000 ile en çok 7.500 tüfek mevcuduna yükseleceklerini kabul etmek lâzımdı.

Hakkâri ili iç durumu gereğince Türkiye Cumhuriyetine ait olduğundan bu sınır içinde yaşayan halkta top ve uçak bulunması ihtimali yoktu. Olsa olsa birkaç makineli tüfek bulunabilirdi. Bu itibarla harekâta iştirak ettirilecek top, makineli tüfek ve özellikle uçaklarla asi Nasturîlerin morallerini sarsmak ve onları perişan etmek muhakkak mümkündü. Nasturî kuvvetlerinde top ve özellikle uçak bulunduğu takdirde bunların İngiliz hükümetine ait olacağı tabî idi. O zaman İngiltere'nin Türk hükümetine savaş ilanı demek olurdu ki, bu sıralarda böyle bir şey söz konusu olamazdı. Olduğu takdirde ise, statükonun muhafazasına lüzum kalmaz ve Musul üzerine tarruza devam edilmesine neden teşkil etmiş olurdu.

Nasturî kuvvetlerinin on tabur olmayıp ancak bir kaç bin kişi olduklarına dair en kuvvetli delil, Sir Salmon tarafından yapılan harekâta, sadece üç taburdan oluşan Nasturî kıt'ası iştirak etmesi ile sabitti. Kezâ, Özdemir Beyin bir kaç yüz erle

ve Kürtler'in yardımı ile binlerce Nasturîyi perişan edişî de bir gerçektir. İngilizlerin her vakit yaptıkları gibi bu kez de aşiretler arasında, kolordu içinde, vilâyette, hatta Ankara'da bizzat Genelkurmay Başkanına kadar; kuvvetlerinin çokluğuna, yapacağımız harekâtın başarılmayacağına dair mübalağalı propagandaların alınacak tedbirlerde gözönünde tutulması ve bu konuya karşılık olarak dört tümenle ki, toplam olarak kırk bin kişi ile taarruz edileceğini duyurmak lâzımdır.

Van'a gelecek olan ve Başkale'de bulundurulması uygun görülen alayın yerine varış hareketi etki yapmamalı idi. Bitlis'te de şimdilik yeter kuvvet olmakla beraber 36'ncı Alay ile dağ bataryası da Bitlis'e doğru yola çıkarılmış bulunuyordu.

Tedip harekâtı sırasında Beytüşşebap ve Harbur Gurupları birbirlerine yakın ve gereğinde bizzat müdahale olanağı bulunduğu için istendiği gibi yönetilmeleri mümkündür. Bunlardan Şemdinan'a yerleştirilecek olan Çölemerik sınır taburunun emir ve komutası da sorumluluğuna verilecek olan 1'inci Alay komutanının harekât sırasında telsizlerin susması halinde emir almaksızın kendiliğinden harekete zorunlu kalması muhtemel olduğu için bu guruba maksat ve niyet açıkça belirtilmek suretiyle esaslı bir talimat verilmesi lâzımdır.

Bir kısım Nasturîlerin Cumhuriyet hükümetimize taraftar olduklarına dair söylentiler ve Vali Halit Rifat Beye yardım etmeleri gibi haller bunlara güveni gerektirmemeli ve herhalde son derece uyanık bulunulmalı idi. Hatta Kürtlerin bile kısmen İngilizler tarafından kandırılmış olmaları hesaba katılmalı ve bu gibilere uygun şekilde güven telkin edilmeliydi. Bu arada yapılmakta olan hazırlıklar için elzem olan para temini konusu da önemle takip ediliyordu. Nihayet 26 Ağustos'ta Diyarbakır Osmanlı Bankasından 50 bin, Ziraat Banka-

sından 30 bin ve Defterdarlıktan 20 bin lira olmak üzere toplam olarak 100 bin lira verilmiş, ayrıca Osmanlı Bankası'na kolordu emrine 200 bin liralık kredi açılmış olması üzerine harekâtın başlamasına bu güne kadar engel teşkil eden parasızlık ortadan kalkmış oluyordu. Bu nedenle harekâta başlama tarihinin kolorduca tespiti ve genelkurmaya bildirilmesi emredilmişti.

Genelkurmay Başkanlığının alınmakta ve alınacak olan önlemleri daha da açıklığa kavuşturmak için 27 Ağustos 1924'de 7'nci Kolordu Komutanlığına verdiği emirdeki görüşüne göre; Hakkâri ilinde yapılacak harekât sırasında İngilizlerin fiilen işe karışmasına şimdilik ihtimal verilmiyordu. Bununla beraber İngilizlerin şimdiye kadar olduğu üzere çeşitli yollara ve oyunlara baş vurarak Rumiye'deki Ermeni ve Nasturîlerle İranlılar'ı doğudan, Nasturîlerle diğer Araplar'ı ve aşiretleri güneyden (*Cizre bölgesinden*), Bitlis ve civarındaki Kürtleri de içeriden saldırtmaya ve sınır dolaylarındaki olayları, uçaklar dolaştırmak suretiyle cesaretlendirmeye gayret edecekleri kabul olunarak önlemler alınması ileri görüşlülük olurdu.

İran bölgesinden gelmesi muhtemel sarkıntılıklara Başka- le Gurubu ve Beyazıt bölgesindeki 7'nci Aşiret Tümeni ile, Hakkâri bölgesindeki direnmelere bu bölgede toplanacak kıt'alarla, Bitlis dolayındaki ayaklanmalara 9'uncu Kolordudan gelecek kuvvetlerle, Cizre, Nusaybin ve Mardin bölgelelerinden vukuu muhtemel Arap aşiretlerinin tecavüzlerine karşı koymak için alınan tertibatı takviye etmek uygun olurdu. Bu amaçla 14'üncü Süvari Tümeninin Gaziantep ve Urfa'da bulunan alaylarla tümen karargâhının Mardin civarına geçici olarak alınması ve bu kuvvetten bir iki bölüğün Nusaybin'e

sürülmesi ve o civardan taarruz edilerek Musul'un geri alınacağına sadece propaganda niteliğinde etrafa yayılması yerinde bir önlem olurdu.

7'nci Kolordu Komutanının harekâtı bizzat yönetmek amacıyla Cizre bölgesinden uzaklaşması halinde Cizre ve Mardin guruplarını bir tümen komutanı idaresine bırakmak ve karargâhı ile genelkurmay arasındaki irtibatı daha esaslı muhafaza etmek için 14'üncü Süvari Tümen Komutanı Albay Suphi'yi hemen Cizre'ye getirmek ve görevlendirmek, işleri kolaylaştırmı olurdu.

Yapılmakta olan hazırlıklar, karşılaşılan büyük güçlerle rağmen ilerlemekte; bu arada karşı tarafın durumu da yakinen izlenmekteydi.

31 Ağustos 1924'de 7'nci Kolordunun Hakkâri ilinden aldığı bilgiye dayanarak Genelkurmay Başkanlığına sunduğu raporda: "Tedip harekâtımızda İngilizlerin uçakları ve Irak'taki kıt'alarını teşkil eden Nasturîlerle sınırimızı geçerek bizdeki Nasturîlere fiilen yardım etmeleri ihtimalinin kesin olduğu, buna engel olmak için Ankara'da biran önce yeniden siyasî teşebbüslere geçilmesinin lüzumu..." belirtiliyordu.

Genelkurmay Başkanlığının bu haberi üzerindeki düşünce kanaati ise:

"Mesele yeni bir siyasî teşebbüse girişmeyi değil, aksine girişmemeyi gerektirmekteydi. Zira, İngilizler Cemiyeti Akvama başvurarak Şemdinan, Çölemerik, Beytüşşebap güneyi yakınından geçen mevhum bir hattın güneyinin Irak'a bırakılması lüzumunu iddia etmekte idiler. Buna karşılık bizim istediğimiz halen itibarî sınır kabul edilen Hakkâri ili güney hududuna kadar olan bölgede kıt'alarımızla yerleşmekti. Lozan Antlaşması devletlerce onaylanmış olduğuna göre 20 gün

sonra Cemiyeti Akvamda Türkiye Cumhuriyetinin de Musul sorununu müzakereye katılması zorunlu idi. Bundan dolayı bu süre geçmeden önce başarı kazanılmış olması lâzımdı. Aksi takdirde Cemiyeti Akvamın aleyhimize vereceği kararın değiştirilmesi veya yargısının aksine olarak tedibata kalkışmak şekli meydana gelecekti ki, bunun pek büyük siyasî güçlük doğuracağı şüphesizdi. Bu itibarla harekâta buna göre başlamanın ve sona erdirmenin tesbiti gerekirdi. Ayrıca, haber alma ve karşı propagandaya da kuvvet ve hız verilerek İngilizlerin Irak'ta kıt'aları bulunmadığının ve sadece uçakları ile görünerek maneviyata etki yapmaya çalıştıklarının ve Nasturî kıt'alarının İngiliz elbisesi giymiş olmalarından dolayı Irak'ta İngilizler bulunduğu kanısının tamamen yanlış olduğunun yayılması ve fazla miktarda aşiretin yararlı bir şekilde harekâta katılmasının sağlanması önemliydi.

Harekâta iştirak edecek kıt'aların önceki emirlere göre toplanma bölgelerine yanaşmaları devam etmekteydi. Bu arada 3 Eylül 1924'de Genelkurmay Başkanlığı gördüğü lüzum üzerine, 14'ncü Süvari Tümen Karargâhı ile bu tümenin Urfa'da bulunan 3'ncü Alayının Mardin'e, Gaziantep'deki 54'ncü Alayının Urfa'ya alınmasını ve tümen topçusunun gerektiği takdirde Mardin'e alınmasını 7'nci Kolorduya emretmiş bulunuyordu.

Durum, hazırlıkların süratle tamamlanarak harekâta bir an önce başlanmasını gerektirdiği için en geç Ağustos sonunda başlama olanağı olup olmadığı tümen komutanlarına sorulmuştu. Alınan mütalaada harekâtın çabuklaştırılmasına engel olan başlıca iki konu vardı. Birincisi; bölgede yeteri kadar iâşe maddesi bulunmaması, ikincisi ise, sağlanabilen iâşe maddelerini kıt'alara ulaştırmak için gerekli nakil aracının yeteri

kadar sağlanamaması idi. Harcanan bütün gayretlere rağmen kıt'aların toplanma yerlerine varmaları 15 Eylül'e kadar mümkün olabilecekti. Harekâtın fazla gecikmemesi gerektiği içindir ki, 2'nci Tümen birlikleri ile 1'inci Süvari Tümeninin süratle toplanmasına ve bunlar için lüzumlu erzak ve cephanenin tedarikine çalışılıyordu. Ancak, yalnız bunlarla harekete geçildiği takdirde irtibat için gerekli telsiz telgraflar ile uçakların harekâta katılmaları mümkün olamayacaktı. Bu arada harekâta iştirak edecek aşiret erlerinin 3-5 Eylülde kararlaştırılan yerlerde toplanmaları kendilerine tebliğ edilmiş ve olumlu karşılık da alınmıştı.

Tedip harekâtını çeşitli yönleri ile hazırlamakta olan Genelkurmay Başkanlığı; karşı tarafın moralini bozmak, kendi taraf subaylarımızın, aşiret reislerinin ve erlerimizin morallerini yükseltmek maksadıyla propaganda işine de önem veriyordu. 6 Eylül 1924'de 7'nci Kolorduya verdiği emirde:

"9'uncu, 6'ncı ve 5'inci Kolordulardan birer piyade alayı ile bir dağ bataryasının Bitlis ve Cizre bölgesine süratle gönderilmekte olduğu ve Mardin'e gelmek üzere bulunan uçak bölüğünden başka diğer bir bölüğün daha yola çıkmak üzere bulunduğu ve Hakkâri ilinin güney sınırına kadar olan bölgenin askerî kuvvetlerimizle işgal edilmesinin hükümetçe kesinlikle istendiği, buna karşı koyacak her türlü engelin yok edilmek suretiyle sonucun elde edileceği haberinin etrafa yayılmasını istemekte ve bu propagandanın etkili olabilmesi için de Bitlis ve Cizre bölgelerinde şimdiden konak yerlerinin tespitini lüzumlu görmekteydi. Ayrıca, yapılacak harekâtın bütün Nasturfleri tedip için değil sadece Hakkâri ili güney sınırını işgal ve Hakkâri valisine taarruz eden çeteyi tedip maksadıyla olacağı cihetle, askerimize karşı iyi niyetle hareket

eden ve silah atmayan her şahsın ayrıksız iyi muamele göreceği ve yakalanacak çetenin Cumhuriyet hükümetimizin kanunlarına göre adalete teslim edileceği, itaatli olan diğer ahalیه ise küçük bir zarar dahi getirilmeyeceği hususlarının geniş ve esaslı bir şekilde yayılmasını istemekteydi. Kendi kıt'alarımızın morallerini zinde tutmak için de; karşılarında direnmek isteyenlerin muntazam örgüt ve kuvvetleri olmayıp, sadece yol kesen oldukları, sayıları ve silahlarının mahdut olduğu, oysa bunların tepeleyecek olan kuvvetlerimizin çok olup uçak, top ve makineli tüfeklerle donatılmış bulunduğu konularının etkili bir şekilde askere anlatılmasına..." işaret etmekteydi.

KÜRT AŞİRETLERİNİN YARDIMI

Bakanlar Kurulunun Nasturî ayaklanmasını bastırma kararı üzerine 16 Ağustos'da Genelkurmay Başkanlığı, Türkiye'de mülteci olarak bulunan Şikak Kürt aşireti Şeyhi İsmail Ağanın (*Simko'nun*) aşiretinden en çok nerelerde faydalanmak mümkün olduğunu ve bunun için neler yapmak gerektiğini, ayrıca, Şemdinan, Gevar (*Yüksekova*), Başkale, Saray bölgelerindeki aşiretlerden de ne suretle faydalanabileceği ve bunları Nasturîlere karşı kullanmanın mı, yoksa İran sınırı civarında toplu bulundurma'nın mı daha uygun olacağını Güney Doğu Sınır Komiserliği ile 7'nci Kolordu Komutanlığından sormuştu. Her iki makamın da bu konu üzerindeki düşüncelerine göre; Simko'yu 8'nci Aşiret Tümeni emrinde olmak kaydıyla Bezgavur ve Mergavur bölgelerindeki Ermenilere karşı kullanmak üzere ilkin Başkale bölgesinde toplu bulundurmak uygundu. Böylelikle, bu Ermeniler'in Nasturî tedibini güçleştirmelerine, keza, Sıdda'nın Şemdinan'a yapması muhtemel

saldırıyı kolaylaştırmak için de doğudan Hakkâri üzerine saldırmaları ihtimaline karşı elde toplu kuvvet bulundurulmuş olacaktı. Ancak, Simko'nun amaca göre kullanılması, Türkiye'ye sığındığı sırada uğradığı maddî zararların kısmen olsun kendisine iadesine bağlıydı. Şemdinan ve Gevar bölgelerindeki aşiretlerin son Revandiz meselesinde, morallerinin oldukça sarsılmış olmasına ve büyük bir bölümünün yakınlık ve akrabalıkları dolayısı ile de Sıdda'ya hayran ve bağlı olmalarına rağmen bunlardan da faydalanmaya çalışmak, özellikle Başkale ve Saray bölgelerindeki aşiretlerden ise, güney ile ilgi ve ilişkileri olmadığı için bunları teşkilâtlandırmak suretiyle kullanmak lâzımdı. Ancak, bütün bu aşiretleri, sadece İran Ermenileri'nin muhtemel tecavüzlerine karşı kullanmakta fayda vardı. Bu nedenledir ki, harekâta katılacak aşiretlere, işlerinin sağlanması, örtülü ödenekten uygun ikramiyeleri, hil'at, dürbün ve sair verilmesi, içlerinde olağanüstü faydalıklarını görülenlerin savaş veya istiklâl madalyası ile taltifi gibi teşvik edici bazı konular dikkate alınmıştır. Bunlardan başka Simko aşiretinin Başkale ilçesindeki onbir metrük köye yerleştirilmesi ve sığındığı sırada uğradığı zarara karşılık kendisine örtülü ödenekten 3 bin lira verilmesi konusu da sağlanmıştı. Bu arada karşı tarafın moralini bozmak için; 9'uncu Kolordu Süvari Bölüğünü Karaköse'ye getirmekle beraber 7'nci Aşiret Tümeni Komutanı Hacı Arif Beyi de karargâhı ile birlikte süratle Beyazıt'a göndermek ve bu arada; "Yunanlıların bir tümenini ustaca bir manevra ile esir eden Hacı Arif Beyin tümeni ile İran'a yürümek üzere Beyazıt'a geldiğini ve Van bölgesinde toplanan askerle birlikte, Rumiye'deki Nasturîlerin bir hareketine karşı İran'ı böyle bir hoşgörülüğünden dolayı perişan edeceğini gizli olarak ve özellikle kimseye söylenmemesi kaydı ile etrafa yayılması, ayrıca Hacı Arif Be-

yin de civar aşiret reislerini çağırarak bu fikrini onlara özel ve gizli olarak bildirmesi...” gibi propaganda tedbirlerine de baş vurulmuştu.

Tedip harekâtına başlamadan önce Gologoyan aşiretinin durumunu da herhalde dikkate almak gerekirdi. Zira, o sıralarda bu aşiret hakkında çeşitli söylentiler vardı. İngilizler tarafından elde edilmeye uğraşılan ve göçebe halinde bulunan bu aşiretin, tedip harekâtını kendi lehlerine zannederek bölgelerine girecek Türk kıt'alarına silah kullanmaları ihtimaline karşı tedbirli bulunmakla beraber kendilerine her türlü garanti verilerek millî maksadımıza uydurmaya çalışmak gerekti. Bu amaçladır ki, bu aşiret üzerinde pek fazla etkisi olan Şirnak aşireti reisi Süleyman Ağa maiyetiyle birlikte 1'inci Süvari Tümeni emrine gönderilmiş ve ayrıca, bu bölgede özel teşkilât kurmak amacı ile dolaşmış ve bölgenin durumunu çok iyi bilen eski Nusaybin Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı Sıtkı da Gılogoyan aşiretleri reislerine verilmek üzere hil'at ve bir takım hediyelerle birlikte 1'inci Süvari Tümen Komutanı Mürsel Paşanın yanına gönderilmişti. Bütün bu çabalardan amaç; bu aşireti emniyete almak ve harekâtın başında silah patlamadan onların bulunduğu araziden geçebilmek ve bizimle işbirliği yapmasalar bile tarafsız kalmalarını sağlamaktı. Bu bakımdan her türlü çareye baş vurulmuştu. Hükümetin gösterdiği ilgi dolayısı ile Simko'nun Cumhuriyet Hükümetine bağlılık ve sadakatının sağlanması üzerine de bu aşiretten faydalanma konusu genelkurmayca şöyle düşünülmüştü:

Bu aşiretin kullanılmasında beklenen başlıca fayda; Cemiyeti Akvamın 20 eylülde başlayacak müzakereleri sırasında Simko Revandiz'e fiilen hakim olarak oradaki ahali ile beraber İngiliz işgalini tanımayacaktı. Bu süre içinde harekâta iştirak edecek kıt'alar da Hakkâri ili güney sınırına varmış

olacaklardı. Bu arada Rumiye havalisinde toplanan Nasturîlerin Simko'nun Revandiz'e girmesine engel olmaları ihtimali dikkate alınmış olduğu için de Simko'nun Nasturîlerin böyle bir hareketini derhal kırmaması ve süratle en geç 20 veya 21 Eylülde Revandiz'e varmış olması gerekti.

Simko'nun bu harekâtı yapabilmesi için kendisine; Van ve Çölemerik sınır taburlarından güvenilir birkaç subay, bir doktor, 400–500 usta er, birkaç telefoncu ve hastabakıcı, keza, 8'inci aşiret tümeninden 500–600 aşiret eri, ayrıca, İran sınır komiserliğinden seçilecek bir komutanın Simko'ya yardımcı verilmesi uygun görülmüştü. Simko'nun emrine verilecek bütün askerî personelin sivil kıyafetli olması, İran dahilinde ve Revandiz bölgesinde kimliklerini saklayarak ne şartlar altında kalırlarsa kalsınlar aldıkları görevi asla belli etmemeleri de şarttı. Bunlardan başka Van'a gelecek olan 28'inci alaydan altı hafif makineli tüfeğin sivil kıyafetli erleri ile birlikte atlı olarak Simko emrine verilmesi ve daha sınırı geçmeden müfrezeye katılmaları konusu da düşünülmüştü.

Simko, İran'da toplanmış oldukları haber alınan Nasturîlere çatmadan Revandiz'e girdiği ve İran'da İngilizlere karşı faaliyette bulunan Şeyh Mahmut'la işbirliği yaptığı takdirde büyük fayda sağlanmış olacaktı. Esasen Türk kıt'alarının güneyde yığınak yapmaları üzerine Revandiz'deki Nasturî kıt'alarının Umadiye taraflarına alınmış olması muhtemel olduğu için Revandiz'in geri alınması kolaylaşmış olacak ve Türk kıt'alarının Hakkâri ili güney sınırına gelmesi ile Simko'nun daha yakından desteklenmesi imkanı da sağlanmış olacaktı.

Simko'yu bu tarzda kullanmanın diğer bir faydası da yapılacak harekâtın, Cemiyeti Akvamda, askerî olmaktan ziyade millî kuvvetlerle yapıldığı inancını uyandırmak olacaktı.

İÇ GÜVENLİKLE İLGİLİ SORUNLAR

Genelkurmay'ın Hakkâri harekâtı hazırlıkları ile meşgul olduğu bu sıralarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun aşiretlerle meskûn yerlerinde iç ve dış kışkırtmalar sonucu yer yer hükümetin dikkatini çekecek kadar hoş olmayan şekavet olayları cereyan etmekteydi. Bu bölge halkını huzursuz yapan ve kamuoyunu rahatsız eden bu olayların ilgililerce süratle önlenmesi zorunlu idi. Bu nedenle; aynı zamanda Bitlis vali vekili olan 2'nci Tümen Komutanı ile Van vali vekilinin bakanlıktan istekleri, Hakkâri harekâtına katılmak amacı ile Sarıkamış'tan Bitlis'e gelmekte olan alayla bataryayı Malazgirt'te alıkoymak ve bu bölgedeki şakileri tepelemektir.

İçişleri Bakanlığı kanalı ile durumdan haberdar olan Genelkurmay Başkanlığının bu konu üzerindeki görüşü ise; söz konusu olaylar tamamen iç güvenlik sorunları idi. Hakkâri olayı üzerine, yapılacak askerî harekât sırasında Bakanlar Kurulu kararı ile Bitlis'e getirilmekte olan 36'ncı Piyade Alayı ile bir dağ bataryası Bitlis ve dolaylarındaki aşiretlere karşı bir tehdit unsuru olmakla beraber aynı zamanda Hakkâri bölgesinde tedip harekâtına memur kuvvetlerin ihtiyacı olacağı ve gereğide bu kuvvetin Hakkâri bölgesine gönderilmesine lüzum hasıl olabileceği için Malazgirt'te alıkonması ve o bölgede tedip ile görevlendirilmesi doğru olamazdı.

Yapılmakta olan Hakkâri tedip harekâtı sırasında bu bölgenin hemen gerilerini teşkil eden Bitlis bölgesinde büyük ölçüde ve bir askerî hareketi gerektirecek derecede tedip faaliyetine girişmenin doğru olmayacağı düşünülmekte ve fakat İngilizlerin kışkırtması ve etkisi ile Hakkâri güneyindeki harekât sırasında Bitlis bölgesinde ayaklanma çıkmamasını sağ-

lamak için de bu bölgede ufak tefek baş gösterecek şekavet ve itaatsizliklerin şiddetle ve olduğu yerde bastırılmasını mümkün kılacak tedbirlerin alınması da gerekliydi.

ASKERÎ BİRLİKLERDE FİRAR OLAYLARI

Memleket güvenliğini sağlamak amacı ile vaki bir ayaklanmanın bastırılması için uğraşılırken, tenkili yapacak kıt'alarda çıkan üzücü olaylar komutanlıkları ayrıca meşgul etmekteydi. 4 Eylül 1924'de Genelkurmay'a gelen bir raporda; Beytüşşebap gurubundan 18'nci Alay 1'inci Bölük Teğmeni Vanlı Hurşit'in 756 mevcutlu gurubu ile ve bir süre sonra Yüzbaşı İhsan'ın yönetiminde Teğmen Rasim ve Teğmen Tevfik ile birlikte 275 mevcutlu gurubun üzerlerinde 10 otomatik, 380 tüfek olduğu halde ve Garnah ambarından 800 kilo buğday almak suretiyle bilinmeyen bir istikamette firar ettikleri bildiriliyordu. Kolorduca yapılan soruşturmada, bu dört subay, erler arasında propaganda yapmadan aralarında verdikleri karar neticesi askere emir vermek suretiyle firar ettikleri anlaşıldı. Yalnız tugay, alay ve tabur komutanları isteselerdi bu durumu önleyebilirlerdi. Zira, erlerin kıt'alarını terkettiklerini gördükleri halde müdahale etmemişlerdi. Oysa, bu komutanların o durumda komutanlık yetkilerini kullanmaları gerekirdi. Bu nedenle kolorduca divanı harbe verilmeleri kararlaştırıldı ve diğer komutanlara da hoşgörülükleri görüldüğü takdirde derhal açığa alınacakları emredildi. Ayrıca; firari Yüzbaşı İhsan ile diğer subayları tutup teslim edene genelkurmayca nakdî mükâfat verileceği, teslim edenler firarî erlerdense affedilecekleri ilgili makamlara teliğ edilmişti. Gerçekte subaylar tarafından kandırılarak firar eden bu erlerin bir bölümü kısa bir

süre sonra kendiliklerinden, bir kısmı da yakalanmak suretiyle kıt'alara katılmış oldular.

HAREKÂTIN BAŞLAMASI VE SONUÇLANDIRILMASI (8 Eylül 1924)

Genelkurmay Başkanlığı harekât bölgesindeki kuvvetlerin 12'nci Tümeden, Tümen Karargâhı, bir piyade alayı, bir topçu tabur karargâhı ve bir dağ bataryası ile takviyesini lüzumlu görmüş ve gerekli emri vermişti.

Biran önce harekâta başlamak kaygusu ile yürüyüş hedeflerine varabilen ve varmakta olan kıt'aların 8 Eylül 1924 tarihi itibarıyla yerlerini almışlardı.

Durumun gelişmesini yakinen izleyen ve harekâtın bir an önce başlaması kaygusunda olan Genelkurmay Başkanının, 10 Eylül 1924'de 7'nci Kolordudan telgrafla aldığı bilgiye göre: 1'inci Süvari Tümeni, 11 Eylül akşamı Hazil suyunu bir alayla geçecek ve Şiranis üzerine yürüyecek; bundan sonra birer gün ara ile diğer alaylar da harekete geçerek 15 Eylül 1924 akşamına kadar Süvari Tümeni Harbur suyu üzerinde Bagoga – Çelki köprüsü bölgesinde toplanacak ve Beytüşşebap gurubu ile Çölemerik gurupları da 16 Eylülde harekâta başlayacaklardı.

Hakkâri ilinin Çal'a (Çukurca'ya) kadar olan bölümünde (Harbur suyu ile Zap arasındaki bölüm) Nasturîlerin direnmesine ve durumuna tabi olunacak, İngilizler yardım etmediği takdirde 20 Eylül'e kadar Çal ile Harbur arasının işgal edilebileceği tahmin edilmekteydi.

7'nci Kolordunun Genelkurmay Başkanlığına arz ettiği

bilgiye göre, harekât bölgesindeki gurupların 9 Eylül 1924 durumu şöyleydi:

Çölemerik Gurubu: Çölemerik'te idi. İaşe ve sağlık durumunda kayda değer bir konu yoktu. Gurup Komutanlığı 200 ton iaşe maddesi satın almış, bunlardan altı tonu Başkale'den, 10 tonu Hoşal'dan, iki tonu da Van'dan yola çıkarılmıştı. Erler üzerinde ve muharebe ağırlığında bulunması gereken cephane, gurubun yanındaydı. Yedek cephane Van'dan Çölemerik'e henüz gelmemişti. Kolordu ile gurup arasındaki muhabere yalnız Çölemerik telgrafhanesi ile yapılmaktaydı. Kera vi aşireti reisi İsmail Ağa 6 Eylül 1924'de Çölemerik'e gelmiş, bütün aşiretiyle hizmete hazır olduğunu ve gurup Çölemerik batısındaki Lehvin güneyindeki sırtlara gelince, aşireti ile katılacağını bildirmişti.

Beytüşşebap Gurubu: Gurup Karargâhu, 6'ncı Piyade Alayı ve bir kudretli dağ bataryası Elk'te; 18'nci Piyade Alayı ile Krup dağ taburu Beytüşşebap'ın 4 km kuzeydoğusundaydı. 18'nci Alayın 1'inci taburunda meydana gelen firar olayı dolayısıyla tabur 80 mevcutla 1'inci bölüğü teşkil etmiş ve bu suretle 1'inci tabur, bir piyade ve bir makineli tüfek bölüğünden ibaret kalmıştı. Şırnak'taki 62'nci Piyade Alayının 2'nci taburuna katılmış bulunan firarî erler sorguları yapıldıktan sonra birliğine iltihak ettirilecekti.

Garnah'da 8 ton, Avrap'da 20 ton erzak bulunmakta, ayrıca, Pervari ile Beytüşşebap arasında çeşitli yerlerde idhar edilmekte olan erzakın mahallî araçlarla nakline çalışılmakta, gurubun gerekli erzakı Bitlis, Siirt ve Cizre'den sağlanmakta, 8 Eylül 1924'de Cizre'den 12 ton arpa, 4 ton buğday gönderilmekteydi. Gurubun yedek cephanesi Şırnak'da olup bir kısım cephane 3 Eylülde Şırnak'tan Beytüşşebap'a yola çıkarılmıştı.

Kolordu ile gurup arasında irtibat; Beytüşşebap'tan Şırnak'a kadar atlı muhabere postaları ile, buradan da Cizre'ye telgrafla yapılmaktaydı.

Şırnak – Beytüşşebap yolunda uygun yerlere konmak üzere gönderilen pırıldak postaları henüz muhabere denemelerini yapmamıştı.

Beytüşşebap gurubunun menzil hizmetini kurmak üzere 5'inci Süvari Alayı'nın 1'inci Bölüğü Meydanıçavuş'a gönderilmişti.

Harbur Süvari Gurubu, Harbul – Besbin – Kita bölgesinde bulunmaktaydı. Bu guruba yeni toplanma bölgesi olarak Çelki köprüsü ile Bagoga bölgesi gösterilmişti. Gurup Komutanlığı iki kuvvetli subay keşif kolu ile Keşan – Rumni, Keşan – Damga – Bagoga istikametlerini keşif ettirmekteydi. 1'inci Süvari Tümeninin er noksanına karşılık tertip edilen 250 er 3 Eylül 1924'de Mardin'den hareketle 10 eylülde Cizre'ye gelmiş bulunuyordu. Süvari bataryasının noksan erleri ise, Diyarbakır'daki uçaksavar bataryasından gelen usta erlerle tamamlanacaktı.

Tümen ambarı Besbin'de bulunmakta, buraya idharat kolduca yapılmaktaydı. Şimdiye kadar yapılan 100 tona yakındı. 1'inci Süvari Tümeni yeni toplanma bölgesini işgal edince tümen ambarı da Gever'e nakledilecekti.

Kolordu ile gurup arasında irtibat; muhabere atlıları ile yapılıyor, Cizre'den Cumadiye'ye kadar inşa edilmiş bulunan telefon hattı Besbin'e doğru uzatılıyordu. Tümenin yedek cephanesi Cizre'de olup parça parça tümen bölgesine taşınmaktaydı.

7'nci Kolordu Komutanlığı Genelkurmay Başkanlığına, zaman zaman gelişen hazırlık derecesini sunmakla beraber

harekât için kendi görüşü olarak guruplara verdiği talimat hakkında da bilgi vermişti.

Harekât bölgesindeki gurupların 10 eylül durumuna göre Çölemerik ve Beytüşşebap Guruplarının Kolordu Komutanlığından aldıkları talimata göre harekete geçmelerine bir engel yoktu. Yalnız bu gurupların birlikte harekete geçmeleri için süvari tümeninin, ikinci toplanma bölgesi olarak verilen çelki köprüsü ile Bagoga'ya gelişini beklemek doğru olacaktı. Süvari tümeni yeni bölgesine intikal ettiği takdirde, Gılıgoyan bölgesi geçilmiş ve Zaho bölgesindeki İngiliz idaresinin bu hareketi nasıl karşılayacağı hakkında da bir kanıya varılmış olacaktı. Aynı gün 1'inci Süvari Tümen Komutanının daha önceleri Gılıgoyan aşireti reisleri ile yaptığı temas ve telkinler neticesi bu aşiretin yapılacak askerî harekâtımız aleyhinde bulunmayacağı, Hodriş-Nasturî hattı doğusunda bulunan 4-5 Nasturî köyü dolayısıyla 1'inci Süvari Tümeni Çelki köprüsü bölgesinde toplandığı sırada bu aşiretin de Hodriş - Nasturî bölgesinde toplanacağı öğrenilmişti.

Kolordu emrine göre Beytüşşebap gurubunun harekâta 16 Eylül 1924'de başlaması kararlaştırılmış olduğu halde gurup; Nasturî yaylasındaki 3355 rakımlı tepeyi Nasturîlerin bir günden beri tahkim etmekte oldukları haberi üzerine, 6'ncı Piyade Alayı ve bir dağ bataryası ile 11 Eylül saat 20.00'de harekete geçerek 3507 rakımlı tepeyi işgal etti.

5'inci Süvari alayından bir bölük ile bir makineli tüfek bölüğü ve bir dağ bataryası Cümadiye'ye gitmek üzere 11 eylül akşamı Cizre'den hareket etmişti. O sıralarda, 1'inci Süvari Tümeni subay keşif kollarının, Zaho bölgesi halkının askerî harekâtımıza karşı olmadıklarına dair elde ettiği bilgiye dayanarak 7'nci Kolordu Komutanlığıınca Süvari Tümeninin yeni

toplama bölgesine kademe kademe gönderilmesi kararlaştırılmış ve bir süvari alayının 11 Eylülde Hazil suyunu geçerek Şiranis kalesi, Banike üzerinden Bagoga'ya ilerlemesi emredilmişti. 7'nci Kolordu Komutanlığı bu harekât sırasında Musul yönünden vakua muhtemel düşmanca harekete karşı da:

- Bir taburu Şırnak'ta, diğer taburu Mardin'den Midyat'a gelmekte olan 62'nci Alayın Harbul bölgesine alınması;

- Siirt'e gelecek olan 63'ncü Alayın, bir taburu ile Şırnak'a yaklaştırılması;

- Cizre gurubunun aynı amaçla Cizre'de bulundurulması;

- Pervari'ye alınması kararlaştırılmış bulunan 36'ncı Alayın gereğinde Cizre bölgesinde kullanılması konularını dikkate almış bulunuyordu.

Kolordu emrine göre harekâtını düzenlemiş bulunan Harbur süvari gurubunun 12 Eylülde Bisivi yönüne gönderdiği yancı bölüğü bu köy civarına yaklaştığı sırada düşman ateşine maruz kalmış ve açtığı karşı ateşle düşmanı siperlerinden atmıştı. Köyde kalanları da atmak üzere taarruz eden Teğmen Sinusi piyade ve makinalı tüfek ateşine yakalanarak iki erle birlikte şehit olmuş, bir yaralı ve beş er de kaybolmuştu.

12-13 Eylül gecesi Harbur Süvari Gurubu; tümen karargâhı, 11'inci Süvari Alayı, 14'üncü Süvari Alayı ve dağ bataryası ile Şiranis'in 10 km kadar batıkuzeyinde, 21'inci Süvari Alayı ile Şiranis'te, sağ yancısı ile de Bisivi dolayında bulunmaktaydı.

28'nci Alayın birinci kademesi 12 Eylülde Van'a gelmişti. Hudut taburunun katılması ile Başkale'de bir gurup teşkili ve aşiret tümeni erlerinden bir müfrezenin de buraya celbi lüzumu üzerine 28'nci Alayın birinci kademesi aynı gün Van'dan Başkale'ye hareket ettirilmişti.

Şırnak'ta bulunan 62'nci Piyade Alayı 2'nci taburunun, bir bölüğünü aynı yerde bırakarak Cizre gurubu emrine girmek üzere Cümadiye'ye hareketi de emredilmişti.

Kolorduca Pervari'ye alınması kararlaştırılan 36'ncı Piyade Alayı ile bir dağ bataryası 12 eylülde Bitlis'ten hareket etmiş bulunuyordu.

Cizre'de bulunan 7'nci Kolordu Komutanı, Süvari Gurubunun harekâtını yakından izleyebilmek için karargâh ileri kademesi ile birlikte Besbin'e gitmek üzere 12 eylülde Cizre'den ayrılmıştı.

7'nci Kolordu Komutanlığının 13 eylülde bir suretini Genelkurmay Başkanlığına sunduğu harekât emrine göre; Çölemerik, Beytüşşebap ve Harbur gurupları daha önce verilen talimata göre 16 eylül sabahından itibaren harekâta başlayacaklardı. Gurupların hedef ve görevleri özetle şöyleydi:

– *Çölemerik Gurubu*: Beylan güneyindeki silsileyi işgal ederek Beytüşşebap gurubu ile irtibat sağlamakla beraber Zap vadisine hakim bir durum alarak bu nehrin iki tarafındaki Nasturîler'i sıkıştırarak ve gereğinde Beytüşşebap gurubuna yardım edecek, bu gurubun daha sonraki hedef ve görevi bilâhare verilecekti.

– *Beytüşşebap gurubu*; evvelki talimata göre önce Nasturîyan yaylasını elde edecek. Bu sırada meydana gelecek direnmeleri bertaraf ederek Çölemerik ve süvari gurupları ile irtibatta bulunmak suretiyle Nasturîyan yaylasından itibaren yukarı ve Aşağı Tayyari bölgesine yönelerek bu bölgedeki direnmeleri de kırarak Çal'a doğru ilerleyecekti.

– *Harbur Süvari Gurubu*: 15 Eylülde Harbur üzerindeki Çelki köprüsü – Bagoga bölgesinde toplanacak, 16 eylül sa-

bahtı bir süvari alayı ile aşiret kuvvetlerini doğuya sürerek bunlara. Aşağı Tayyari bölgesini ve özellikle bu bölgede direnmesi muhtemel Aşita köyünü hedef verecek ve Nasturîyan yaylasından inecek Beytüşşebap gurubu ile irtibat sağlayacaktı. Süvari gurubu, öncüsü ve aşiret kuvvetleri ile aşağı Tayyari bölgesini işgal ederken büyük kısmı ile de Umadiye'den gelen istikametleri örtecek ve Umadiye kuzeyindeki Ser Umadiye silsilesinin işgalini hedef olarak alacaktı.

Cizre gurubundan Cümade ve dolayına çıkarılacak müfreze; 5'inci süvari alayından bir süvari bölüğü, bir makine tüfek bölüğü, bir dağ obüs bataryası, 7'nci Kolordu Süvari Bölüğü, 62'nci Alayın 1'inci Taburundan ibaret olup kolordu ihtiyatını teşkil edecek ve bu kuvvet aynı zamanda Zaho bölgesinde vukuu muhtemel herhangi bir teşebbüsü karşılamak ve 1'inci Süvari Tümenin'in menzil hattını temin ile görevli olacak, ayrıca, Cizre gurubundan bir süvari bölüğü, bir sahra bataryası ve 3'üncü Kolordu Dağ Telsiz merkezi Cizre'de bulunacaktı.

Süvari tümeni Çelki bölgesinde toplanırken Gılıgoyanlılar'ın da Hodriş – Nastur bölgesinde toplanması kararlaştırılmıştı. Bu hattın doğusunda 4–5 Nasturî köyü bulunmaktaydı. Bu bölgede direnmenin kırılması ve sonra da süvari tümeni ile birlikte Tayyari bölgesine ilerlemeleri bunlara hedef olarak verilmişti. Bununla beraber Beytüşşebap gurubunun sağ yanı her ihtimale karşı gözönünde tutulacaktı.

Süleymaniye Milletvekili Fettah Bey komutasında 1'inci Süvari Tümeninden bir bölük Şırnaklı ve ayrıca Gürürlülerden toplanacak 200 kişilik kuvvetin Billur – Gürür yolu ile 15 Eylülde Rumiye'ye vararak Beytüşşebap gurubu ile irtibat kurması 1'inci Süvari Tümenince tertiplenmişti.

140 Musul Sorunu ve Nasturî İsyanı

Zap suyu ile Habur arasındaki bölgenin işgaline matuf olan birinci hedefin elde edilmesinde cümleye başarı temenni edilmekteydi.

7'nci Kolordu bu emri verdiği sırada harekâta katılacak diğer birliklerden: 63'üncü Piyade Alayı Siirt'te; 62'nci Alay Karargâhı ile bir tabur Midyat'tan Cizre'ye yürüyüşte;

14'üncü Süvari Tümen Karargâhı ile 3'üncü Süvari Alay Mardin'e yürüyüşte; 12'nci Tümen Karargâhı, bir piyade alayı, Topçu Tabur Karargâhı ve bir dağ bataryası Sarıkamış'tan Bitlis'e gelmek üzere yürüyüşte; altı uçak kısmen Resülayn'e gelmiş bulunmaktaydı.

7'nci Kolordu Komutanı'nın henüz Cizre'nin 40 km doğusunda Cumade mevkiinde bulunduğu 13 eylülde Harbur süvari gurubunun harekâtı, önceki talimat ve münferit emirlerle göre şöyle olacaktı:

11'inci Süvari Alayı ile Şırnak aşiretleri öncü olarak Bisin'den hareketle Şıranis, Banike, Balona, Damga üzerinden Çelki köprüsü – Bagoga bölgesine gelecek, 21'inci Süvari Alayı ile bir dağ bataryası 14 eylülde büyük kısım olarak öncüyü takip edecek, bu alaydan bir süvari bölüğü ile bir kısım Şırnak aşireti erleri sağ yancı olarak Birkar, Birsivi, Avkini, Baruşki, Bernona, Çiraga üzerinden Bagoga'ya gidecek, 14'üncü Süvari alayından bir bölük ile Goyanlıların Gürür aşiretinden 200 kişiden mürekkep Fettah Bey müfrezesi 12 eylülde Harbul'dan hareketle Billur üzerinden Rumeni'ye gidecek ve buradan Beytüşşebap gurubu ile irtibat kuracak.

14'üncü Süvari Tümeni Tugay Komutanı emrinde bulunan 5'inci Süvari alayından bir süvari bölüğü, bir makineli tüfek bölüğü, 7'inci Kolordu Süvari Bölüğü ve bir obüs bataryası 13/14 Eylül gecesi Hazil suyu üzerinde Küsaf civarında

Zorova mevkiine giderek buradan süvari gurubunun menzil hattını temine ve Zaho bölgesinden vukuu muhtemel bir teşebbüsü karşılamaya çalışacak, 12 Eylül 19124'de Şırnak'tan hareket etmiş bulunan 62'nci Piyade Alayı 2'nci Taburu bu guruba katılacaktı.

Kolordunun noktaî nazar olarak guruplara verdiği talimatı ve sonraki harekât emrini genellikle uygun gören Genelkurmay Başkanlığı; yapılacak tenkil harekâtı sırasında İngilizler fiilen müdahale etmedikleri takdirde statüko hududunu tecavüz etmemiz, özellikle muntazam kıt'alarla geçmememiz gerekeceği için kolordunun harekât bakımından Harbur gurubuna verdiği talimatta değişiklik yapılmasını lüzumlu görmüştü. Genelkurmayın bu konudaki düşüncesi; şimdiye kadar alınan bilgilere göre, İngilizlerin Birsivi, Balona, Çakallo ve Katrış'te sınır karakolları olduğu için bu hat geçilmemeliydi. Ayrıca, Beytüşşebap gurubu Nasturîyan yaylasını işgal edeceğine göre, bu gurup ya Yukarı Tayyari sırtlar hatına veya Aşağı Tayyari'nin hemen kuzeyindeki sırtlar hattına gönderilecekti. Süvari Tümeni Ser Umadiye'ye gönderildiği takdirde tek başına kalacağından bu tümenin akıbetini düşünmek lâzımdı. Bu nedenle bu tümenin Develidağı üzerinden, Gümrü kalesinden, Bido, Muy, Derbeşki köyleri kuzeyindeki sırt hatından sevk edilmesi ve Ser Umadiye'ye gerekirse aşiret keşif kolları gönderilmesi uygundu. Bu suretle Beytüşşebap gurubu ile irtibat kolay olacağı gibi, halkı İslâm olan Pervari bölgesi, süvari tümeninin yanını nisbeten olsun, korumaya yardım etmiş olurdu.

Bir yandan ayaklanmayı bastırma tedbirleri alınırken diğer yandan da ayaklananların durumu yakinen izlenmekteydi. Genelkurmay Başkanlığı'nın 7'nci Kolordu Komutanlığından

aldığı istihbarat raporlarına göre; Nasturîler'in önceleri Türk askerine karşı mukavemet göstermek istemediklerini bazı vesilelerle belirttikleri halde, son günlerde Marinao'nun babası Davut'la bir İngiliz albayının bütün Nasturî reisleri ile temas ederek "Siz birkaç gün savaşarak mukavemet edin, biz imdadınıza yetişiriz. İngiliz hükümeti ve diğer devletler Türk hükümeti ile siyasî temaslara geçerek sizi kurtarır ve böylelikle mesele halledilir" tarzında teminat vermeleri üzerine durum aleyhe değişmiş görünmekteydi. Türkler'e eğilimli olanların durumu ise; 1'inci Süvari Tümen Komutanının birkaç gündür yapılan harekât sırasında güneydeki halk ve aşiretler hakkında aldığı bilgi ve edindiği kanaate göre; işgal yıllarının kahredici etkisi ve İngiliz idaresinin çıkarıcı oluşu sebebiyledir ki, güneyde yerleşmiş olan halk kuzeydekilerden çok fedakârca ve gerçekten hükümete hizmet isteğindeydiler. Fakat tenkil için girişilen harekâtın geçici ve sadece Kürt ve Nasturî olayları ile ilgili oluşu ve başarıya ulaştıktan sora kıt'aların çekilmeleri halinde tek başlarına kalacaklarını dikkate almakta ve bu takdirde İngilizlerin daha çok tehdidine ve daha feci mezalimine maruz kalacakları düşünce ve korkusundaydılar. Hatta kuzey bölgedeki aşiretlerin de aynı düşüncede oldukları öğrenilmişti. Oysa, Türk hükümeti giriştiği Nasturî harekâtını genişletmiş ve Musul'u geri almak gibi ciddî ve gerçek teşebbüslerde bulunmuş olsa, bütün güney aşiretlerinin harekâta katılarak Nasturîlere ve İngilizlere karşı savaşmalarının mümkün olacağı anlaşılıyordu.

1'inci Süvari Tümen Karargâhı, 11'inci Süvari alayı, 14'üncü Süvari Alayı ve dağ bataryası ile Şiranis'in 10 km batıkuzeyinde; 21'inci Süvari Alayı ile Şiranis'te; sağ yancısı ile Birsivi dolayında bulunan süvari gurubu 14 eylül sabahı

saat 08.00'de Zaho istikametinden gelen üç İngiliz uçağının bir saat kadar bomba ve makineli tüfek ateşine maruz kalmış, 3 şehit, 12 yaralı vermiş, 19 hayvan yaralı, 24 hayvan ölü, 9 hayvan da kaybolmuştu. İngiliz uçaklarının daha önceki uçuşlarında ateş açmayıp da bu kez ateş etmelerine neden, sağ yancının kısmen Irak sınırını tecavüz etmesiydi. Bu itibarla Genelkurmay Başkanlığı Harbur Süvari gurubunun Irak hudut karakollarının bulunduğu hattın güneyine geçmemesi konusunda kolorduyu uyarması üzerine, gurup durumdan haberdar edilmiş ve yancının bu hattın kuzeyine alınması sağlanmıştı.

Gaziantep'te bulunan 54'üncü Süvari Alayı 14 eylülde Urfa'ya intikal etmiş, Başkale'ye alınacak olan 28'inci Piyade Alayının ikinci kademesi Van'a varmış bulunmaktaydı. 12 Eylülde Cizre gurubu emrine girmek üzere Şırnak'tan hareket emrini alan 62'nci Piyade Alayının 2'nci Taburu Cumade civarına gelmiş, aynı gün Bitlis'ten hareket eden 36'ncı Alay ise Siirt'e varmıştı.

Beytüşşebap gurubundan 6'ncı Alay ile bir bataryanın 11 eylülde 3507 rakımlı tepeyi ele geçirmesinden dört gün sonra gurubun diğer kısmı 15 eylülde Diyarızır gediğine hareket etti. Bu arada, Gavdan, Menhuran, Pavrız, Bardino, Kiravi aşiretleri guruba gelerek hizmete hazır olduklarını bildirmişler ve bunlardan 500-600 silahlıının harekâta iştiraki mümkün görülmüş, ayrıca dehalet eden Zeşiriki aşiretinin de 300 tüfekte hizmete hazır olduğu öğrenilmişti.

11'inci Süvari alayı, bir topçu takımı ve Şırnaklılardan 150 aşiret erinden mürekkep müfreze keşif yapmak, Goyanlılarla birleşmek ve duruma göre geçit hazırlamak üzere Tugay Komutanı Ethem Beyin komutasında 15-16 eylül gecesi Ba-

goga'ya varmış, bu arada Çelki köprüsünde bulunan Nasturîlerin 15 eylülde Umadiye yönünde savuştukları ve 15 erkek, 10 kadın ve 9 çocuğun dehalet ettiği, Çakallo'nun el'an Nasturîlerle meskûn bulunduğu öğrenilmişti. Ayrıca, 3'üncü Süvari Alayı da 15/16 eylül gece yarısı Diyarbakır'dan Mardin'e hareket etmiş bulunuyordu.

3507 rakımlı tepeyi elinde bulunduran 6'ncı Piyade Alayı bugün tekrar harekete geçerek 3355 rakımlı tepenin doğusunda Serasipido kuzeyindeki silsileyi düşmandan temizlemiş ve 3355 rakımlı tepedeki Nasturî mevzilerinin arkasını almıştı.

Çölemerik gurubunun; kolordu emrine göre, bir kısım kuvvetle kendilerine tahsis edilen bölgeyi (*Beylan güneyindeki silsile*) işgal etmesi üzerine Nasturîler Romaşmo, Zorova ve dolayındaki köyleri boşaltarak Valto dağı mağaralarına çekildiler. 15/16 eylül gecesi Bagoga'ya gelen Ethem Bey Müfrezesi 16 eylül sabahı olaysız olarak Çelki'ye girmiş, Fettah Bey müfrezesi ise, 16/17 eylül gecesi Çelki'ye gelerek gurup küt'aları ile birleşmişti. 14 eylülde Siirt'e gelen 36'ncı Alay, 16 eylülde Pervari'ye hareket etmiş bulunuyordu.

Genelkurmay Başkanlığı Bitlis'in boş bırakılmaması lüzumu üzerine Siirt'e gelmiş bulunan 63'üncü Alaydan iki ağır makineli tüfekte takviyeli bir bölüğün tekrar Bitlis'e gönderilmesini emretmişti.

Süvari gurubunun 16 eylülde yapacağı harekât şöyle olacaktı:

Tugay Komutanı Ethem Beyin komutasında Şırnak ve Goyan aşiretleri ile 11'inci Süvari Alayı Çelki ve Bagoga'dan Harbur suyunu geçerek Aşağı Tayyari bölgesine ilerleyecek ve Aşıta yönünde taarruza başlanacak. Fettah Bey müfrezesi

gece saat 03.00'de Harbur suyunu geçerek Bize, Alamon, Kiranos bölgesindeki Nasturîlere karşı harekete geçecek, süvari gurubunun büyük bölümü Bagoga civarında bulunacak ve bu harekât topçu bataryasının desteğinde yapılacaktı. 62'nci Alay Karargâhı ile bir tabur da 16 eylülde Cizre'ye varmış bulunuyordu.

Cizre gurubu, 16 eylülde şu durumda bulunmaktaydı:

Piyade taburu ile bir dağ topçu takımı Şiranis'te; 7'nci Kolordu Süvari Bölüğü ile bir makineli tüfek takımı Deştima-sek'te; kalan bölüm ve gurup karargâhı Kita'da idi.

Beytüşşebap gurubu 17 eylül saat 09.00'da piyade ve topçu ateşi desteğinde ilerleyerek 3355 rakımlı tepeyi işgal etmiş, gurupla birlikte bulunan aşiretler ise, Aşita kuzeyindeki sırtları işgal amacıyla ileri sürülmüştü. Bunlar saat 16.00'da, 6'ncı Alayın himayesinde kısa bir çatışmadan sonra zayıatsız olarak Aşita'yı aldılar. İltihakları beklenen Goyan aşiretleri 17 eylül sabahı guruba iltihak etmişlerdi. 14'üncü Süvari Alayının 3'üncü bölümü ve bir kısım Goyanlılar aynı gün Alamon, Kiranos üzerinden ilerleyecek ve 6'ncı Alayın karşısındaki 3355 rakımlı tepedeki Nasturîlerin yan ve gerilerini tehdit edecekti. Diğer Goyanlılarla Şırnaklılar ise; Alamon, Kiranos güneyinden ve Arot üzerinden Aşita'ya ilerleyecek, büyük bölüm Şırnaklılar'ı takip edecek, 21'inci Süvari alayının diğer bölümleri Bagoga'da kalacaktı. Fakat Goyan aşiretinin fazla cephane almak için süvari gurup komutanlığına yaptıkları istek itaatsizlik derecesine vardığı için komutanlıkça yapılan sert davranış ve ihtar üzerine yaptıklarına pişman olduklarsa da, süvari gurubu, harekâtına bir gün gecikme ile devam zorunda kaldı. Ve Beytüşşebap gurubunun 3355 rakımlı tepesi almasında yakın etkisi olmadı.

14'üncü Süvari Tümen Karargâhı ile 3'üncü Süvari Alayı 17 Eylülde Mardin'e gelmiş, Siirt'te bulunan 63'üncü Alayın 2'nci taburu Şırnak'a gitmek üzere hareket etmişti.

Çölemerik gurubu bir bölüm kuvvetle 16 Eylülde Beylan güneyindeki silsileyi işgal etmesinden sonra büyük bölüm 18 Eylülde Mezurka köyüne gelerek Beylan'ın güneyindeki sırtlar hattına postalar bırakmak suretiyle Çamga köyüne kadar olan bölgeyi işgal etmesi üzerine, Bubinsuyu'nun Zap'a birleştiği yere kadar olan bölümdeki Nasturîler kâmilen Zap'ın doğusuna çekilerek Martmıram dolayındaki mağaralara gizlendiler. Yukarı Tayyari Nasturîleri ile Nuhup Nasturîleri de Valto dağının doğusunda ve güneyindeki mağaralarda toplandılar.

17 Eylülde 3355 rakımlı tepeyi işgal eden Beytüşşebap gurubu, 18 Eylülde Serasipido kuzeyi – Aşıta'nın 4 km kuzeyi hatı ile 3507 rakımlı tepe bölgesine gelmiş bulunmaktaydı.

Genelkurmay Başkanlığı, Nasturî ayaklanmasının memleket için hayati önemini sezdiğinden tedip harekâtının mahallen sevk ve idaresinin 3'ncü Ordu Müfettişliğince yapılmasını ve Ordu Müfettişi Cevat Paşanın Erzincan'dan Diyarbakır'a gitmesini emretti.

28'nci Alayın ikinci kademesi bu gün Başkale'ye gitmek üzere Van'dan hareket etmiş, 16 Eylülde Siirt'ten hareket eden 36'ncı Alay bu gün Pervari'ye gelmiş bulunuyordu. 18 Eylül günü harekâta devam edebilen süvari gurubu Yukarı Çelki bölgesine geldiği zaman Alamon, Bize ve Kiranos'daki Nasturîler köylerini terk ederek Aşıta'ya çekildiler.

Beytüşşebap gurubu karşısında 600 kadar tahmin edilen Nasturînin 6'ncı Alay cephesine yaptığı taarruz, makineli tüfek ve topçu desteğinde yapılan karşı taarruz ile kırılmış ve

neticede asilerin çoğu öldürülmüş ve bir kısmı da civardaki Nasturîler'le birlikte ve perişan bir halde Pervari'ye çekilmişlerdi. .

7'nci Kolordu Komutanlığının harekâtın bundan sonraki dönemine dair Genelkurmay Başkanlığına sunduğu ve tasvibini aldığı plâna göre; Nasturîyan yaylası süvari gurubunun yardımı ile Beytüşşebap gurubu tarafından zaptedildikten sonra Aşita işgal edilecek ve Beytüşşebap gurubu Çal'a ilerleyecek. Bu sırada süvari gurubuna Aşita bölgesi batısında uygun bir tertip alınacak ve Beytüşşebap gurubundan bir piyade alayı Zap nehri ile Harbur arasındaki bölgenin keşif ve emniyetine memur edilecek, Beytüşşebap gurubu karargâhı ile diğer alayı Zap doğusuna geçirilecek ve Zap'a kadar olan harekâtın birinci aşaması bu suretle sona erdirilecek ve Çölemerik, Gevar, Şemdihan arasındaki ikinci aşamasının uygulanmasına geçilecekti. Şimdilik süvari gurubunun olağanüstü bir zorunluk olmadıkça daha doğuya alınmaması düşünülmekteydi. Çünkü mesafe uzadıkça bu gurubun iaşesindeki zorluk da çoğalmaktaydı.

Harbur ile Hazil suyu arasındaki bölgenin temini işi Şiranis, Banike, Damga hattında bulunan 62'nci Piyade Alayına verilmiş olacaktı.

14'üncü Süvari Tümen Komutanı Suphi Bey ile karargâhının Cizre'ye gelmesi emredilmiş, geldiğinde 5'inci Süvari Alayı ile sahra ve obüs bataryası da emrine verilerek bu kuvvete Hazil suyunun batı bölgesini temin görevi verilecekti. Hazil suyunun daha doğusundaki arazi sahra ve dağ obüs bataryalarının hareketine elverişli değildi.

Süvari gurubunun Aşita bölgesinde cereyan eden harekâtı ise:

148 Musul Sorunu ve Nasturî İsyanı

19 Eylül günü Arot'un batıkuzeyindeki tepelerde başlayan müsademedede, ilerideki kıt'alarımızın takviyesi üzerine uzun süre devam edememiş ve düşman çekilmişti. Takip amacı ile 14'üncü Süvari alayı, bir batarya ve 21'inci Süvari Alayı Arot güneyinden Aşıta'nın güneyi istikametinde çekilen düşmanı takip etmiş, 11'inci Süvari Alayı, Şırmak ve Goyan aşiret kuvvetleri ile gurup karargâhı Arot üzerinden Aşıta istikametine ilerlemişti. Arot istikametinde ilerleyen gurup kıt'aları arazinin engelliği sebebiyle ancak güneşin batmasından sonra Arot'un iki saat kadar doğusundaki boğazı elde ederek aldığı tertibatla geceyi geçirmiş, 14'üncü Süvari Alayından bir bölükle aşiretlerden ayrılan bir kısım kuvvet Arot'un güneyindeki sırtları elinde bulundurmuştu.

Takibe memur 14'üncü Süvari alayı, 21'inci Süvari alayı bir batarya ve Hüsam Ağanın komutasındaki Gürürlüler Aşıta'nın güneybatısındaki sırtlarda yeniden düşman ateşine maruz kalmış ve açılan karşı ateş üzerine pek az devam eden ufak bir müsademededen sonra düşmanın tekrar çekilmesi nedeniyle Aşıta'ya kadar ilerlemiş ve geceyi, 14'üncü Süvari Alayı Aşıta'da; 21'inci Süvari Alayı Aşıta'nın güneybatısındaki tepede; 11'inci Süvari Alayı Arot dolayında geçirmişti.

Saat 14.30'da üç İngiliz uçağı Bisbin'den Şıranis'e gitmekte olan 62'nci Alayın 2'nci Taburuna üç saat taarruz etmiş ve 500 kadar bomba atmıştı. bu hava taarruzunda 8'nci Bölük Komutanı Üsteğmen Sadullah ile 6 er şehit, 15'i ağır, 10'u hafif olmak üzere 25 er ve 9 hayvan yaralanmıştı.

Arot çevresinde geceleyen 11'inci Süvari Alayı ve burada bulunan aşiretler hareket ederek saat 09.00'da Aşıta'ya geldiler ve Beytüşşebap gurubu karargâhı ile birleştiler.

İngiliz hava taarruzlarını kesmek için Genelkurmay Baş-

kanlığı kolorduya verdiği emirde; propaganda niteliğinde olmak üzere İngiliz karakolları bulunan Birsivi, Balona, akallo hattı kuzeyine bir kez daha tayyare taarruzu olursa İngilizlerin statüko hududunu tanımamakta ısrar etmekte oldukları anlaşılacağı cihetle, ordunun harekâtında serbest kalacağı ve vaki olacak mukabeleden meydana gelecek mahzurlardan dolayı doğrudan doğruya İngilizlerin sorumlu tutulacağı söylenilerinin süratle Zaho ve Umadiye bölgesine yayılmasını istemektedir.

17 Eylülde Siirt'ten hareket eden 63'üncü Alayın 12'nci taburu bugün Şırnak'a ulaşmış, Mardin'e gelmiş bulunan 3'üncü Süvari alayından bir bölük Nusaybin'e gönderilmişti.

18 Eylülde amga köyüne kadar olan bölgeyi işgal etmiş bulunan Çölemerik gurubu büyük bölümü, 21 eylülde Mezrug'a'dan Zap suyunu geçerek Zorova'yı işgal etmiş bulunan müfreze ile birlikte Valto dağına ilerlediler. Her iki kuvvet Sırta, Martmiran, Hedyana köylerini işgal ederek Nasturîlerin buldukları mağaraları kuşattılar ve teslim olmaları için haber gönderdiler. Teslim olmadıkları takdirde mağaralara topçu ateşi açılacağı da bildirilmişti. İngilizlerin hava keşfi ve taarruzları aralıksız devam etmekteydi. Bugün saat 15.30'da Zaho'dan gelen İngiliz uçakları Şiranis güneyindeki Deştmaşek köyü civarında bir deve kafilesini bomba ve makineli tüfek ateşi altına almış, 40 deve ölü, 20 deve ile 2 deveci yaralanmıştı.

Yapılmakta olan harekâtı çeşitli yönlerde güçleştiren bu durum karşısında 7'nci Kolordu Komutanı Genelkurmay Başkanlığına yaptığı teklifte: "Uçaklara karşı savunma silahlarımızın bulunmaması, ikmal kollarının hareketine elverişli yegâne menzil hattının zarurî olarak Şiranis üzerinden geç-

mekte bulunması ve menzil hattımıza 15–20 km mesafede olan Zaho'daki İngiliz uçaklarının devamlı taarruzları dolayısıyla bu hat üzerinde nakliyat olanağı kalmadığını ve iaşe müşkilâtı başgösterdiğini, esasen kira ile ikna edilerek müşkilâtlâla göreve sevk edilen kabilelerin hava saldırısı olduğu zaman dağıldıklarını ve savuştuklarını;

Sona ermek üzere olan harekâtımızı iaşe ve nakliyat bakımından zor durumda bırakmamak ve Cizre'den doğuya giden menzil hattımızı emniyetli bir konuma sokabilmek için İngiliz hava taarruzlarının siyasi teşebbüslerle men'i veya harekâtın Zaho ve Umadiye'ye kadar genişletilmesi lüzumunu..." belirtmiş bulunuyordu.

Genelkurmay Başkanı aynı kanıda değildi. Ona göre; Zaho işgal edilse dahi İngiliz uçakları uçabilir ve saatte 180 km yaptıkları için de üç saat havada kalabileceklerine göre herhangi bir zorluğa uğramadan Çölemerik, Şırnak ve Cizre bölgeleri üzerinde bir saat kadar bomba taarruzu yapabilirlerdi. Bu nedenle menzil nakliyatımıza hava taarruzları yapmakta ısrar ettiklerine göre, Şiraniş–Bagoga hattı üzerinde yapılacak her türlü harekâtı geceye inhisar ettirmek, erleri ve hayvanları gündüzleri hava saldırılarından emin yerlerde bulundurmak ve taarruz eden uçakları makineli tüfeklerle düşürmeye çalışmak, zayıatın azalmasını sağlamış olacaktı. Bu arada, ilk hava taarruzu nedeniyle, İngilizlere yapılan siyasî teşebbüslere daha etkili şekilde devam edilmekteydi. Buna rağmen hava taarruzu devam ettiği takdirde Zaho ve Umadiye'nin işgaline karar vermek kuvvetle muhtemeldi. Ancak bu işgalin etkisiz kalması ve İngilizleri daha büyük ölçüde hava taarruzlarına mecbur etmesi ihtimali de kuvvetliydi. Bunun için de işgal ettiğimiz yerlerde durmak suretiyle sonuç üzerine etkili olama-

yacağımıza göre daha çok zayıt verebilirdik. Bu nedenle, İngiliz uçaklarının esas meydanları ve tesisleri nerelerde ise oralara kadar gidilerek tahrip etmek ve İngilizlerin hava taarruzlarını durdurmak zorunluğunda kalınabilirdi. Bu nedenle harekâta bu ihtimallere göre derhal başlanabilecek şekilde derhal yeni hazırlıklara başlanması ve emir verilir verilmez amacı başarı ile elde etmeye yeter kıt'aların kullanılması ve sonuna kadar harekâtın devam ettirilmesi gerekecekti.

Genelkurmay Başkanlığı bu konu üzerinde 7'nci Kolordu Komutanlığı ve 3'üncü Ordu Müfettişliğinin düşüncelerini sormakla beraber aynı görüşü başbakanlığa da teklif etmişti. Bu teklifte; menzil hattımızın İngiliz hava meydanlarına yakın oluşu nedeniyle büyük fedakârlıklarla daha kuzeye alındığı takdirde en çok bir ay sonra yağacak kar dolayısıyla gidiş geliş kesileceği için kıt'alarımızın kanı pahasına girilmiş olan bu yerlerin boşaltılması zorunluğunda kalınacağına ve neticede Nasturîlerin eski yerlerine dönmüş olacaklarına işaret edilmekte, bu takdirde bölgedeki aşiretlerin hükümete muhalif olacakları ve propaganda etkisinin artması ile de İngilizlere temayül edecekleri ve sonunda hükümetin siyaseten yenilmesi ve maksadına ulaşamaması gibi bir durum hasıl olacağına değinmekteydi. Bu durumu iyi bilen İngilizler hareket yapan kıt'alarımıza taarruza lüzum görmeyerek statüko hududunun yakınından geçen bu menzil hattımıza kendilerine has olan inat ve ısrar ile ve usandırıcı bir tarzda hava taarruzlarına devam ettikleri ve dört gün içinde biri subay olmak üzere 14 şehit, 15'i ağır olmak üzere 43 er yaralı zayıtına neden oldukları, buna karşılık yalnız siyasi teşebbüsle yetinilerek fiilen mukabele edilmediği takdirde devam edecek olan hava saldırılarının kıt'alarımızın ve özellikle aşiretlerin morallerini bo-

zacağı gibi pek çok zayıatı da gerektireceği belirtilmekteydi.

Yapılan siyais teŖebbüslerimize rağmen İngilizlerin statüko hududumuz dahilindeki menzil hattımıza devamlı hava taarruzları ve Rumiye Ŗehbenderimizin DıŖıŖleri Bakanlığına sunduğu istihbarat raporuna göre, Süleymaniye ve dolaylarından alınarak Revandiz bölgesine gönüllü asker sevketmelerine bakılırsa, Musul sorununu Cemiyeti Akvam ne suretle çözmeye karar verirse versin, silahla halle karar verdikleri anlaŖıldıđından, İngilizleri bu tasavvur ve maksatlarından vazgeçirmek ve hava taarruzlarına etkili bir Ŗekilde engel olmak ve halen statüko hududunu geçmemekte ısrar etmeyeceğimizi ve Musul meselesini aynı Ŗekilde silah gücü ile halle azmetmiŖ olduğumuzu anlatmak için İngilizlerin 24 saatlik bir mühletle ve Ŗiddetle protesto edilmesini ve stotüko hattını tecavüz etmediğimize ve ilk protestomuza rağmen bu hat kuzeyindekikıt'alarımıza devam eden ve önemli zayıatı mucip olan ava taarruzlarına kesinlikle son vermedikleri takdirde tecavüz suretiyle İngilizlerin ihlâlde ısrar etmekte oldukları bu duruma, bütün sorumluluğu onlara ait olmak üzere tarafımızdan da uymak zorunluğu kalmayacağı ve ordumuzun harekâtında serbest kalacağının tebliğ edilmesini ve bu Ŗiddetli protestomuza rağmen hava taarruzları herhangi bir bölgemize devam etiği takdirde derhal Zaho ve Umadiye'nin kıt'alarımız tarafından iŖgal edilmeleri lüzumu açıkça belirtilmiŖ bulunuyordu.

Genelkurmay BaŖkanlıđı, İngilizlerin böyle Ŗiddetli bir teŖebbüs kaŖışında tecavüzden vazgeçecekleri kanısındaydı. Zira İngilizlerin Mısır, Sudan, Irak ve Hicaz'da elveriŖsiz durumda bulunmaları nedeniyle Musul meselesinin halinde Türkiye ile bir savaŖı göze alacak kadar ileri gideceklerini sanmamakta idi. Bununla beraber İngilizlerin tecavüzde inat

ve ısrar edecekleri ihtimali de göz önüne alınarak yalnız Za ho ve Umadiye'nin işgali ile yetinilmeyeceğini ve İngilizler Musul'dan tamamen atılmaya kadar harekâtın genişletileceği ve bunun için gerekli seferberliğin de yapılarak yeni harekât için gerekli tedbirlerin alınması lüzumunu da teklif etmiş bulunuyordu.

Hakkâri tedibatı neticesinde İngilizlerle bir savaş ihtimalini dikkate alan Genelkurmay Başkanlığı; seferberliğe hazırlık olmak üzere 7'nci ve 5'inci Tümenlere halen 7'nci Kolordu emrinde bulunan 1'inci ve 14'üncü Süvari, 2'nci ve 17'nci Piyade Tümenleri ile 28'inci, 36'ncı ve 9'uncu Kolordudan gönderilmek üzere hazırlanan 34'üncü Piyade alaylarının seferberlikleri için gerekli silah, cephane, elbise, gıdâ vs. şimdiden yerlerine sevklerinin sağlanmasını Millî Savunma Bakanlığından istemiş bulunuyordu.

16 Eylülde Siirt'ten hareketi emredilen 63'üncü Alayın iki makineli tüfekle takviyeli 2'nci Bölüğü 19 Eylülde hareketle 21 Eylülde Bitlis'e varmış, 18 Eylülde Van'dan hareket eden 28'inci Alayın ikinci kademesi bugün Başkale'ye gelmiş bulunuyordu.

Nasturîlerin bulunduğu mağaraları kuşatan ve teslim olmalarını ihtar eden Çölemerik gurubunun nizamî ve aşiret kuvvetleri makineli tüfek ateşi desteğinde Valto dağına kadar ilerlemiş olduğu içindir ki, Nuhup deresi dolayında Semdar sırtları hattına kadar olan kısımda Nasturîlerden eser kalmamıştı. Nasturîler'in teslim olmamakta direnmeleri nedeniyledir ki, aynı gün Martmıram dolayındaki mağaralara topçu ateşi açılmış ve bazı mağaraların içine birkaç isabet kaydedilmişti. Eşküyaya teslim olmaları için tekrar haber gönderildiği halde asiler teslim olmamakta direnmekteydiler. 23-24 Eylül

gecesi su doldurmak amacıyla mağaradan çıkıp dereye inen 3-4 Nasturî açılan ateşle öldürüldü. 24 Eylül günü Valto dağı üzerinde Nuhup deresi kuzeyindeki tepelere kadar olan bölgede Nasturîler'den eser kalmamıştı. Sonradan alınan raporlardan öğrenildiğine göre; guruba mukavemet eden silahlı Nasturîler 40 kadar olup bunların mağaralarda sıkışıp kalanlardan gayrisi, Mülk İsmail ile beraber kâmilin ve Mülk Hoşabe hariç Aşağı Tayyarililerin de tamamı Umadiye'ye kaçmışlardı. Mağaralarda bıraktıkları biri yaralı olmak üzere 5 kadın, biri yaralı ve biri malül 2 erkek ve 8 küçük çocuktan ibaretti. Yaralılara ilk tedavileri yapılmış, kaçanları takip için bir kısım müfreze ve aşiret kuvvetleri gönderilmişse de kimseyi yakalamak mümkün olamamıştı.

Kolordu komutanının Genelkurmay Başkanlığına sunduğu rapora göre; iâşe temini güçlüğü nedeniyle Çölemerik gurubunun yaptığı harekâttan şimdiye kadar pek istifade mümkün olamamıştı.

27 Eylülde Bido'da bulunan 14'üncü Süvari Alayı Umadiye'den gelen ve kuvveti 500'den fazla olduğu tahmin edilen ve makineli tüfeklerle donatılmış Nasturîler'in taarruzu karşısında kademe kademe geri çekilmiş ve Nasturîler Bido köyünü yağma etmiş ve yakmışlar, köy halkı Aşıta'ya çekilmişti.

Harekâtın bir an önce sona erdirilmesi kaygusunda olan genelkurmay Başkanlığı, Çölemerik gurubunun Valto dağına işgal etmesi ile Nasturî meselesinin icraat kısmına ait arazi bölgesinin işgal edilmiş sayılmayacağı, Çal'ın fiilen işgali ve ileri karakollarımızın Zıp kenarına kadar güneye sürülmesi lüzumunu emretmişti.

7'nci Kolordu Komutanlığının harekâttan sonra alınacak tertibat hakkındaki sorusu üzerine, Genelkurmay Başkanlığı-

nın ileri sürdüğü görüşe göre; Cemiyeti Akvam, Musul meselesi üzerinde İngilizlerin ve bizim düşüncelerimizi öğrenmiş olduğu içindir ki, soruşturma sonucu bu meselenin bir süre sonra tekrar görüşülmesine karar vermişti. İngilizler bu meseleyi Cemiyeti Akvama götürdükleri zaman Türkiye’de kuvvetli bir ihtilâl ortamı hazırladıkları kanısında idiler. Hatta, böyle bir ihtilâli bastırmak için kullanılacak kıt’alara dahi fesat ve ihtilâl düzenini soktuklarını sanıyorlardı.

Nasturî tedibatının ve içteki ihtilâl kışkırtmalarının başarı ile ve süratle giderilmesi, Cemiyeti Akvamın ilk müzakereleleri sırasında, İngilizlerin başarılı olmalarına ve duruma hakim bir tavır takınmalarına engel olmuştu. Bu nedenle İngilizler bundan sonraki müzakereleri mümkün olduğu kadar uzatarak, önceden tasarladıkları ve fakat gerçekleştiremedikleri fesat ve ihtilâl kışkırtmalarını yeniden ele almak ve daha sonraları hasıl olacak siyasî duruma hakim olarak Musul’un kendi lehlerine hallini sağlamaya çalışmak isteğinde idiler. Türk hükümetinin kararı ise; Musul’u herhalde elde etmekte. Cemiyeti Akvamın ikinci bir müzakereden önce yerinde inceleme yapması pek muhtemeldi. Bu ihtimal ve Musul’un İngilizlerde kalmak istemediğinin dünya kamuoyuna duyurulması lüzumundan dolayıdır ki, Musul ilinde halen mevcut asayişsizliğin İngilizlerin baskısı ve kuvveti ile giderilememesine ve halkın İngilizlere karşı duyduğu hoşnutsuzluk ve ayaklanmanın devamına çalışmak ve bu konuda Musul’daki vatandaşlarımızı elden gelen yardımı yapmak ve bu suretle gerek Cemiyeti Akvam Tahkik Heyetinin muhtemel soruşturması sırasında, gerek Cemiyeti Akvamda Musul sorununun tekrar müzakeresinde bu gerçeği ispat ve meseleyi lehimize kazanmak lâzımdı. Ancak bunu düzenli kuvvetlerle yapmak durumu dola-

yısıyle mümkün olmadığına göre özel bir teşkilâtla yapmak zarurîydi. Bu arada;

– Süleymaniye bölgesinde Şeyh Mahmut'un direnmesini sağlamak için Süleymaniye gurubuna her şekilde ve vasıta ile yardım edilmeli;

– Simko Revandiz'e gönderilmekte olduğuna göre, hem Revandiz gurubu tekrar faaliyete geçirilmeli ve hem de en emin şekilde Süleymaniye gurubuna yardım edilmeli;

– Kolorduca alınacak özel önlemlerle Zaho, Umadiye, Sen-car, Musul bölgelerinde de mahallî teşkilât kurulmalı ve bu teşkilât devamlı surette takviye ve idame edilmeli;

– Musul'un batı ve güneyi bölgelerinde saikn ve daima İngiliz idaresine karşı olan ve ayaklanan Elabit kabileleri ile irtibat kurmak ve Acemi Paşadan da faydalanmak suretiyle bu kabilelerin direnme teşkilâtı takviye ve idame edilmeliydi. Bu teşkilât sayesinde İngilizlerin zorla işgali yüzünden Musul'da meydana gelen asayişsizlik İngilizlerin zor kullanarak dahi bastıramayacakları derecede ve kuvvette idame edilmiş olurdu. İngilizler bu durumun devamına engel olmak için şiddetli tedbirler alacakları gibi bu arada, statüko sınırı kuzeyinde kalan kıt'alarımıza ve daha kuzeye dahi hava taarruzu yapmalarını pek muhtemeldi. Böyle bir hal şiddetle ve derhal protesto edilerek tekrarlanması halinde hava taarruzlarına engel olmak için İngiliz uçak karargâhları baskın tarzında yapılacak seri bir harekâtla tahrip olunacaktı. Ancak bu kesin tedbirleri almaya şu sıra bir zorunluk olmayacağına göre, kıt'alar genel-kurmaydan emir verilmedikçe hududa tecavüz etmeyeceklerdi. Bu süre içinde de kıt'aların şu durumu almaları uygun görülmekteydi:

– Nasturî tedibatının hedefleri tamamen elde edildikten

sonra Çal ile Harbur suyu arasındaki bölge bir sınır taburu ile örtülmeli;

– Kıt'alar Cizre, Siirt ve Mardin bölgelerinde bulundurulmalı;

– Tedip harekâtına memur edilen 1'inci Süvari Tümeni ile 2'nci Piyade Tümenine istirahat olanağı ve zamanı verilmeli;

– Diğer kıt'alarla, Musul'daki teşkilâta dayanak olunmalı ve sınırda duruma hakim bulunmalı;

Gerektiği takdirde diğer kıt'alarla da takviye edilecek kuvvet ile bu teşkilât fiilen himaye ve memleketimize vaki olacak taarruzlar men edilmeli idi.

İngilizlerin her an hava taarruzu yapabilecekleri dikkatte bulundurularak bütün kıt'alar emniyete alınmalı;

Çal bölgesine ulaşmak ve güneyde Zap kısmına kadar olan sahayı işgal etmek için, yalnız 2'nci Tümen kıt'aları yeter görüldüğü takdirde 1'inci Süvari Tümeni şimdiden Mardin bölgesine gönderilmeliydi.

3'üncü Ordu Müfettişi Cevap Paşa tedip harekâtı sonunda alınacak tertibat hakkında Genelkurmay Başkanlığı ile hemfikir olmakla beraber sınır dışında kurulacak özel teşkilât faaliyetinin mahzurlu olacağı kanısında; 7'nci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa ise, tedip harekâtının hedefine varmasından sonra, Musul'un geri alınmasını askıda bırakıp durdurulması halinde aşiretlerin tekrar aleyhimize döneceği mahzuruna işaret etmekte ve Cemiyeti Akvamın ikinci müzakeresine kadar kamuoyunu lehimizde tutmanın pek mümkün olmayacağı, İngilizlerin duruma hakim olabilmek için alacakları karşı tedbirler ve statüko sınırı kuzeyindeki kıt'alarımıza hava taarruzları yapacakları, hatta Zaho ve Umadiye yönlere

rinden Nasturîler'i ileri sürerek belki de askerî bir harekete teşebbüs edecekleri ihtimalini kabul etmekte ve bu takdirde aşiretlerden faydalanmak değil, aksine zarar görüleceğine de değinerek yapılacak bir manevra ve propaganda ile Nasturîleri defederek Zaho ve Umadiye'ye karşı Cizre'de kuvvetli bulunmak suretiyle Musul meselesinde elde edilecek başarının, harekâtı bu hali ile durdurma yüzünden kaybedileceği kanısında olduğunu belirtmekteydi. Kıt'alara aldırılacak tertibata dair düşüncesi ise, Çal ile Harbur arasının bir tabur ile örtülemeyeceği, bu taburu mahallî aşiretlerden teşkil etmek mümkün olsa bile güvenilemeyeceği ve bu itibarla bu bölgeye en az bir alay ayırmak gerekmele beraber bunun da iâşe imkansızlığı yüzünden mümkün olamayacağına göre, Umadiye'ye karşı kuvvetli bulunmanın ancak Ser Umadiye dahil Pervari bölgesinin işgali ve o bölgedeki iâşe maddelerinden faydalanmakla mümkün olacağına işaret etmekte ve bu durumu sağlayabilmek için de, o bölgeye yeni kuvvet göndermek gerektiğini belirtmekteydi. Zira harekâtın durdurulması dolayısıyla aşiret kuvvetlerimiz dağılmakta, Nasturîler ise, İngilizlerin güneyden takviye ettikleri Nasturî kıt'aları ile Umadiye'de toplanmakta ve tensik edilmekteydiler. Keza iâşe güçlüğü dolayısıyla 1'inci Alayın bulunduğu bölgede, Oramar ve Şemdinan güneyi bölgesinde ve Zap dolayında bulundurulması gereken kıt'aların buralarda bırakılmaları mümkün değildi. Bu çok masraf ve fedakârlıklarla elde edilen başarıyı idame etmek ve Musul'un kurtarılmasına kadar duruma hakim olabilmek ancak Zaho ve Umadiye'nin işgali ile mümkün olabilecekti. Her ne kadar buraların işgaline siyasî durum elverişli değilse de Musul yüzünden bu işgal kararlaşığı takdirde kordununun takviyesine lüzum vardı.

Asi Nasturîler'in bir miktar esir vererek güneye çekilmeleri nedeniyle, tedip harekâtına son verileceği sıralarda (28 Eylül 1924) Genelkurmay Başkanlığı 7'nci Kolordu Komutanlığı ve 3'üncü Ordu Müfettişliğine verdiği emirde:

Arazinin her türlü engelliğine rağmen başta kolordu ve ordu komutanları olduğu halde bütün gurup komutan, subay ve erlerinin gerçekten cana kıyarcasına harcadıkları gayretlerle elde edilen başarıdan dolayı teşekkür etmekte ve bunun bütün komutan ve erlere duyurulmasını rica etmekte, aynı zamanda kazanılan başarının Çal bölgesinde işgali hakkında verilen ilk hedefe kadar genişletilmesini temenni etmekteydi.

7'nci Kolordu Komutanlığının harekât sonrası alınması gereken tertibatı birliklere emretmesi ve genelkurmaya bilgi vermesi üzerine, 29 Eylül 1924'de icraatın emir alınıncaya kadar ertelenmesi istenmişti.

Genelkurmay Başkanlığı, 7'nci Kolordunun 30 Eylül tarihli raporuna karşılık olarak 2 Ekimde verdiği emirde:

- Zap doğusunda kimse kalmadığına göre tedip harekâtının fiilen sona erdiğini;

- Çal'ın Çölemerik hudut taburundan bir kısım kuvvetle ve yerli aşiret erleri ile işgalinin mümkün olacağını;

- Cemiyeti Akvamdaki taraf delegeleri statüko hududunun tarafımızdan behemehal muhafazasına karar verdiklerinden kıt'aların buldukları durumda kalmalarına lüzum olmadığı gibi, iaşeleri de bu durumda mümkün olmayacağı için, önceki emre göre yeni tertibatın alınmasını;

- Bido'ya vaki olan taarruz gibi Şiranis'e dahi Nasturîlerin ve Irak kıt'alarının, İngiliz uçaklarının desteğinde ve Cemiyeti Akvamdaki sözleşme hilâfına taarruz etmeleri ihtimali

linin gözönüne alınarak emredilen tertibatın alınması sırasın-
da bu gibi taarruzlara münferit vaziyette maruz kalınmaması
ve özellikle Şiranis'in süratle ve kuvvetli bir surette tahkimi
ve Şiranis ile Cizre arasında emin ve seri bir muhabere irtiba-
tı kurulması gerektiğini;

– Zap ile Harbur arasında teşkili gereken hudut taburu-
nun, sadece bu bölgeye konacak karakollarımıza dayanarak
ve güneye karşı bir perde teşkil edeceği için aşiret erlerinden
kurulmasını;

– Askerlik hizmet sürelerini bitiren erlerin yeni tertibatın
alınmasından sonra topluca terhislerinin gerektiğini belirtmiş
ve durum hakkında Başbakanlık, Millî Savunma, Dışişleri,
İçişleri Bakanlıklarına da bilgi vermişti.

Genelkurmay Başkanlığı aynı gün (2 Ekim 1924) verdiği
diğer bir emirle:

Revandiz'in 21 eylüle kadar işgali arzu edildiği halde
Simko müfrezesine gerektiği kadar madenî para gönderileme-
mesi ve kış yaklaştığı ve Nasturî harekâtı da sona erdiği için
Simko'nun Revandiz'e gönderilmesinden beklenen faydanın
gecikmiş olduğu;

İleride müşterek bir harekâta karar verildiği takdirde tek-
rar Revandiz'e harekete teşebbüs edilmek üzere Simko'nun
hareket ettirilmemesi ve emrine verilen hudut taburu erlerinin
yerlerine iadesini istemiş bulunuyordu.

Harekâtın sevk ve idaresi sorumluluğu uhdesine verilen
3'üncü Ordu Müfettişi, 2 ekimde Diyarbakır'a gelebilmiş ve
3 ekimden itibaren emir ve komutayı fiilen eline alacağını
Genelkurmay Başkanlığına arz etmişti.

3'üncü Ordu Müfettişliğinin düşman hakkında verdiği
bilgiye göre ise;

Bütün Nasturîler'in Umadiye istikametinde kaçtıkları ve bunların 5 bin kadar olup Umadiye dolayındaki sarp bir dağa sığındıkları;

Mülk Hoşabe'nin Zap batısında bulunduğu bildirilmiş olmakla beraber, bu bölgedeki bütün Nasturî köyleri boşaltıldığına göre Mülk Hoşabe'nin de güneye kaçmış olmasının kuvvetle muhtemel olduğu açıklanmaktaydı.

Harekâtın sona ermesi dolayısıyla kıt'alara yeni tertipler aldırılırken, Ankara'da siyasî temaslar devam etmekteydi.

Genelkurmay Başkanlığı alınan bir nota üzerine 3'üncü Ordu Müfettişliğine verdiği emirde:

İngilizlerin bugün verdikleri bir nota ile Hazil ve Harbur sularının birleştiği noktadan itibaren Hazil suyunun doğusunda ve Merinar dağının kuzeyinden ve Beytüşşebap ile Çölemerik'in ve Şemdinan'm merkezi olan Neri'nin hemen güneyinden geçen hattın güneyinde kalan bölgelerdeki kıt'alarımızın, 11 Ekim 1924 günü öğleye kadar geri alınmasını, alınmadığı takdirde bunu temin maksadı ile bu tarihten itibaren harekâta serbest olduklarını ve Irak'taki kıt'alarına da bu yolda emir verdiklerini hükümetimize bildirdikleri;

Cemiyeti Akvamın 30 eylülde iki taraf temsilcilerinin rızasıyla müttefiklik korunmasına karar verdiği statüko, yani, halihazır durumun açıkça hilâfına olan bu iddiaya karşı hükümetimizin, gerek Britanya hükümetine ve gerek Cemiyeti Akvama, İngilizlerin en son Cemiyeti Akvam kararını dahi ihlâl etmekte olduklarını bildirerek, notadaki iddia ve tekliflerini şiddetle red ve protesto ettiği;

Bununla beraber İngilizlerin 11 ekim öğle vaktinden itibaren hakikaten hava ve kara kıt'aları ile birliklerimize taar-

ruz edecekleri kabul olunarak evvelce verilen talimat gereğince tedbir alınması ve bu tedbirin o tarihe kadar uygulanması gerektiği;

Zap ile Harbur arasında mukavemet edilmemesi;

Özellikle Hazil suyunun batısındaki Şiranis bölgesinin herhalde elde bulundurulmasının gerektiği, bunun için de bu bölgenin süratle tahkim ve takviyesi ve bu bölgeye vaki olacak her türlü taarruzların şiddetle tart edilmesi, emredilen yeni tertipleri almak üzere hareket eden kıt'alarımızın Zap ve Harbur bölgelerini batısında kendilerine ayrılan yerlere gelebilmelerinin ancak Şiranis bölgesinin herhalde elde bulundurulması ile mümkün olacağı;

Hareket halinde bulunan muhtelif kıt'a kademelerinin ayrı ayrı İngiliz taarruzlarına maruz bırakılmaması;

Genellikle hava taarruzlarından dolayı fazla zayıat verilmemesi ve kıt'aların morali sarsılmaması için harekâtın gece yapılması hususları belirtilmekteydi.

3'üncü Ordu Müfettişliğinin, Genelkurmay Başkanlığına, kıt'aların 11 Ekim 1924 günü sabahı alacakları durum hakkında verdiği bilgiye göre:

Beytüşşebap gurubundan 200 piyade, 8 makineli tüfek, 10 mekkâri ve bir binbaşı ile dört bölük komutanından mürekkep bir kuvvet teşkil olunarak Aşita'da bırakılmıştı. Ayrıca, 62'nci Alayın, muhtemel bir İngiliz taarruzuna karşı mağaralarda gizlenmekte ve taş oyuklarından siper olarak faydalanacağı gibi, gereken yerlere aynı karakterde yeni siperler ilâve etmekte olduğu ve bir taarruzu karşılamaya yeter durumda bulunduğu da belirtilmekte idi.

Durumu, sanıldığı ve tasvir edildiği kadar emin görme-

yen Genelkurmay Başkanlığı, daha tedbirli ve uyanık bulunmak amacı ile 3'üncü Ordu Müfettişliğine verdiği emirde:

Hazil suyu doğusunda kalacak 62'nci Alayın pek zayıf mevcutlu olduğu, kararlaştırılmış bulunan yeni düzenin alınmasından sonra dahi bu kıt'anın İngilizlerin muhtemel kara ve hava taarruzlarına karşı başarı ile mukavemet edemeyeceği kabul edildiği için, Şiranis bölgesine kadar Hazil suyu doğusuna günün gayri muayyen zamanlarında keşif devriyeleri göndererek o bölgede bir seyyar karakol bulundurulmasının uygun olacağını;

Siyasî durumda üstün ve haklı olmamıza rağmen İngilizlerin kolayca askerî bir başarı kazanmalarına ve böyle bir başarıyı büyüterek propagandalarına kuvvet verebilmelerine olanak bırakmamanın lâzım olduğunu;

Süvari Tümeni büyük kısmının 11 Ekim akşamı Hazil suyunun doğusunda ve muhtemelen 62'nci Alay bölgesinde bulunması varit ise, bu tümenin 62'nci Alay ile 11 Ekimde gündüz mevzilerinden çıkarak Hazil suyu batısına geçmek üzere yürüyüşe geçmesi, İngilizlerin, mühlet tarihini dahi bekleyerek havadan ve hatta kıt'aları ile, yürüyüşte bulunan birliklerimize tecavüz ve taarruz etmelerine neden olacağı için başarılı olamayacağı, bu yürüyüşün 10 ekim sabahına kadar yapılmasına da zaman elverişli olmadığına göre, süvari alaylarının 62'nci Alay ile birlikte müştereken ve bir emir ve komuta altında 11 ekim öğleden sonra gerçekleşebilecek İngiliz taarruzlarına mukavemet etmeleri ve akşama kadar vakit kazanarak 11-12 ekim gecesi yürümek ve kesinlikle bu yürüyüşü 12 ekim gündüzüne bırakmamak şartıyla Hazil suyu batısına alınmalarının gerektiğini;

Süvari Tümeni büyük kısmı 62'nci alay bölgesini daha

batıya geçmiş ise, yalnız bu süvari kuvvetlerinin bu gecedeki Hazil suyu batısına alınması mümkün olduğu takdirde 62'nci Alayın yalnız başına İngilizlerce malûm olan mevzilerinde bırakılmayarak uçak keşif ve taarruzlarına karşı gereken tedbirler alınarak, Hazil suyu batısına alınmasının gerektiğini açıklamış bulunuyordu.

Genelkurmay Başkanlığının Nasturî harekâtından önceki yığınak plânında durum dolayısıyla yaptığı değişiklik şöyle idi:

Önceki plânda; 3'üncü, 16'ncı Tümenler Diyarbakır bölgesinde yığınak yapacaklardı. Halen harekât dolayısıyla 7'nci Kolordu emrine 12'nci Tümeden iki alay gönderilmiş olduğu için muhtemel bir seferberlikte, 3'üncü Tümenin gönderilmesinden vazgeçilmiş, keza, 16'nci Tümenin de Manisa bölgesinde bulunmasından dolayı, bunun yerine yakınlığı dolayısıyla 17'nci Tümenin gönderilmesi ve 1'inci Süvari Tümeninin bulunduğu bölgede bırakılması kararlaştırılmış bulunuyordu. Bu değişikliği lüzumlu gören genelkurmay, Cemiyeti Akvamca yapılacak soruşturma sonucunu beklemek üzere tarafların 30 Eylül durumundaki statükoyu muhafaza etmeyi kabul etmekle beraber daha önce bir İngiliz hava saldırısı gerçekleştiği takdirde durumu Cemiyeti Akvam nezdinde protesto etmekle beraber harekâtımızda serbest olacağımızı bildirecek ve tadil edilen yığınak plânını kısım kısım uygulamaya başlayacaktı. Bu maksatla da, halen 7'nci Kolordu emrinde bulunan kıt'alar ile 5'inci ve 7'nci Tümenlerin seferberlikleri için gerekli silah, cephane ve sair gereçlerin şimdiden yerlerine gönderilmesini ve subay ihtiyacının tercihan sağlanması Millî Savunma Bakanlığından istemiş ve bu yığınak plânının uygulanması halinde, kıt'aların yığınak bölgesinde alay alay

bulundurulması hakkında 3'üncü Ordu Müfettişliğinin de düşüncesini sormuş bulunmaktaydı.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşanın ayrıca, 11 ekim günü Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşaya sunduğu rapora göre: Harbur ile Zap arasındaki kıt'alarımızın kışlamak üzere Beytüşşebap üzerinden Sirt istikmetinde hareketle bu bölgeyi tamamen boşaltıkları;

1'inci Süvari Tümeninin Mardin'de kışlamak üzere yolda yürüyüşte olun, halen iki alay Damga ve Şiranis arasında olduğu için o bölgedeki 62'nci Alay ile birlikte düşmanın bir taarruzuna karşı savunma emri aldıkları, bu kuvvetin Harbur ile Hazil suyu arasına seyyar karakollar bırakarak Besbin ve Cizre'ye yürüyecekleri;

Zap – Hazil arasında ihtilâflı olan statüko hududunu İngilizlerin tecavüzü halinde hafif örtme kuvvetlerinin tedricen Hazil batısına çekilecekleri ve ara sıra gönderecekleri seyyar müfrezelerle bu bölgenin bize aidiyetinin sağlanacağı;

İngiliz uçaklarının her gün ihtilâflı bölgedeki kıt'alarımız üzerine bomba taarruzu yaparak zayıat verdimekte oldukları ve Umadiye'nin kuzeybatısında Bido güneyinde düşmanın önemli kuvveti bulunduğu, teyiden anlaşılmış oluyordu.

Tenkil harekâtı sona ermiş olmakla beraber, durumun ciddiyet ve önemini dikkatte bulduran Genelkurmay Başkanlığının 12 ekimde Millî Savunma Bakanlığından isteği:

Bakanlar Kurulunun 11–12 ekim gecesi yaptığı toplantıda, İngilizlerin verdiği son nota üzerine meydana gelen durumun müzakeresi için Millet Meclisinin toplanması kararlaştırılmış olduğundan, meclisçe verilecek kararı beklemek üzere terhise müstahak bütün erlerin terhislerinin ertelenmesi ve

318'li erlerin ikinci tertiplerinin hemen celbu,

7'nci Kolordu emrinde bulunan 2'nci tümenin taburlarını Bakanlar Kurulu kararına göre atışır yüzze, diğer küt'aların barış kadrosu gereğince tam mevcuda çıkartılması,

İzinli subay ve erlerin derhal küt'alarına katılması gibi hususlardı.

Bu isteklerin, 2'nci tümen mevcudu ve izinlilerin küt'alarına katılmaları hariç, kanunî olanaksızlık dolayısıyla yapılamayacağına anlaşılması üzerine Genelkurmay Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığına verdiği cevabî yazısında durumun ciddiyet ve önemini tekrar açıklamıştı.

Genelkurmay Başkanlığı, meclisin vereceği karara göre, küt'aların tekrar Cizre bölgesinde toplanarak İngilizlerin taarruzuna engel olma görevi almalarını muhtemel gördüğünden, bu kararın alınmasına kadar geçeceği sanılan 2-3 hafta içinde küt'aların yeni bölgelerine alınmalarının ertelenmesini ve karar beklemek üzere 2'nci, 17'nci Piyade ve 1'inci Süvari Tümenlerinin genellikle Şırnak ve Cizre dahilinde bulundurulmasını uygun görmüş ve buna göre hangi küt'aların hangi bölgelerde bulundurulmasının uygun olacağını 3'üncü Ordu Müfettişliğinden sormuş bulunuyordu.

Genelkurmay Başkanlığı 3'üncü Ordu Müfettişliğinin aldığı tertibatı genellikle uygun görmekle beraber, 2'nci Tümen küt'alarını teşkil eden Çölemerik ve Beytüşşebap guruplarının Çölemerik ve Elk'te kalmaları halinde, Millet Meclisinin kararı ne olursa olsun yapılması gereken harekâta arazi durumu ve özellikle mevsim dolayısıyla etkili olamayacakları, keza, muhabere güçlüğü sebebiyle hareket birliğinin mümkün olamaması ve işe güçlüğü yüzünden bu küt'aların şimdiden Şırnak ve Cizre ilçeleri dahiline dair alınan haberler dolayı

sıyle de böyle bir hal sürat ve şiddetle bastırılmadığı takdirde büyüyeceği için daha çok kuvvet kullanmayı gerektireceği dikkate alınarak, 14'üncü Süvari Tümeninin halen Cizre'de bulunan 5'inci Süvari Alayının makineli tüfek bölüğü ve tümen dağ bataryasından iki topla takviye edilerek, derhal Bitlis'e 2'nci Tümen Komutanı ve Bitlis vali vekili Kâzım Paşanın emrine gönderilmesini;

5'nci Süvari alayından Şırnak ile Meydanıçavuş arasında menzil hattını korumakla görevli bulunan bölüğün alayına katılmasını emretmişti.

**Başbakan İsmet İnönü'nün
Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya,
Nasturî Harekâtının Başlamasına Kadar
Olan Durumu Özetleyen Raporu**

Ankara, 16 Eylül 1924

Trabzon'da:

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine;

1. Tedip harekâtına memur kıtalarımız bugün (16 Eylül 1924) sabah harekâta başlayacaklardır.

2. Çölemerik Gurubu (Bir piyade alayı, bir kudretli dağ bataryası), Çölemerik'in 15 km güneybatısındaki Beylan yaylasına gelerek Zap vadisine hakim olacak.

Beytüşşebap'ın 20 km güneydoğusundaki 3507 rakımlı tepede bulunan bir piyade alayı ile bir kudretli dağ bataryası ve Beytüşşebap'ın 5 km kadar kuzeydoğusundaki Elk'te bulunan bir piyade alayı ile bir dağ taburundan ibaret Beytüşşebap gurubu, Nurettin Paşa komutasında Nasturyan yaylasına yürüyerek Aşağı ve Yukarı Tayyarî bölgelerine hâkim olacak.

Beytüşşebap'ın 25 km kadar güneyinde ve Harbur suyu üzerinde Çelki – Bagoga bölgesinde toplanmış olan 1'inci Süvari Tümeni, bir kısmı ile Aşağı Tayyarî bölgesine yürütecek

Suat Akgöl 169

ve büyük kısmı ile Umadiye'den gelen istikametleri gözetleyecek ve örtecek ve Beytüşşebap gurubunun ilerlemesini kolaylaştıracaktır. Guruplar arasında civardaki aşiret kuvvetleri de bulunmaktadır.

3. Bu kıtaların ilk hedefi, Harbur ile Zap suları arasındaki Nasturî bölgesine hakim olmaktır. Bundan sonra Zap'ın doğusuna ve Çal istikametine yürünecektir.

4. İngilizlerle vaki olan temasımız, 1'inci Süvari tümeninin Hazil suyu batısındaki toplanma yerinde Harbur suyu üzerindeki toplanma bölgesine hareketinde sağ yancı olarak ayırdığı bir bölük süvari ve aşiret erlerinden mürekkep kuvvetin İngilizlerin sınır karakolu yaptıkları Birsivi civarına 12 Eylül 1924'de yaklaştıkları vakit bu karakoldan ateş yemelerine karşılık taarruz ederek karakol erlerini tart etmelerinden ibarettir. İngiliz uçakları belki buna karşılık statüko sınırını geçmemiş olan süvari kıtalarımıza taarruz etmişlerdir. Bundan başka İngilizlere ait Banona karakolu erleri de merkezî Banona olan ve ordumuza arzı hizmet eden Güli aşiretleri reisi Sadık Ağa tarafından kıtalarımızın gelmesinden üç dört gün önce ellernden silahları alınarak tart edilmiştir. Bu olaylardan başka yeni bilgi gelmemiştir.

5. Kıtalarımızın Çölemerik, Beytüşşebap ve Harbul civarında toplanmaları sırasında Bitlis'te bulunan eski milletvekili Yusuf Ziya'ya Beytüşşebap gurubundaki 18'nci Alay yaveri ve kardeşi Teğmen Rıza 31 ağustosta bir telgraf çekmiş ve bunda "Emredilen miktardaki meblağı emrinize polîçe etmek üzere cevabınızı beklemekteyim" demiştir. Yusuf Ziya da buna karşılık "Erzurum'a gidiyorum. Miktar tayinine mahal yoktur. Hemen ve süratle para gönderiniz. Muvasalatıma bakmayarak Bahattin ve Faik'e bilgi veriniz" diye telgraf çekmiş-

tir. Bahattin, Ziya'nın kardeşidir ve Erzurum'da memurdur. Faik damadıdır. Bitlis'tedir.

Yusuf Ziya 11 eylülde Erzurum'dan Faik'e şu telgrafi vermiştir: "Ankara'ya hareketim Rıza'dan para gelmesine bağlıdır. Kendisinden aldığınız malûmatı yarına kadar bildiriniz".

Faik 12 eylülde Ziya'ya şu karşılığı veriyor: "Rıza bir hafta öne 300 lira Hacı Mehmet vasıtasıyla çıkardığı halde şimdiye kadar almadığınıza mâna veremedim. Koyunları Siirt'e gönderdim. Satılırsa gönderirim. Sihhatteyiz".

Yusuf Ziya tutuklanmasından sonra da Faik'e şu telgrafi vermiştir: "Tutukluyum, Ankara'ya gidemeyeceğim. Paraya ihtiyacım kalmadı. Nerede kaldığımı tahkik et".

Yusuf Ziya daha önce Muş ovasında Vartenis köyünde iken Beytüşşebap gurubunun eylülün altıncı günü firar edeceğinden ve Siirt'le Van'ı basacağından söz etmitir.

6. Beytüşşebap gurubuna dahil olan ve Ziya'nın kardeşi Rıza'nın yaveri bulunduğu 18'inci Alaydan dört subay ile 400 kadar er de eylülün 3/4 gecişi firar etmişlerdir. Telgraf muhaberatı ve Yusuf Ziya'nın olaydan önce firar edileceğinden bahsedışı, kıtaların firarı ile dahilde Van, Bitlis, Siirt bölgelerinde ayaklanma tertip etmiş olduğunu ve bu ayaklanma sırasında bizzat Erzurum'da bulunarak ya bizzat mürettep olduğunu gizlemek veya Erzurum havalisinde bu yolda bir dayanak ve iştirak sağlamak istediğini tahmin ettirmiştir. Firarî subaylardan birinin Zaho'da İngilizlere katılmış olması, genel tertibatın İngilizler tarafından alınmış olduğuna ihtimal vermektedir. Adı geçen kimseler kâmilten tutuklanmışlardır.

7. Sûvari tümeninin geçtiği bölgeye, civar Kürt aşiretler

reisleri, Türk kıtalarının ve Türk hükûmetinin tekrar gelmekte olduklarından çok memnun olduklarını ve maiyetleri ile il-tihaka hazır bulduklarını bildirmişlerdir.

8. Boğazlardan denizaltı geçişinin dikkatle gözetlenmesi emredilmiştir.

9. Genel durumda görülen gerginlik henüz olağan ve bek-lendiği şeklindedir. Bundan fazla bir fevkalâdelik olduğu he-nüz hissedilmediği gibi özellikle malî ve ticarî durumu düşü-nerek fazla bir telâş göstermek istemedik ve bu fikirle basına da olayları bildirmedik. Seyahatinizin sükûnetle tabîf seyrin-de geçmesine her bakımdan önem veriyoruz. Zaten İnebo-lu'ya gelinceye kadar durumun da daha ziyade aydınlanacağı maruzdur.

Başbakan
İSMET

Nasturî Harekâtında
Genelkurmay Başkanlığının, Durumun
Ciddiyet ve Önemini Belirten raporu

Ankara, 23 Ekim 1924

Milli Savunma Bakanlığına;

21 Ekim 1924 gün ve Ordu Dairesi 1627 sayılı yazı cevabıdır.

1. Musul meselesi henüz açık ve belli bir şekil göstermemekte ve bu sebeple genel durumdaki belirsizlik devam etmektedir. İngilizler, bir taraftan çeşitli durumlar yaratarak ve siyasi müzakereler hazırlayarak ve tertip ederek vakit kazanmakta, diğer taraftan Irak'ta daha kuvvetli bulunmak hususuna önem vermektedirler. Musul ilinin kuzey kısımlarında sıkıyönetim ilânı, izinli olan subayların Iraktaki kıtalarına süratle yollanmaları, Irak'taki kuvvet sıklet merkezinin Musul'a naklolanması, İngilizlerin İran dahilinde de faaliyet göstermekte olmaları, bizzat Müstemlekeler Bakanının uçakla Musul'a kadar giderek denetlemelerde bulunması, aynı zamanda Irak Başbakanının da Irak hükümeti adına Musul'un bütün sancaklarını dolaşması ve denetlemesi ve en son istihbarat cümlesiden olarak kuvvetli bir İngiliz donanmasının Basra'ya hareket ettirilmiş olması, İngilizlerin Musul meselesine pek ziyade önem vermekte olduklarına delâlet eder. Bizim de buna karşılık, yalnız siyasi müzakereler veya herhangi bir siya-

Suut Akgöl 173

sî karar sonucuna güvenmek değil, bizzat kuvvetli olmamız gerekir. Ancak bu takdirde duruma hâkim ve hakkımıza sahip olabiliriz.

2. Bugünkü genel durum, Balkan harbine takaddüm eden siyasî durum gibi belirsiz olmakta devam ettikçe, memleketin savunma vasıtalarını hazırlamak ve kuvvetini sağlamaktan sorumlu olan Genelkurmay Başkanlığı, silah altında bulunan herhangi bir sınıf erlerinin terhisine, ne de kanunen askere alınması ve derhal eğitimleri gerekli olan bir sınıf erlerin celpinin ertelenmesini uygun göremez.

3. Siyasî duruma daha ziyade vakıf ve hâkim olan hükümet, genel durumun sakin ve tehlikesiz olduğunu temin eylediği ve kanunen terhise müstahak erlerin terhisine muvafakat ve 318 doğumlu ikinci tertip erlerin celp edilmemesini onadığı takdirde, Genelkurmayca hükümetinkararına göre hareket olunacağını arz eylerim efendim.

İmza
FEVZİ

SONUÇ

Ankara'da karşılıklı nota teatileri suretiyle devam eden siyasî faaliyetler sonunda, meselenin Cemiyeti Akvamda halî yolunda mutabık kalınmıştı. Bu arada Büyük Millet Meclisi toplanarak gereken kararı vermiş olduğu için, Genelkurmay Başkanlığı geçici olarak uygulanan tertibata lüzum kalmadığını ve daha önce bildirildiği üzere kıt'aların kışı geçirecekleri bölgelere alınmasını 19 Ekim 1924'te 3'üncü Ordu Müfettişliğine emretti.

Harekâtın sona ermesinden sonra bir süre ciddiyetini muhafaza eden durum da bu suretle giderildiği için Genelkurmay Başkanlığı 1'inci ve 2'nci Ordu Müfettişlikleri ile 7'nci Kolordu hariç, 1-9'uncu kolordulara gönderdiği genelgede, Hakkâri harekâtının sona ermiş olması dolayısıyla bu harekâta katılan kolordu ve tümen karargâhlarının yerlerini bildirmiş bulunuyordu.

Siyasî durumun şimdiki halde belirsiz olduğunu kabul eden Genelkurmay Başkanlığı, Musul meselesinin kesin surette halline kadar 3'üncü Ordu Müfettişliğinin Diyarbakır'da kalmasını da uygun görmüştü.

Neticede, Cemiyeti Akvamın Brüksel'de yaptığı toplantıda kararlaştırılan geçici hudut hattı, taraflara tebliğ edilmiş ve

dolayısıyla hudut bölgesi sivil idareye bırakılarak askerî birliklerin tamamen bu hattın gerilerinde bulundurulması taraflarca kabul edilmişti.

İngilizlerin kışkırtması ile başlayan ve kendi sevk ve idarelerinde kuvvet kullanarak destekledikleri Nasturî ayaklanmasına karşı o günün çok güç şartları içinde yapılan tenkil hareketi, ayaklananlar üzerinde kesin sonuca ulaşamamış ve asilerin çoğu sınır dışına kaçmışlardı. Aslında, İngilizlerin Musul dolayısıyla açtıkları bu mesele siyasî ve askerî çok çetin mücadeleler sonunda tarafların kısmen lehlerinde kabul ettikleri bir hattın iki tarafına çekilmekle halledilmiş kabul edildi. Gerçekte Türk kuvvetleri, ne asiler üzerinde ve ne de Musul meselesinin nihaî çözümüne etkili olacak bir başarı elde edebildiler. Ancak, ülkenin birlik ve bütünlüğünün önemli olduğunu, bu konuda gösterdikleri kararlı ve tutarlı davranışlarıyla ortaya koydular.